

KAITSE KODU!

Soome-Ugri IV kultuurkongressi erinumber

Vaade Tallinnale

Foto Nylander — Soome-Eesti fotovõistluselt

No 23/24

1 9 3 1

40 senti

Igäüks,

kes tahab leida ter-
vist, kosutavat puh-
kust ja veeta mõ-
nusalt vabu suve-
päevi,

valib

kõigist suvituskoh-
tadest

Narva- Jõesuu,

meie kauneima ja
suurima kuurordi.

*

Kui olete teisiti mõelnud,
siis otsustage veel täna
ümber ja sõitke meie

Rivierasse —
Narva-Jõesuhu!

*

TOIMETUS:

Tallinnas Kaarli t. 8, kaitseliidu pea-
staabi ruumes.

Vastutav toimetaja kol.-ltm. J. M a i d e,
telefon 6-88.

Tegev toimetaja L. S õ e r d, telef. 8-29.

Toimetaja kõnetunnid kella 10—12.

Kaastöö arvatakse tasu alla, kui sellele
tasundumine on peale kirjutatud. Tarvi-
tamata ja tagasisaatmiseks markimata
käsikirju alal ei hoita.

TALITUS:

Tallinnas Kaarli t. 8.

Talituse juht Richard J u k k, tel. 8-29.

Talitus on avatud iga päev kella 9—3.

Tellimishind aastas 6 krooni, 1/2 a. 3 kr.,
1/4 a. kr. 1.50, kuus 50 senti.

Kuulutuste hinnad a üks lehekülj:
teksti ees 50 kr., tekstis 80 kr., teksti
järel 40 kr. Välimine kaas 80 kr., sise-
mised 60 kr.

Nr. 23/24

1931

SISUKORD:

J. Roska: Soome, Ungari, Eesti—käbid
ühisest kannust.

M. Morrison: Soome-Ugri rahvaste
riigikujud.

Onni Talas: Soome võitlus oma ise-
seisvuse eest.

Prof. D. Angyal: Ülevaade Ungari
uueast ajaloost.

Prof. dr. Stefan Csekey: Ungari ja su-
gurahvad.

— Säärane on Ungari . . .

— Eesti Laskurliidu esimesed laske-
võistlused 30. ja 31. mail 1931. a.

J. K. Ungari hariduse arenemine.

— Isamaa auks ole valmis.

Mart Mardos: Ühest rühmast.

25.

Tallinna põllumajanduse näitus

tööstuse ja käsitöö osa-
kondadega

algab tänavu

20. juunil, kell 3 päeval

lõpeb

25. juunil, kl. 12 päeval

Tallinna Eesti Põllum. Seltsi
uuel näituseplatsil, Kadrioru
mererannal

Näitusel esitatud kõik tähtsamad
põllumajanduse, tööstuse ja käsi-
töö saadused. Jaanilaupäeva õhtul
näitusel pidustused: jaanituli, kõ-
ned, vabaõhuetendused, muusika,
:- ilutulestus jne. :-

Näitus on:

kõige huvitavam õppe-
reisu koht põllumehele

kõige meeldivam rohe-
lisse sõidu koht linlasele

Kõikidel näitusepäevadel näi-
tusel muusika parematelt pea-
linna orkestrit. ja heliplaatidelt

Kõige ilusam näituseplats
:- kogu Balti riikides :-

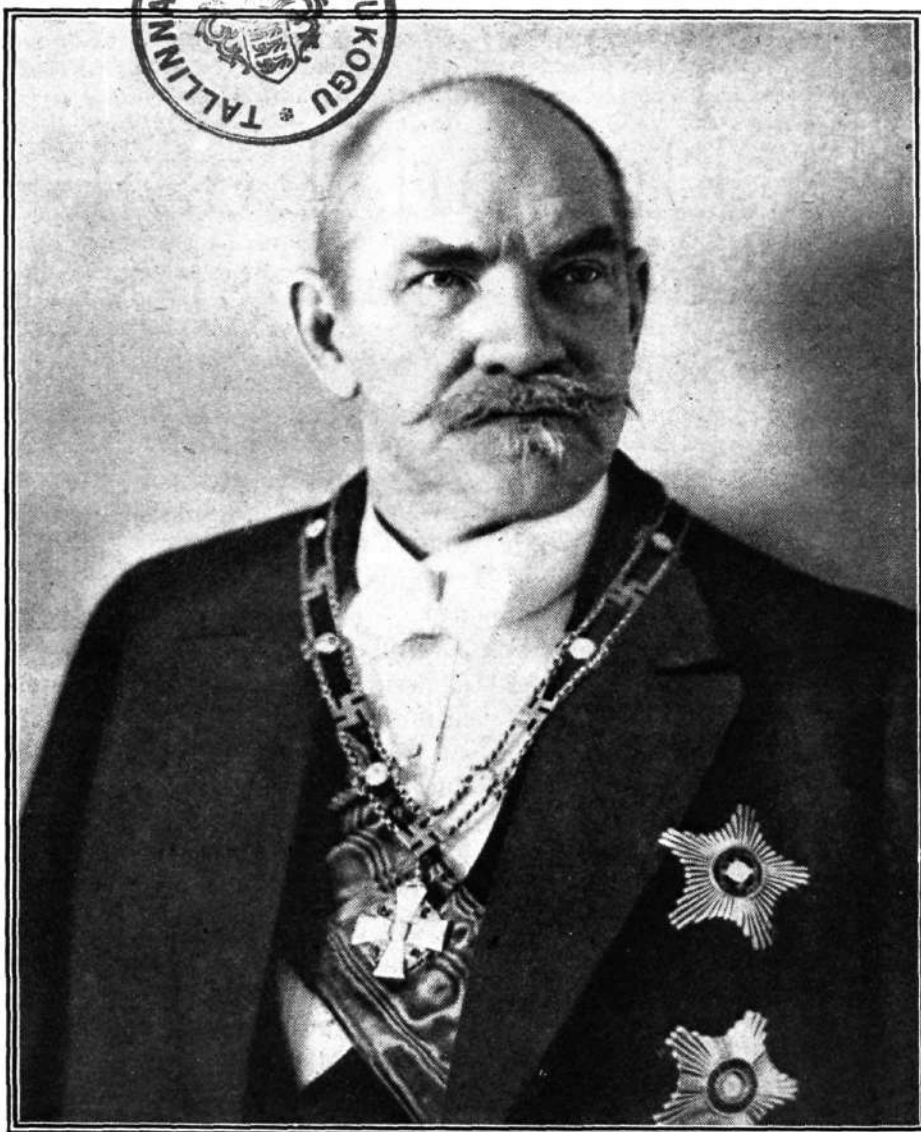
KAITSE KODU!

ILMUB KORD NÄDALAS

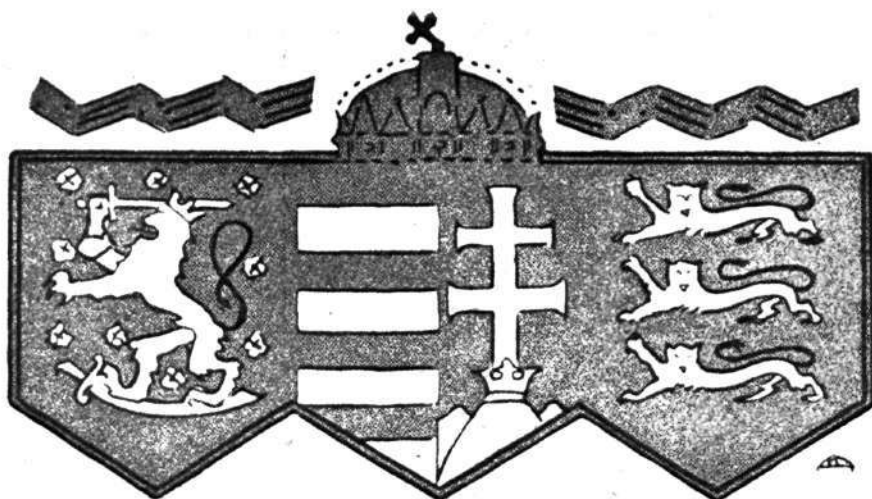
Nr. 23/24

Tallinnas, laupäeval, 13. juunil 1931

Seitsmes aastakäik

SOOME VABARIIGI PRESIDENT P. E. SVINHUFVUD,
kelle kaitse all astub kokku IV Soome-Ugri kultuurkongress.

Soome, Ungari, Eesti — kõbid ühisest kannust

Soome-Ugri hariduskongressi puhul «Kaitse Kodu!» kirjutanud
kindral J. Roska

Põhjamaade ilusamail suvepäevil ruitab üle Soome lahe kaunile tuhande järve maale — Soome-Ugri kongressile — palju eestlasi, palju ungarlasi.

Soome, Ungari, Eesti — kõbid ühesi kannust, vennast ühest suurest ja vägevast endisaja rahvast, — on viimastel aegadel end uuesti leidnud.

Nüüd tahetakse teada, oma silmaga näha, kuidas üks ja teine hõimudest elab ja oma asju oma koodus ajab.

Selleks igasuugu ekskursioonid ja külastused; selleks ka lähenev kultuurkongress.

Tänuväärne on iga samm ja ettevõte, mis inimeste silmaringi laiendab.

Kui siin aega kokku tulevad nõnda õelda oma inimesed, et mõtteid vahetada ja muljeid jagada kultuuriliste eluavalduste — nende riikide ja rahvaste füüsiliste olemasolu põhialuste — kohta, seda rõõmustavam on seda kaasa elada.

Praegune aeg ei luba kellelgi ega üheski asjas teistest täiesti eraldi seista, eraldi minna.

Elu ise — see alaline võitlus kõigil aladel — ta sunnib kontakti otsima, ühinema ja ühiselt edasi sammuma.

Rõõmu võib aina tunda, kui hõimukõsimuste pioneeridele — teadusmeestele — on hakanud järõnema hõimurahvaste laialisemad hulõad. Üksikute inimeste — ka teadlaste — väidetele võib vastu vaielda. Kui aega rahvad teineteist on leidnud, — kaovad vastuvõited.

Siis konstateeritakse ainult fakte olevikust, hellitatakse ühiseid mõtteid tulevikust — ja see on peaasi.

Heal meel ja parimate tundmustega viibin mõttes eelseisvate Soome-Ugri kultuurkongressi avalduste juures ja soovid, et kõik õnnestuks, et kõik kõige paremini läheks, saadavad algatajaid, saadavad tegelasi ning kõiki osavõtiaid.

J. Roska.

SOOME-UGRI RAHVASTE RIIGIKUJUD

Parema igastus ja selle otsimine on juba kord inimese vaimule iseloomuline. 19. ja 20. sajandi vahetusel, kui Läänemere-maadel ümberrahvustamised veel olid kõige tugevamalt käimas, vahetati õppiva noorsoo keskel mõtteid selle üle, missugune riigikord oleks kõige vastuvõetavam soome sugu rahvastele, kui peaksid teosluma mõned uued, suurte rahvaste keskel teravasti nähtavale tulnud, poliitilised voolud. Valida oli kaks — monarhia või vabariik.

Milliseid riigikujusid need rahvad aga ise looksid, kui seks oleks võimalusi, sääraseid perspektiive, kui ebareaalseid, tol ajal ei seatud üles. Küsimust käsiteldi seisukohalt, missugune riigikord soodustaks kõige enam meie kultuuri iseolemist, meie rahva hingeelu tõusu ja meie üldist rahvuslikku edukäiku, oletades, et iga valitsus sealjuures on meile ikkagi võõras, mitte oma-enda püstitatud. Esimeses järjekorras tuli võtta seisukoht ainuvalitsuslikule riigikorrale, kuidas suhtuda sellele hulgaliselt eelmainitud kultuurhuvide seisukohalt.

Värsked olid alles mälestused Eesti saatkonnast valitsuste vahetusel Peterburi, nii nähteid sellele poolehoidmisest olemas. Igasugune rahvahääletus oli aga hoopis tundmatu, nii puudusid juhused hulkade meeolu teadasaamiseks. Kuid tuli nähtavale ka tugevaid demokraatia idusid, mis ilmutasid end erilises lugupidamises tärkava seltsielu ja nende tegelaste, tolleaegsete „rahvameeste“ vastu. Ja tihti sündis see isegi suuremal määral kui asi ise või avalik tegelane seda väärt.

Rahvad, kelle poliitiline ringkäik ja tegutsemine nende arvurikkuse tõttu oli laiaulatuslik, võivad riigikujude otsimisel ja nende püstitamisel avaldada piirita algatusvõimet, kuna poliitilisi voole oli palju ja nende teostamisvõimalusi mitte vähem. Vähemate rahvaste piiratud võimalused on piiratud ka sel alal. Aga olemasolevaistki ollakse „riikliku esimese armastuse“ kinkimisega ettevaatlik ja kuulatakse mitte mõistuse, vaid südame häält. Ja sellelt seisukohalt kaldutigi mainitud ajal arvamisele, et meie rahva iseloom näeks valitsemisviisides ja riigikujudes demokraatiat kui inimlikumat ja õiglasemat. Muud kujud on meil vastuvõetamatud. Seda väidet näis kinnitavat meie peenem riigikujude äratundmise poole püüdev luuleinspiratsioon, mis kitsastele võimalustele vaatamata ei jätnud ka seda ala puutumata. Mis dr. M. Veske ja L. Koidula isamaaliste laulude seas kunagi väljendanud riigikujude kohta (peale väheste erandite), tuleb võtta kui võltsimatut demokraatia avaldust. Sääraselt on saanud aru neist ka meie parim rahva hingeelu tundja — kadunud õpetaja V. Reimann, kes arvukais kõnedes nii tihti armastas tsiteerida Koidula laulu „Kaebuse“ esimest rida sõnadega: „Kus on rahvas vait ja vahva...“

Rahvaid ja nende väärtusi on kergem otsustada väliselt kui sisemiselt. Väliselt paistab silma kõige enne riigikorraldus, mis ongi välispildiks tema taga seis-

vale ühiskonnale. Nii annab riigikuju kõige igapäevase vajalisuse juures õige ja võltsimatu pildi, missugune valitsus on kellelgi rahval, missuguse ta on endale loonud ja missugust ta ise ka väärib. Kus riigikuju oma sisemise konstruktsiooni juures on püsiv, võib see anda tõendust rahva meeolu kindlusest, sagedased valitsuste vahetused aga seevastu meeolude tujukusest, muutlikkusest, olgu poliitiliste võitluste või poliitika-meeste iseloomude pealiskaudsuse tagajärjel. Muidugi ei soovi me rääkida neist riigikujudest, mis põhjenevad jõul, kus võimu tunnustatakse vaid surve tõttu. Et ükski riigikord ei vasta maailmas kõigi riigielanike soovidele, on teada. Kuid säärasena ei tule mõista riigikuju kui rahva ja ühiskonna meeolu ja kultuuri võltsimatut väljendajat. Riigikuju kui ühiskonna kilpi tuleb vaadelda seisukohalt, nagu temast aru on saanud ja nagu teda ideena on kujutanud kaaluvamad õigusfilosoofid, antiikaja Plato ja Aristoteles, aatelise mõtteteaduse põhjendaja J. G. Fichte, tema suurim õpilane F. Schelling ja eriti G. Hegel. Viimase vaatekohalt ongi riigikord selle moraalise aate kehastus, mida ühiskond endast välja ammutades on saavutanud. Riik mõjub ise oma kodanikele kasvatavalt. Olles ise ühiskonna paremate püüete produkt, välja kasvanud nende kandvaist jõududest, peab ta ise muretsema säärase jõudude kultiveerimise ja neile järeltulijate muretsemise eest. Riigikuju on raamiks, milles liiguvad realselt töötavad jõud. Ta peab olema kindel ja tugev, et sundida ennast arvestama ka neid jõude, kes töötavad tema salus publica püüetele vastu. Ainult nii saab olla riigikuju ja valitsusvõim allikaks, kust ammutavad jõudu ja tuge kõik need ollused, kel on sihtiks legaalsuse piirides kaastõmbamine riigi üldistele püüetele. Maksivad riigikujusid vaadeldes võib meil olla mitmesugune seisukoht, kuid me ei tohi unustada sealjuures kunagi ka nendest kujudest arusaamise püüde heatahtlikkust. Säärane seisukoht, mis on vaba äärmustest, peaks olema reaalseim, peaks andma kasulikemaid ja õigeimaid tulemusi. Kuid ajad muutusid ja pealegi väga põhjalikult. Mis aastakümnete eest näis olevat nõrgaks vastuhelgiks rahvaste suhtumisel tol korral maksvuselt olevatele riigikujudele, sai meie päevil reaalse teostamisvõimaluse. Läänemere idakallastel asuvad soome sugu rahvad võisid endile tarvisminevate riigikujude valimisel asuda sarnaste otsimisele, mis neile teoreetiliselt on kõige sündsamad ja tegelikus elus kõige vastuvõetavamad. Suur ettevõtte, mille pealtvaatajaks olnud meie kõik, võimaldab heita pilgu meie sugurahvaste hingeilma, kuidas peame kinni ajaloolise mõtteviisi järjekindlusest, kuidas peegeldame arusaamist riigikujust ise selle loomisel, kuidas mõistame ja teostame meie riigivõimu organiseeritud ühiskonna kehastajana. Seejuures tuli avalikuks meie enda sügavaim veendumus, meie kollektiivne usk sellele riigikujule, millele toetub ühiselu ja mille kätte on usalda-

tud viimase kaitse. Ja siin ei paistagi silma suurt lõhet käesoleva ajajärgu ja mineviku vahel aastakümnete eest. Kuid pärast suuri sündmusi avanes võimalus ka teha ülevaade kõigist ungari-soome-eesti sugu rahvaste riikidest. Reastikku vaadeldes selgub, et neil on kõiksuguste riigikujude elemente, mida riiklik elutarkus kunagi esile on toonud ja teadus teoreetiliste kaalutluste läbi puhastanud. Me ei leia ugri-soome tõul väliselt seda eritunnust, mis näitaks tema iseäralist kalduvust rassiomadusena ühelaadse (ja ei kunagi teise-) riigikuju vastu. Elades Euroopa rahvaste keskel, pannes tähele nende edenemist kui ka äpardusi ja sellest tehes järeldusi ja kodust tarkust juure lisades oma-enda kogemustest on ungari-soome-eesti rassi kuuluvad rahvad loonud igasugusele poliitilise mõtte alale ulatuvaid riigikujusid ja esinevad nendega tänapäeval teiste Euroopa rahvaste keskel oma ühiskondliku kokkuliitumise hingejõu kohaselt. See mitmekesisus on aga uueks kindlaks tõenduseks nende rahvaste riigielu organiseerimise küpsusest. Nähtus on seda huvitavam, et suurema ühiskonna ettevõtte — riigi — loomisel peab õieti ilmsiks tulema selgemini kui kuski mujal asutajate isendi õige seisukoha leidmine maailma rahvaste pere¹.

Ungari. Enne maailmasõda oli Ungari personaalunioonis Austriaga ja omas seega Euroopa riikide keskel erilise kuju, kuna sääraseid kaksikriike pole ajaloos olnud just mitte palju (Rootsi-Norra kuni 1905, Poola-Rootsi 1591—1601, Poola-Leedu 16. sajangul). Väliselt oli Ungari Austria riigi taga varjul ja seega jäi ka laiemaile hulkadele teadmatuks, missugust riigikorda see riik ligi 1000 aasta jooksul eelistas ja esitas. Personaalunioonis näeme Ungarit vaid viimase 50 a. jooksul enne maailmasõda, kus Austria keskviimul peale 1860. a. kaotusi Preisimaa vastu muud ei jäänud üle kui 1848. a. Ungari nurjunud soovidele vastu tulla ja viimasele anda tagasi tema iseseisvus teise poolena Doonau kaksikmonarhhias. Kui 1867. a. 8. juunil peeti Budapestis Ungari kuninga kroonimist Austria keisri näol, siis vaid oli see endise ja põlise madjarite riigikuju uuendus. Kuid säärane kokkulepe oli Ungarile nüüd otse õnneks, sest tema kasv on mainitud poole sajandi jooksul näidanud üles haruldast tõusu ja erakorralist õitseagea.

Kuid Ungari on monarhiaks jäänud põhimõtteliselt ka tänini kõigile maailmasõjas saadud löökidele vaatamata. Ungari on kuningriik selle vahega, et väliste olude sunnil seal kuninga asemel valitseb riigihoidja. Kuid teistest sellenimelistest riigikujudest erineb Ungari seega, et kõrgeim võim ei kuulu ainuvalitseja isikule, vaid Stefan Püha kroonile, mida paavst Silvester II sellenimelisele Ungari valitsevale vürstile umbes 1000 aasta ümber annetanud. Püha krooni suure tähtsuse ja erilise seisukoha tõttu on kõrgeima võimu kandja — kroon — pidanud järgnevate sajangute jooksul hädadohtlikest seisukordadest tingituna elama läbi hulga saatuslikke muudatusi, seiklusi ja rändamisi, kuni ta viimaks toodud Budapesti kuninga lossi, kus hoitakse alal erilises teraskambris tänini.

Nii on õieti kroon Ungari kõrgeima võimu kehas-taja, mitte elav füüsiline isik, nagu seda mõistetakse

harilikult. Vastavalt sellele väitele on ka kroonil kõik need valitsemisõigused, mis muidu on annetatud kuningale kui krooni-kandjale¹⁾. Kui kuningas saab võimu jumalalt, siis saab Ungaris võimu jumalalt kuninga kroon. Ja nii ongi riik mitte kuninga isiku, vaid krooni päralt ja viimase eraomandus. Kroonile on antud kõrgeim riigivalitsemise võim, mitte kuningale. Kuningas saab seda kroonilt, kui tal avaneb võimalus püha krooniga lasta end kroonida ja seda panna endale pähe.

Kuningas vannub küll truudust konstitutsioonile, kuid riigioiguslik tähendus on sealjuures ikkagi kroonil. Nii on maksvusele pääsnud põhimõte, et kuningas saab seaduslikuks valitsejaks Ungaris vaid kroonimise läbi püha krooniga. Krooni nimetatakse riigivõimu sümboliks, riigivõimu tegelikuks kandjaks. Säärasel viisil on aga ainuvalitsusliku riigivõimu idee püsivam kui võimu andmine ühe isiku või isegi dünastia kätte. Viimaste elupäevad on ju harilikult lühemad krooni omast, tingimuse, et kroon ise oleks hoitud ja kaitstud hädadohtude eest.

Nagu ungari õpetlane Akos v. Timon²⁾ seletab, on Ungari kroon tõeline riigioiguslik konstruktsioon. Kroon on kõrgem kuningast ja on kuningat ja rahvast ühendav võimuüksus, kuigi see õpetus enne on vajanud sajandeid, kuni on jõudnud välja praeguse kujuni. Teine õpetlane³⁾ tõendab, et õpetus Ungari pühast kroonist pole paljas teoreetiline kaalutus, vaid dogmaatiline aluspõhi, millele põhjeneb kogu riigi organism. Ja nagu tormised ajajärgud on näidanud, on Ungari riigivõimu kujutus säärasel viisil tugevam ja püsivam üksikute isikute võimust, kuigi see võib olla pärandatav, sest kroon on vaba ikkagi valitsejate kui inimeste inimlikest nõrkusist. Tunnistatakse peaaegu ühemeelselt, et krooni idee on olnud madjaritele suureks jõuallikaks nii sõja kui ka rahu ajal.

Meie kui vabariiklaste silmadega Ungari riigi kuju sümboolsust vaadeldes ei saa seda pidada liialduseks. Sest krooniga seotud võimu väide ei kirjuta sellele külge mingisuguseid üleloomulikke ja imetegevaid omadusi, nagu seda on olnud valmis kerge käega tegema mõned usutunnistused usulises händuses reliikviaile. Krooni omadused on puhtreaalsed ja piirduvad säärastega, mis vaba valitsejale nende kõrgete ja vastutusrikaste kohuste täitmisel. Kaugemale pole mindud. Vastavalt kõigele eelkirjeldatule omab Ungari kuninga asemel ajuti selt riigihoidja kahekojalise parlamendi (ülem- ja saadikute-koja) ja seisused, aumärgid, tiitlid jne. See kõik pole aga takistuseks ka Ungari demokraatlikule arenemisele.

Soome. Meie üle lahe asuv vennasmaa sai küll esimese põhiseaduse juba 1906. a., kuid see soomlasi ei rahuldanud, sest see, mis õieti uue Soome põhiseaduse all mõeldi, oli tegelikult laiali pillatud mitmeis Vene 1906. a. uendatud seadustikes ega sünnitanud üht teravikut. Üksikuid Soomesse puutuvaid katkendeid leidis näit. Vene riigivolikogu, ministrite nõukogu, ministee-

¹⁾ Nils-Hermann Lindberg, Zur Geschichte der heiligen Krone v. Ungarn, lk. 10.

²⁾ A szent korona elmélete es a koronázás.

³⁾ Prof. St. Czekey.

riumide, riigiteenistuse, väeteenistuse, tolli-, seisuste, tsiviil-, teede-, passi- j. m. seadustikes. Nii tuli Soome asjade ajamisel teha tegemist kõigi nimetatud Vene keskasutustega, mis küll Soomemaad tugevasti Venemaaga liitis, asjaajamist aga väga raskendas.

Tegeliku ja praegusel ajal maksvuselt oleva põhiseaduse andis Soome endale ise 1919. a. ja selles tuli nähtavale ka tema tõeline poliitiline nägu. Ka Soomes on kõrgeima võimu kandjaks rahvas, nagu see teoreetiliselt on olemas kõigis Läänemere-maade riikides. Rahvast esindab aga maapäev ja valitsemist teostab rahva poolt 6 aastaks valitud president. Seega leiame Soome riigikuju sarnasel äärmisi voole lepitaval keskteel, nagu sellele oma ajal alguse pani inglise poliitik-teoreetik John Locke 17. sajangu lõpul. Ka riigikujude loomisel mitte kaldudes äärmustesse leiab see vool kaitsjaid veel tänapäeval kui ka tulevikus.

Soome president valitakse 300 valija-mehe kaudu, kaheastmelisel valimisviisil. President kutsub kokku maapäeva ja saadab ta ka laiali, kui vaja, isegi enne valimiste lõppu. Presidendiamet on riigis õige nähtav ja vääriliselt esindatud, ta on kõrgeim sõjajõudude juht, sanktsioneerib seadusi, esitab riiki väliselt, otsustab sõja- ja rahuküsimused maapäeva kinnitamisel, määrab kõrgemaid ametnikke, otsustab armuandmise küsimused jne. Küll ei ole Soome presidendil sääraseid suuri volitusi nagu P.-A. Ühendriikidel või Prantsusmaal, kuid Soomes pole seks ka vajadust.

President on eesistujaks riiginõukogus, kes iseseisva asutusena võib küll tühistada presidendi otsuse, kuid viimasele annab suure kaalu ja autoriteedi tema valimine rahva poolt. President seatakse vastu iseseisva võimuna rahvaesindusele, kes ei või enam ainuüksi pretendeerida rahvaesindaja kutsele. Ka riiginõukogu olemasolu, mis otsustamisel on kõrgem üksikuist liikmeist, on vaid reguleerijaks keskvoimu tarvitamisel ühekojalise rahva esinduskoja olemasolul. Tähtsamate asjade otsustamisel võiks leida siin mõndki sarnaduse joont meie vabariigi valitsusega ja viimase seisukohaga.

Presidentidega vabariikide reas omab Soome õieti keskmise asendi, kui vaadelda presidente Soomest suurema ja vähema volitustega. Soome presidendi valimine rahva poolt oletab riigivõimu koondumist, kuid see püü taandatakse teisel teel parajasse ulatusse. President kutsub küll ametisse nõukogu liikmeid, kuid koos on nad teatavaks vastukaaluks ka kutsujale. Soome presidendi valimine rahva poolt on sarnane Saksamaa presidendi valimisega. Need ühised jooned on arusaadavad, kui tuletame meele Saksa-Soome suhteid 1918. aastal ja Soome vabastamist punaseist samal aastal sakslaste kaasabil ning mõlema konstitutsiooni valmimist ühel ja samal — 1919. — aastal.

Eesti. Kolmanda üksuse riigikuju on võimu konstruktsiooni poolest täieline vastand Ungarile kui ainuvalitsuslikule riigikorrale. Kui Soome on astunud Ungarist ühe sammu pahemale, siis on Eesti astunud kaks. Eesti põhiseadus, mille järgi kõrgeim võim kuulub edasiandmatult rahvale, on eelmistest radikaalsem, vaadeldes neid kolme riigikuju käesoleva ajajärgu po-

liitlise mõtte evolutsiooni seisukohast. Siin on suure järjekindlusega rõhutatud neid rahva suveräänsuse põhimõtteid, mida juba Jean Jaque Rousseau suure hooga on toonitanud 18. sajandil, enne Prantsuse suursündmusi, ja mis pole kaotanud oma mõtet veel tänini. Kuidas ka teoretiseerida rahva kõrgeima võimu väidet, ta jääb siiski üheks tähtsaks positsiooniks riigivõimu tekimisel.

Eesti on püüdnud teostada demokraatiat puhtal ja võltsimatul kujul, nagu meie konstitutsiooni loojad on saanud aru sellelaadilisest poliitilisest suunast välismaadel. Ja silmas on peetud nimelt demokraatia häid külgi. Oli aluseks soov anda uuele riigikujule midagi uut ja moodsat. Vigade tegemine polnud eesmärgiks, need tulid nähtavale alles hiljem.

Riigikogu on Eestis keskkohaks rahva ja valitsuse vahel ning jätab enda kõrval varju ka vabariigi valitsuse. Kõrgeima võimu kandja, rahvas, on võimu delegeerinud edasi riigikogule, kuid viimase äranägemisest ripub, kui palju seda anda edasi vabariigi valitsusele. Rahval endal pole üksi otsustav õigus seaduste lõplikul maksmapanemisel riigikogu kaudu, ta võib antiikaja rahvaste eeskujul ka maksvaid seadusi tühistada ning takistada riigikogu poolt vastuvõetud seadusi nende maksmapanemisel. Rahva veto-õigus pole seega üksi näiline ega fiktiivne, keelmise võimalused on alati latentid ja neid on ka tegelikult tarvitatud. Rahva väike arv ja väike maa-ala võimaldavad seega säärast poliitiliste õiguste luksust, mis suurtel rahvastel pole kunagi võimalik. Kuigi Eesti põhiseaduse loomisel olid tugevasti kaasa mõjutamas selleaegsed voolud ja isegi uue, määratu suure vulkaani tekkimine Ida-Euroopas, oleks siiski ekslik pidada neid rahva kõrgeima võimu tegeliku tunnustamise algallikaks. Demokraatia on seisukoht, kuhu poliitiline mõte ajaloo aeg-ajalt ikka jälle püüab pöörduda tagasi. Kus riigi loomisel ümberringi on nii palju hädahoote, nagu Eestil tema alguspäevil, seal on raske oodata konstitutsiooni teisel kujul ja viisil kui meie teda näeme Eesti põhiseadusena veel tänapäev. Seni pole veel lõplikult kristalliseerunud, kui suurt kandejõudu suudab anda meie põhiseadus katsumisaegadel, sest rahulised ajad pole meile viimaseid veeretanud ette. On olnud mitmesuguseid mõttevahetusi, isegi elavat arvustamist, sellest aga pole tegelikult mindud kaugemale. Nii vastab ta veel nüüdki umbes neile kujutlustele, millest artikli eesotsas räägitud kui läinud aegade mälestustest.

Kes Asutava Kogu päevil pannud tähele selleaegsete tegelaste parema osa meeoleolu, võib tõendada, et liikumas olid peale muu ka kõrged ja õilsad püüded. Või kes selle juures kahtleb ja vaeva ei pea paljaks, võib lugeda Eesti põhiseaduse deklaratiivset osa. Paatose ja sentimentalismi kõrval leiab ta siit ometi mõnd, millest ei tule aru saada teisiti kui L. Koidula „Teretusega“: „Mehisel meelel asuta koda, priiusel puhkenud eestlaste muld! Mulju sa mudasse tigeada oda, valgele tõuseja väimu kuld! Kohage, lehed kodumaa puus! Vana vägevus eestlaste suus! Elusse ärka!“ —

M. Morrison.

Kaitsevägede paraad Helsingis.

SOOME VÕITLUS OMA ISESEISVUSE EEST

ONNI TALASE soome-ugri kultuurkongressi pühul ungarlasile pühendatud ettekandest

... Soome langes kaheteistkümnendal ja kolmeteistkümnendal sajandil n. n. ristisõdade tõttu Rootsi riigi alla ja jäi sinna kuni 1809. aastani. Ometi kaua ei olnud Soome siiski võidetud maa osas. Juba 1362. a. omandasid elanikud õiguse võtta osa kuninga valimistest, ja sellest ajast peale võib öelda, et Soome riiklikult moodustas osa Rootsi riigist ja et soome rahval olid samad õigused kui rootslasil. Seda, tähendab, siiski ainult puhtõiguslikult seisukohalt. Tegelikult seisis võimu raskuspunkt loomulikult rootsi rahva poolel, kuigi peab tunnustama, et mõnigi silmapaistev soome mees märgatavalt suutis Rootsi-Soome ajalugu oma poolt mõjutada.

Et selle järele Soome lähemale kuussada aastat kujundas osa Rootsi riigist, oli loomulik, et rootsi keel omandas Soomes palju suurema tähenduse kui seda eeldas võrdlemisi vähearvuline Soome rootslasist elanikkond. (Praegu on Soomes rootslasi umbes 10% elanike üldarvust.) Rootsi keel, mis, nagu teada, vähemski ei sarnane soome omaga, sai ainsaks ametlikuks keeleks. Seadused kirjutati üksnes selles keeles, ametasutuste, samuti kohtute ja koolide keel oli ainuüksi rootsi keel. Kui mõelda, et ainult märkamatu väike

osa Soomemaa soome keelt kõnelevast rahvast ainult sai aru rootsi keelest, siis võib mõista, missugusesse raskesse seisukorda soome rahvas oli sattunud.

Niikaua kui Soome kuulus Rootsi alla, seisis ta peaaegu vahetpidamatult sõjajalal idapoolse naabri, Venemaaga. Sõda peeti vahelduva õnnega, aga juba 1721. ja 1743. a. rahulepinguil oli Rootsi sunnitud loovutama suure osa Soomest Venemaale.

Saabus siis Rootsile õnnetu sõda 1808.—1809. a., mis lõppes Hamina rahuga, kus Rootsi pidi Vene kasuks loobuma kogu Soomest.

Soome siirdus seega Rootsi riigist Vene riiki. Soome riigiõiguslikule seisukohale tähendas see väga tähtsat muutust. Soomemaa lahkumisel Rootsist ja ühinemisel Venemaaga kinnitas keiser Aleksander I vana rootsi põhiseaduse Soomemaa põhiseadusena ja seda pealegi tingimusteta või kitsendusteta. Soome sai seega ise oma riigi põhiseaduse, ta oli siitpeale eri konstitutsiooniline riik monarhistliku riigivormiga, riik, kelle valitsejaks määrati isik, kes Venemaa troonipärimise korralduse järgi päris monarhistliku võimu Venemaal ja sellega ühtlasi sai Soomemaa isevalitsejaks tiitliga: Soomemaa suurvürst.

Ühendamisest kujunesid teiselt poolt teatud kitsendused Soome riiklikele kompetentsidele. Vaadates asjaolule, et monarhh kui füüsiline isik polnud määratud mitte Soomemaa enda õigusliku korra kohaselt, ei saanud maa ka pärast 1809. a. rahvusõiguslikku iseseisvust. Palju enam kujutas ta endast, vaatamata oma erilisele riigiõiguslikule olemasolule, ainult osa Vene suuriigist, ilma teotsemisõiguseta rahva enesemääramise ülesandeks. Edasi kujundati vahakord Venemaaga juba algusest peale sel viisil, et Venemaa oli õigustatud arendama oma sõjalisi jõude Soome pinnal, kahjustamata siiski Soomele lubatud õigusi Soome oma sõjaliseks organisatsiooniks.

Seega ei olnud Soome ühenduses Venemaaga mitte suveräänne, vaid ainult autonoomne „sisemiselt vaba“ riik (libre dans l'intérieur, nagu seda Aleksander I oli väljendanud). Tema autonoomia aga oli laia ulatusega. Soome riigi maa-alal võis olla arendatav ainult Soome riigivõim, ja eelkõige oli maksev põhimõte, et maa õiguslikku seisukorda ei saadud muuta ilma maa enese tahtmiseta.

Soomel oli oma neljast seisusest koosnev rahvasindus, maapäev. Uued seadused — peale administratiivsele seadusandlusele kuuluvate — anti välja ainult maapäeva heakskiitmisel, samuti uute maksude tõstmine. Soome ja rootsi keel olid maa ametlikeks keelteks, aga mitte vene keel. Maal oli oma raha. Ka seisis tollipiir Soome ja Venemaa vahel.

Soomemaa eri seisukoht Vene riigis äratas juba võrdlemisi vara teatud šovinistlikult mõjutatud vene ringides rahulolematust. Aga alles 90-dail aastail läks neil korda avaldada mõju Soome asjade juhtimisele. Juba selle aastakümne alguses järgnesid Soome autonoomia teatud piiramised. Aastakümne lõpul aga muutusid ataagid Soome autonoomiale nii ägedaiks, et vene võimukandjate lõppeesmärk, Soome autonoomia täieline hävitamine, oli silmanähtav. Selle plaani teostamiseks nimetati a. 1898 kindralleitnant Bobrikov Soome kindralkuberneriaks.

Soome rahvas pidi kogema, kui vähe võib usaldada lubadusi, mis vene keiser oli annud soome rahvale, ühtlasi aga ka, kui vankumatu on seaduse ja õiguse enda sisemine jõud, kui üks rahvas neist vabatahtlikult ei loobu.

Esimese tõukejõu Soome põhiseaduse hävitamiseks andis väeteenistuskohuse küsimus. Soomel oli alles aastast 1881 alates oma üldisel kaitsekohustusel põhinev armee, mille koosseis oli igatahes minimaalne. See Soome sõjaväeasutus taheti nüüd kaotada ja saata soome noorsugu teenistusse vene sõjaväkke. Soome maapäevale esitati vene valitsuse vastav ettepanek. Peterburis oldi juba enne selgusel, et Soome maapäev nim. valitsuse väeteenistusseaduse ettepaneku läbiviimise vastu tõrgub, mispärast Venes enne Soome maapäeva poolt väeteenistusseaduse päevakorda võtmist astuti peaaegu revolutsioonilisele tegutsemisele. 15. veebruaril 1899. a. avaldati keiserlik manifest, mis pidi tõeliselt tähendama lõppu Soome autonoomiale. Selle nimet. „veebruari-manifesti“ väljakuulutamise päe-

vast peale anti seadused, mis puudutasid kogu Vene riiki ühes Soomega, samuti Soomet eriliselt puudutavad seadused, mis olid ühenduses riigi huvidega — Soome maapäevale ainult heakskiitmiseks, aga mitte kinnitamiseks, nagu varem. Kuna peale selle veebruari-manifesti kogu sõnastus oli ebamäärane, oleks see tõeliselt öelnud, et Soome maapäevalt faktiliselt vähemalt kõigis tähtsamais küsimustes seadusandluseõigus on võetud.

Soome rahvale oli kohe selge, et veebruari-manifesti läbiviimist tuleb takistada. Rootsiga ühendatud Soome ajaloost peale oli Soomes olnud traditsiooniks, et rahvas, kui teda rõhuvad rasked mured, pöörduv vahenditult valitseja poole. Seda vana ilusat traditsiooni otsustati ka nüüd kasutada. Kogu rahvas pidi esitama keisrile või suurvürstile oma mure ja selle põhjused. Seati kokku monarhile määratud aadress, millele koguti võimalikult palju Soome täiskasvanud kodanike allkirju. Ülesanne polnud kerge; oli talv, millal Soome niigi halvad liikumisvõimalused olid veelgi halvemad, ja peale selle tuli talitada nii salaja, et venelased ettevõttest poleks enneaegu saanud kuulda. Tulemused olid hiilgavad. Nädala jooksul koguti kokku 522.931, seega enam kui pool miljonit allkirja, samal ajal, kui Soome üldine elanike arv oli 3 miljonit. Aadressi edasiandmiseks keisrile ja suurvürstile määrati saatkond, kuhu iga kogukond valis oma liikme. See 500-meheline rahvuslik deputatsioon, niinimetatud suur deputatsioon, reisis oma natsionaalse aadressiga Peterburi, monarhh aga ei arvanud heaks neid isegi audientsile lasta.

Soome rahva häda oli isegi välismaal äratanud tähelepanu. Igal Euroopa maal seati kokku aadressid vene keisrile, kuhu kirjutasid alla kuulsaimad õpetlased ja kunstnikud. Kuus kuulsaimat euroopa teaduse esindajat võtsid oma ülesandeks kanda need aadressid vene keisri ette, aga ka selle, euroopa kõrgeimat kultuuri representeeriva deputatsiooni jättis keiser vastu võtmata.

Tähendasin juba, et Vene võimukandjatele teenis väeteenistuskohustuse küsimus Soome autonoomia kaotamisel lähtekohana. Võitlus Soome õiguste eest puudutas seega esialgu ainult nimetatud küsimust. Kuiigi Soome maapäev näitas õige kaugele minevat ohvrivalmisolekut, et viia küsimus seaduspärasel teel lahendamisele, ei kinnitanud monarhh maapäeva poolt vastu võetud seaduseelnõu mitte, vaid avaldas a. 1901 maapäeva nõusolekuta väeteenistusseaduse, mis oli loomulikult põhiseaduse vastu ja mida soome rahvas õieti kunagi ei tunnustanud õigena.

Sellelega algas soome rahva ajaloos periood, mis on tuntud passiivse resistentsi nime all, kus soome rahvas andis ilusaima tunnistuse sitkest oma õigustest kinnipidamisest. Passiivse resistentsi juhtivaks põhimõtteks oli, et ükski ebaseaduslikul teel antud seadus soome rahvast ei pea kohustama ja et rahvas ei ole kohustatud ega isegi mitte õigustatud selliseid ebaseaduslikke käske kuulama.

Oma esimese tuleproovi tegi passiivne resistents läbi võitluses praegu nimetatud seadusevastase väeteenistusseaduse läbiviimise vastu. Valitsus oli teinud kor-

ralduse asuda seadusevastase väeteenistusseaduse järgi 1902. a. nekrutite võtmisele. Vastavalt passiivse resistentsi põhimõttele tehti katsed seda passiivteedi teel takistada, s. o. sel viisil, et ebaseadusliku väeteenistusseaduse määrusi ei täidetud. Suurem osa vaimulikke tõrkus teateid ebaseadusliku nekrutite kogumise kohta kirikust kuulutamast, samuti tõrkusid kogukonnad seaduse läbiviimiseks oma poolt kaasa aitamast, ja enamik väeteenistuskohuslikke noormehi ei ilmunud, vaatamata venelaste ähvardustele, üldse nekrutite valimistele. Niiviisi jäi esimesel nekrutite võtmisel mitte vähem kui 60% kutsutuist ilmunuta. Eristatunnustamist teenib ka maa ajakirjandus. Kuigi ajalehed selleaegse pressiseadusandluse kohaselt allusid tsensurile, õnnestus neil siiski passiivset vastuhakkamist mõjuvalt toetada, andmata järele, kuigi nad olid tabatud õieti tõsiste sunniabinõudega. Arvurohked ajalehed suleti kas hoopis või ajutiselt.

Niiviisi pääsis passiivne resistents kaitsekohustuse asjus võidule. Venelasile sai selgeks, et soome noormehi vene väeosadesse ei saa sundida, ja aastal 1904 loobusid nad kogu algatusest, esinedes uue ettekirjutusega, nimelt et Soome, sõjaväge maal ülal pidamast tõrkumise tõttu, peab maksma Venemaale kahjutasu rahas. See rahaline kahjutasu, mille suurust monarhh maapäeva nõusolekuta ei saanud kindlaks määrata, sai uueks tüliõunaks Soome ja Vene vahel.

Pärast seda, kui ebaseaduslik kaitsekohustuse seadus jäi läbi viimata, tekkis olukord, et Soomes ei olnudki kodumaalist sõjaväge, vaid ainult maale paigutatud vene rügemendid. Selle tagajärg oli, et soomlased ei võtnud üldse osa sõjast Vene ja Jaapani vahel, niisama vähe võtsid nad osa maailmasõjast. Kuigi kummaski sõjas venelaste poolel esinesid niinimetatud soome väeosad, siis olgu tähendatud, et need olid Soomes statsioneeritud vene väed.

Väeteenistuskohustuse küsimus polnud siiski sugugi mitte ainus küsimus, kus soome rahvas pidi kaitsma oma õigusi venelaste atakide vastu. Ikka ja ikka jälle avaldati seadusi, mis käisid Soome põhiseadusele nii või teisiti vastu või seda piirasid. Eriti olgu nimetatud, et venelased juba suvel 1902. a. läksid nii kaugele, et andsid korralduse, mille järgi Soome seadused avaldati ametlikult vene keeles, sinna juure lisatud soome- ja rootsikeelse tõlkega. Passiivse resistentsi pooldajad tõrkusid järjekindlalt neid seadusi kuulamast. Selle tagajärjeks olid sunniabinõud isikute vastu, eeskätt ametnike vastu, kes tõrkusid nii või teisiti seadusevastaseid ettekirjutusi täitmast. Nii vallandati näiteks Turu ja Viiburi õuekohtute esimesed liikmed, kuigi need kohtunikena oma ametiseaduste kohaselt olid puutumatud. Pea pidi kindralkuberner Bobrikov siiski tundma, et kõik ta sunniabinõud olid jõuetud soome rahva vastuseismise surmamiseks. Tal läks veel korda 1903. a. kevadel mõjuda keisrile ja suurvürstile täielise diktaatorliku võimu saamiseks. Selle juure kuulus muuseas ka õigus sulgeda ajalehti, keelduda kõiki avalikke ja privaatsid rahvakogunemisi, sulgeda eraseitse ja saata maalt välja isikuid, kes kindralkuberner arvates riigi korrale või avalikule julgeolekule olid kahjulikud.

Oma diktaatorlikku võimu kasutaski Bobrikov tagamatult. Passiivse resistentsi mehed saadeti maalt välja, hiljem isegi Venemaale.

Nüüd aga katkes ka soomlaste kannatus. Bobrikovi vihati rahva hulgas sel mõõdul, et see viha pidi kanduma tegudele üle. Nii see ka sündis. 16. juunil 1904 laskis noor ametnik Eugen Schaumann Bobrikovile surmava kuuli, surmates samas — põgenemisele mõtle mata — ka iseenda. Schaumann juurest leiti liigutavalt ilus monarhile adresseeritud kiri, milles ta selgitas oma teo põhjusi. Varsti pärast seda surmati Venemaal seekordne vene siseminister v. Plehve, kes oli Soome vastu sihitud venestamispoliitika peajuhte. See juhtum ja suured ebaõnnestumised, mis Venemaa sõjas Jaapani vastu kannatas, mõjusid kaasa, et Soome suhtes asuti veidi järeleandlikumale poliitikale.

Täieline, kuigi lühiajaline, muutus Venemaa Soome poliitikas sündis siiski alles 1906. a. Septembris oli Venemaa sunnitud sõlmima Portsmouthi rahulepingu. Õnnetult lõpnud sõja tagajärjel olid puhkenud Venemaal rahutused, mis oktoobri lõpul viisid üldisele streigile. Ka Soomes astus üldstreik jõusse, millest kogu rahvas peaaegu üksmeelselt võttis osa. Kõik see avaldas Peterburis nii suurt mõju, et keiser 4. novembril 1906. a. Soomele avaldas manifesti, niinimetatud novembri-manifesti, milles keeldi ära kõik seadusevastased võtted.

Kindralkuberneriks nimetati salanõunik N. Gerard, kes püüdis tõeliselt lepitada Vene- ja Soomemaad. Valitsuse eesotsas seisis suur soome patrioot ja tuntud riigimees L. Mechelin.

Rahu lühike aeg pühendati siis ka suurte sisemiste reformide teostamisele. Tähelepanavaim viimaseist oli rahvaesinduse reform, mis viidi läbi a. 1906. Tema tähtsaimad põhimõtted olid järgmised: rahvaesindus on ühekojaline, tema liikmed valitakse üldisel, ühlasel ja proportsionaalsel valimisel, valimisõigus on kõigil kodanikel, kes on saanud kahekümne nelja aastaseks, nii meestel kui naistelgi.

Kaua ei saanud uus parlament siiski astuda tegevusse, sest Vene poolt alati jälle rünnakutega Soome õigustele. Uus surve, mis nüüd tõusis, muutus täitsa ähvardavaks pärast seda, kui 1909. a. Seyn, Bobrikovi suurimaid abilisi, nimetati Soome kindralkuberneriks. Ka see asjaolu, et pärast õnnetut jaapani sõda ka Venemaal seati sisse midagi rahvaesinduse taolist, mis moodustati kokku duumast ja riiginõukogust, — ei kergendanud Soome seisukorda. Veel rohkem pääsid kõikvõene parteid seetõttu enam võidule ja mõjusid kaasa Soome poliitilise seisukoha hävitamisele.

Et Soome autonoomia lõplikult kõrvaldada, avaldati Venemaal a. 1910. seadus riigi seadusandluse kohta, mis võeti nii duuma kui ka riiginõukogu poolt vastu ja mida keiser kinnitas. Selle järgi tulid kõik seadused, mis riigile olid üldise tähendusega, seada kokku vene seadustena, ja Soome parlament pidi kiitma need, ka kui need puudutasid Soomet, heaks. Tegelikult oleks see seadus Soome iseseisva seadusandluse õiguse muutnud illusoorseks. Mis sellega loodeti võita, näitab šovinistliku Vene duuma liikme Puriškevitsi väljendus,

kui duuma oli võtnud vastu nim. seaduse eelnõu, nimelt: „Finis Finlandiae“.

Nii loodeti ja usuti Venes, et Soome lõpp on tulnud, et see seadus oli küllalt võimas röövima soome rahvalt ühel hoobil kõik ta õigused ja et Soome pärast seda laskub vene provintsiiks.

Vabatahtlikult aga ei mõtelnud end soome rahvas selle saatuse alla painutada. Ta asus jälle passiivse resistentsi teele ja kannatas kõike rõhumist Vene poolt, ilma et ta aga oleks loobunud oma õigustest.

Algas võitlus õiguse eest, mille sarnast maailma ajalugu vaevalt tunneb. Eeskätt tabas see nii-nimetatud üheõigustuse seadust, mis vene seadusandlikud organid olid Soomele annud ja mille sihiks oli Vene riigi kodakondsusse kuuluvale anda Soomes samad õigused, mis soome kodanikele.

Iseloomustavalt tähelepanematuks isegi elementaarsetele õiguse põhimõtetele, mida venelased ilmutasid, määrati nimetatud vene seaduses, et sellele seadusele vastuseisjad antakse Peterburi vene kohtu kätte. Soome ametnik, kes oma ametvande truuks jäädes tõrkus sellele võimukäsule alistumast, tembeldati selle järgi mitte üksi kurjategijaks, kui seadusest üleastuja, vaid saadeti lisaks Venemaale ja vene kohtu ette, kuigi ta oli teo korda saatnud Soomes.

Nimetatud võtteid tarvitasid venelased ka tõesti, ja arvurohked soome ametnikud saadeti vene kohtu ette Peterburisse. Et seal protsess kujunes farsiks ja et otsused olid juba enne kindlaks tehtud, on iseenesest mõista. Kõik kaebelused mõisteti kauaaegsele vanglariistusele, mida siis tuli lunastada Krestõ vanglas Peterburis.

Oma haripunkti saavutas rõhumine, kui see lõppeks tabas Viiburi õuekohtu liikmeid. Kaksikümmend kolm selle kõrge kohtu liiget veeti Peterburi ja mõisteti vanggi, — vägivallategu, mida ka tõesti teostati.

Õigusega sõnas soome parlament oma protestis sündmuse puhul, et viimane tähendab „anarhhia korraldatud sotsiaalsete suhete asemel“.

Need ja lugematud muud võimutarvitused, mille loetlemine oleks siinkohal võimatu, kasvatasid soome rahvas aegamööda ikka kindlamaks mõtte, et soome rahva ainus pääs seisab vabanemises Venemaast.

Igatahes tekkis iseseisva Soome riigi loomise mõte juba varem — ihaldatud ideaalina. Tema teostamine aga näis võimatuks. Kuidas oleks väike Soome suutnud end vabastada võimsast Venemaast? Nüüd aga sai selgeks, et ühel pool seisab rahvuslik surm ja teisel pool nõrk võimatus iseseisvuse võitmiseks.

Selle võimaluse kasutamisele tuli asuda, kui maailmasõda oli puhkenud.

Oma pimeduses ei vähendanud venelased ka maailmasõja ajal survet, mis lasus Soomel. Üsna iseäraliselt valusasti puudutas rahvast, kui sõja alguses suur Soome patrioot, rahva jagamatu lugupidamise ja armastuse osaline Pehr Evind Svinhufvud vangistati ja saadeti asumisele kaugemaisse Siberi maanurkadesse, ainult seepärast, et ta oli tõrjunud tunnustamast üht venelast kui seaduspärast ametnikku, kes oli seadusevastaselt nimetatud soome ametnikuks. Svin-

hufvud oli seisnud algusest peale passiivse resistentsi esimestes ridades ja oli valitud peaaegu kõigil riigipäevadel parlamendi presidendiks.

Menetamatu au on võitnud endale soome noorsugu sellega, et ta esimesena tõstis lipu Soome iseseisvuse nõudega.

Nagu juba tähendasin, oli Soome oma sõjaväe küsimus 1901. a. jäetud kõrvale. Soome noorsugu mõistis, et kui Soome end maailmasõja kestes tahab vabastada, ta peab leidma tingimata vahendeid ja teid Soome oma sõjaväe asutamiseks. Noorsoo silmad pöördusid Saksamaa poole. Ainult keskriikide võit võis Soome vabastada.

Julgel meelel otsustasid mõned noormehed, kus aga võimalik, astuda saksa ametvõimudega ühendusse. Neil läks korda, et sakslased avaldasid oma nõusoleku anda noortele soomlasile, kes selles sihis tulid Saksamaale, sõjaväelist haridust. Et Vene sõjaväe suured osad asusid Soomes ja peale selle vene sandarmid valvasid piire, olj noortel soomlasil, kes püüdsid Saksamaale, võita suuri raskusi. Tuli rännata suuskadel läbi asustamatute maa-alade ja üle mere. Mõnigi väsis teekonna vaevades. Aga vaatamata kõigile raskustele jõudis siiski umbes 2000 noort meest igast seisusest Saksamaale, kus nad said tubli sõjaväelise hariduse ja võtsid hiljem osa 27-das preisi kütide pataljonis võitlustest Vene frondil.

Need soome kütid mängisid hiljem soome vabadussõjas otsustavat osa.

Samal ajal sõlmisid ka Soome vanemate ringide esindajad läbirääkimisi Saksamaaga Soome vabastamise mõjutamiseks. Ometi ei jõutud teatud lõplike lepinguteni.

Nii jõuti aastasse 1917. Seal tuli märtsis teade vene revolutsioonist. Soomemaa polnud siiski oma ripumatuse väljakuulutamiseks küps küllalt. Rahulduti esialgu seega, et Venemaa ajutine valitsus kõrvaldas kõik Soome õigusi haavavad korraldused. Aga Soomes teati siiski väga hästi, kui vähe võis usaldada venelaste lubadusi. Seepärast seisid soomlaste ülesandes kuulutada rutem Soome täieliselt iseseisvaks. Selleks sundis ka teadmine, et Soome, kui ta ei kisu end Venest lahti, langeb ohvriks samale anarhhiale, kuhu Venemaagi ähvardas langeda. Sellest anarhhias nähti ka Soomes kohutavaid tõendusid, oli ju Soome paigutatud vene väeosad, kus valitses täieline korralagedus. Mitu sada vene ohvitseri surmati soldatite poolt Helsingi ja Viiburi tänaval, ja Vene ajutine valitsus ei teinud ühtki katset süüdlaste karistamiseks.

Kohe pärast revolutsiooni lahtipuhkemist Venemaal astus Soomes ametisse uus valitsus, mille moodustas sotsiaaldemokraat Oskari Tokoi. Valitsusse kuulusid siiski ka kodanlike parteide esindajad, ja see oli igatahes esimene sedalaadi juhtumine, et Soomes sotsiaaldemokraadid koos kodanlike rühmitustega kujundasid valitsuse.

Oktoobris leidsid aset uued riigipäeva valimised, mis andsid kodanlikele parteidele enamuse. Pärast parlamendi kokkuastumist valis see ametisse ainult kodanlikest parteidest kujundatud valitsuse, kelle etteotsa va-

liti Pehr Evind Svinhufvud. See oli võtnud Soome iseseisvuse väljakuulutamise oma programmi. Valitsuse seisukord oli siiski äärmiselt raske. Maal ei olnud oma sõjaväge, ka eelpool nimetatud Soome kütid viibisid veel Saksamaal. Valitses nii suur toiduainete puudus, et maa seisis peaaegu näljahäda lävel. Venes võimule pääsnud bolševism ähvardas tungida ka Soome, mis oli seda kergem, et maa oli ujutatud üle Vene distsipliiniga sõdurisalkadest.

Raskusi siiski kartmata kuulutas Svinhufvudi valitsus juba nädal pärast oma kokkuastumist, 4. detsembril, Soomemaa iseseisvuse välja, ja sama kuu 6. kinnitas parlament sammu oma poolt. Varsti pärast seda tunnustasid paljud Euroopa riigid Soome iseseisvust.

Soome oli nii-siis iseseisev riik. Aga ka soome rahvas pidi kogema, et ühe rahva iseseisvus alati on verrega lunastatav.

Kuigi Venemaa bolševistlik valitsus oli Soome iseseisvust tunnustanud, ei mõtelnud ta siiski vene sõjavägede Soomest väljakutsumisele, kuigi Soome valitsus seda tungivalt nõudis. Veel rohkem hakkasid need igasuguse korra kaotanud vene väesalgad soome rahva teatud kihtidega vennastuma, jagades viimaseile oma sõjariistu. Järgnes rida vägivallategusid, millest võtsid osa nim. soomlased koos vennastatavate vene sõduritega. Näis järjest kindlam olevat, et venelased hellitasid plaani Soome sotsiaaldemokraatide abil viia ka Soomes läbi enamlik süsteem. Pea leidsid ka sotsiaaldemokraadid, et on saabunud õige silmapilk mässu alguseks. 27. jaanuaril kuulutati revolutsioon puhkenuks, riigikorra kukutajate vallutades pealinna. Kuna valitsusel polnud käsutuses sõjavägesid, sotsiaaldemokraate aga toetasid vene sõdurid, ei võinud valitsus Lõuna-Soomes mõteldagi mässu mahasurumisele sõjariistus jõuga. Otse enne mässu algust oli siiski valitsus saanud mõned oma liikmed Põhja-Soome linna Vaasasse, et seal asuda maa vabastamisele.

Lõuna-Soome langes pea punaste võimu alla ja pidi kannatama kõike vägivaldat. Kui palju tuhandeid rahulikke kodanikke punaste poolt kõige koledamal kombel surmati, pole suudetud täpselt kindlaks teha.

Põhja-Soomes polnud punased veel suutnud võimu oma kätte kiskuda, kui sinna vabatahtlikest kujudati valge armee, kes pidi maa päästma. Armeed juhatajaks nimetati ratsaväe kindral Mannerheim. Ometi polnud sõjaväel ei relvi, laskemoona ega ohvitseri. Paljaste kätega tuli asuda suurele maa vabastamise ülesandele. Esimesed relvad saadi Põhja-Soomes asuvailt vene vägedelt, kes neist olid sunnitud lahkuma. Hiljem muretseti sõjariistu Saksamaalt juure; aga nii relvade kui ka laskemoona puudus oli valgete poolt kogu vabadussõja kestes määratu suur, samal ajal, kui punased said neid Venemaalt niipalju kui soovisid. Ohvitseride puuduse katsid hiljem Saksamaalt koju jõudnud soome kütid. Otse muinasjutulised on kangelasteod, mida sooritati valges armees nende kütide juhatusel. Aga võtaks aega sellest üksikasjalisemalt kõnelda. Vaatamata kõigele vaimustusele, kõigele püsivusele ja julgusele polnud siiski kindel, kas valgel armeel õnnestub lüüa punasalku otsustavalt, kuna need said järjest

Venemaalt abi juure. Valitsus pöördus seepärast Saksa valitsuse poole palvega sõjaväelise abi andmiseks, mis eriti Lõuna-Soome vabastamiseks oli hädavajaline. Saksa valitsus oli ka abiks valmis ja saatis Soome nimetatud Idamere-divisjoni krahv Rüdiger von der Goltzi juhatusel. Pärast arvatult rasket ja hädadohtlikku mereteekonda maandusid saksa väed 3. aprillil Hankoniemis Lõuna-Soomes ja vabastasid lühikesel ajal kogu Lõuna-Soome. Pärast seda, kui soome väed oma poolt löid otsustavalt punavägesid Tampere linna võitmisega, oli punaste võim murtud, ega kestnud enam kaua, kui kogu Soome neist vabanes.

Punaste juhid, kelle sekka kuulus sotsiaaldemokraatliku partei peatugesid, põgenesid Venemaale, kus enamik neist praegugi haub plaane oma isamaa hävitamiseks.

Soome vabadussõda oli lõpnud. Soome oli endale vabaduse kindlustanud. Aga Soome vabadussõja tähendus oli palju suurem, see ulatus kaugele üle oma maa piiride. Kogu oma ajaloo kestes on Soome pidanud seisma müüriks kogu Euroopale idast viimast ründavate pealetungide vastu. Kunagi aga polnud idahädaoht nii ähvardav kui kevadel aastal 1918. Oleks Soome seekord hukkunud, siis oleks — selles ei võid olla mingisugust kahtlust — enamlus tunginud edasi Skandinaavia poolsaarele ja kus siis oleks jäänud peatuma selle riike hävitava liikumise piir, seda oleks olnud raske aimata.

Soome oli vaba. Aga vana riigipõhiseadus ei sobinud enam muutunud olukordadele. Äge arvamiste lahkumine erutas küsimust, kas tuleks anda maale monarhistlik või vabariiklik riigivorm. Riigipäeva valimistel võitsid vabariiklased otsustava enamuse, ja aastal 1919 sai Soome praegu maksva põhiseaduse.

Selle põhiseaduse põhimõtted on lühidalt järgmised:

Soome riigipeaks on 6 aastaks valitud president, keda valib 300 valijat-meest. Viimased aga valib rahvas samal viisil kui riigipäeva liikmeid — proportsionaalsel valimisel. Hääleõigus on üldine ja ühesugune nii meestele kui naistele.

Maad valitseb üldiselt valitsus, mis koosneb peaministri ja tarvilisest arvust ministreist. Valitsuse liikmed kutsuvad valitsusse president. Valitsuse liikmeid peab olema riigipäeva usaldus.

Pärast Soome iseseisvuse võitmist on maa väga jõudsalt arenenud. Maa majandus on tähelepanavalt tõusnud ja vaatamata sellele, et Venemaa, kes varem oli Soome tööstusproduktide suurim ostja, nüüd veel ostjana tuleb vaevalt küsimusse, on läinud Soomel korda võita uusi turge oma tööstussaadustele, kuigi need asuvad kaugel Soomest, isegi Lõuna-Ameerikas. Ka on suutnud Soome oma raha stabiliseerida ja maal on jälle oma tarviline kullakate.

Sisemine seisukord on rahulik ja kõik nii Soome kui ka Vene kommunistide katsed rahutuste esile kutsumiseks maal on ebaõnnestunud. Me tohime loota, et soome rahvas, kes nii kaua iga rahva loomulikema õiguse — oma iseseisvuse — eest on pidanud võitlema, sammub vastu õnnelikule tulevikule.

ULEVAADE UNGARI UUEMAST AJALOOST

Prof. D. Angyal

Enne 1526. aastat oli ajajärke, millal Ungari valitses ka teisi maid. Ometi valvasid siis Ungari kõik seisused maa rippumatust suurima hoolsusega. Võõrad ei võinud end segada Ungari sisemistesse asjadesse ja Ungari suhted võõraste maadega olid alati puhtalt unioonid. Sellal oli Ungari võimas küllalt, et end võõra võimu vastu kaitsta. Seda jõudu ei suutnud nõrgad Jagellonid, kes pidid valitsema kuningas Mathias Corvinus'e rikkalikku pärandust, säilitada. Mohács'i katastroof a. 1526 oli nende lahkkelide ja killustamiste paratamatu tagajärg, mis valitsesid Ungari riigi üksikute kihtide vahel. Selle katastroofi järele oli kuninga-valimisteks kokkukutsutud seisustel täita väga raske ülesanne: missugune dünastia pidi osutama kohasemaks kaitsma riiki eeskujuliselt organiseeritud osmani militaarsete monarhhia vastu — kahjuta rahvuslikule ja seisuslikule rippumatusele?

Seda probleemi oli võimatu lahendada täielises üksimeeles. Üks partei nägi türgi-hädaohest pääsmist Ferdinand von Habsburgi, Karl V venna, valimises, teine tahtis natsionaalse dünastia valikuga uuesti elustada Mathias Corvinus'e aegu. Nende valik langes Johann Szapolyai'le, vägevaimale ungari magnaadile, hertsoginna von Teschen'i ja Poola kuninga kälimehe pojale. Kummagi kroonitud kuninga vahel tõusis verine ja kestev võitlus. Kumbki Ungari partei oli oma ootustes petetud, ja Szapolyai oma abituses tegi raske otsuse kutsuda oma võistleja vastu abiks türklasi, keda Ungari juba kaks aastasada oli vihanud.

Ferdinand I oli, vaatamata oma töötavaile perekonnasuhteile, sultani vastu võimetu. Jah, näis isegi, nagu ta vaataks Ungarile kui võõrale talle rüppe langenud varandusele. Sama pidid arvama ka ta pooldajad, kui ta mõned kuud pärast oma kroonimist, aastal 1528, Ofeni lossist lahkus, sinna hiljem tagasi pöörmata. Mõlemad võistlejad lõpetasid 1538. aastal oma kaksteist aastat kestnud verise riiu Grosswardein'i rahuga. Nad jagasid riigi endi keskel kaheks, kuna see siis veel polnud osmanite kätte langenud, viimaste surudes end veel eeskätt Ungari naabermaadele peale. Ungari kuningad leppisid üksteisega, sultanil aga polnud vähematki põhjust seda leppimist karta, ja pea vallutas ta juba Ungari pealinna. Szapolyai magas siis juba oma viimset und vanas Ungari kuningate matuspaigas, Stuhlweissenburgis. Tema maaosa pidi pärast tema surma Grosswardeini rahu järgi langema kuningas Ferdinandile.

Ometi oli ida-maaosades rahulolematust mitte-ungarlasest kuninga vastu nii suur, et rahulepingu nimetatud punkt jäi ainult surnud täheks. Midagi teada ei tahtud võõrast kuningast, kes elas välismaal ega suutnud maad kaitsta ja oma palgasõdurite ohjeldamatuse

tõttu kutsus enda vastu välja kustumatu viha. Maa idaosa ei tahtnud nii-siis ühineda lääneosaga.

Neil aegadel omandas tähtsuse Siebenbürgen, kui iseseisev ungari vürstkont, kes maksis sultanile iga-aastast maksu, saades selle eest türklasilt vastutasuks lubaduse oma maa-ala puutumatuks, võimalused oma sisemiste asjade rippumatuks juhtimiseks ja isegi oma vürstide vabaks valikuks. See iseseisev ungari riik vana kuningriigi lõuna-idas mõjus Ungari idas asuva antihabsburgi opositsiooni lootustele ja püüdeile elustavalt — ainuüksi oma olemasolu tõttu. Ka lääes, kus asus Habsburgidele sõbralik partei, ei olnud valitsusega kuigi rahul. Aastakümned möödusid ja sultan sai Ungaris ikka võimsamaks. Lootus, et Habsburgid Ungari maa-ala vabastavad, oli Ferdinand I valimiste otsustavaks teguriks, kadus aga tema järeltulija valitsuse all hoopis tahaplaanile. Jõuti isegi kurvale kogemusele, et võõrad palgatud sõjaväed loovutavad kindlused kergel käel türklasile, samal ajal, kui ungari komandandid kindluste visal kaitsmisel võitsid suurematu kuulsuse. Jatkub siinkohal nimetada nimesid, nagu Zrinyi, Dobó, Szondy, Losonezy.

Oluliselt kibedamaks muutus pettumus, kui nähti, et maaosad, mis jäid Habsburgidele, polnud kroonitud kuninga pärismaadega mitte personaalses, vaid tegelikus reaalses unioonis. Riigipäeval a. 1576 esines keegi kuningale truu piiskop arupärimisega selle kohta, nimelt et õuekamber ja õuesõjanõukogu on võtnud ungari finants- ja militaarvalitsuse juhtimise enda kätte ja et palatinaalamet, ungari põhiseaduse ainuke õige kandja, on jäänud aastakümneid vakantseks. Piiskop Radéczy seletas, et niisugune orjastamine, vägivald ja türannia on seni Ungaris olnud kuulmatud.

Vastuses nendele kaebustele seletas kuningas Maximilian, et talle näib võimatuna ungari finants- ja sõja-asjanduse juhtimist tema teiste maade omadest eraldada.

Ta puudutas sellega raskuste peapõhjust, mis Ungari rahulikku kooselu teiste Habsburgide maadega aastasada on seganud.

Vastolu Ungari ja Habsburgide vahel teravnes XVII sajandil kolme momendi tõttu. Esiteks oli enamik ungarlasist XVII sajandi alul protestantlased, kuna Habsburgid võitlesid kõige ägedusega vastureformatsiooni kasuks. Teiseks oli õukonna absolutismi vaim XVII sajandil Habsburgide püüdeid nende võimu karmi tsentralisatsiooni järgi Vestfaalia rahu ajast peale oluliselt suurendanud. Kolmandaks aga tahtis Viini õukond Siebenbürgeni vürstkonna sulatada ühte Ungari kuningriigiga. Need kolm momenti seletavad Siebenbürgeni kalvinistlike vürstide võitlust keisrikoja vastu. XVII sajandi teisel poolel olid isegi kato-

liku magnaadid valmis Habsburge troonilt kukutama. Timukakirve all pidid need oma eluga arve lõpetama. Pärast nende hukkumist püüdis keiser Leopold alistada Ungari samal viisil nagu seda Ferdinand II oli teinud böömlastega Valgemäe juures. Siiski, see katse nurjus protestantliku aadli, kelle juhiks oli krahv Thököly, vastuseisu tõttu. Ometi oli XVII sajandi lõpp ungari opositsioonile muutunud väga ebasoodsaks. Keiser Leopoldil õnnestus lahendada ülesanne, mis pärast Mohács'i lahingut oli mõeldud tema esiisa, Karl V venna, teostatavaks.

Võidetud sultan pidi loovutama Ungari ja Siebenbürgeni keisrile. Habsburgidele avanes seega hiilgav võimujärk. Keiser Leopold hoolitses selle eest, et vaba kuningavaliku õigus ja keskaja jus resistendi õigus Ungari seisuste poolt seaduslikult kõrvaldati. Põhjendamata kahtlusest jätkus, et saata süütuid kodanikke piinapingile ja neid hukata. Vaadeldi tagasisõidetud Ungarile kui oma pärisomandusele ja käidi temaga sellekohaselt ümber. Franz Rákóczi II, kalvinistlike Siebenbürgeni vürstide järeltulija ja ühe rahvusliku märtri lapselaps, tõstis selle järele mässu, mis siiski pärast kaheksa aastat kestnud võitlusi sumbutati. Siiski ei jäänud mäss mõjuta. Keiser kinnitas Szatmár'i rahu lepingus ungari seisuste vanad vabadused, korra-tes seda hiljem tegelikult, kui ta riigipäeva kaudu laskis pragmaatilise sanktsiooni ungari seaduse- raamatuga liita. Ungari pragmaatiline sanktsioon oli niinimetatud bilateraalne seadus. Ungari tunnustas Austria valitsejaid oma seaduslike kuningatena, kohustus tarbekorral Austria pärismaid kaitsma, kuna kuningas oma poolt kohustus mitte üksi säilitama ungari seadusi, vaid ka kaitsma Ungarit. Ungari kuningatruudus päästis keisrinna Maria Theresia trooni austria pärandussõjas. Ungari head suhted kuningakoja vastu säilisid vaatamata mõnesugustele hõõrumistele niisugustena kuni ajajärguni, kui valgustatud absolutismi vaim Viini valitsuses pääsis maksvusele.

Keiser Josef II all tuli vastolu avalikult ilmsiks. Selle valgustatud monarhi võtete mõjul tõusis leegit-

sema ungari vabadustung ja rahvustunne. Seadusartikli keeldi 1791. a. Ungari valitsemist teiste austria maade eeskujul. Prantsuse revolutsiooni demokraatlikest ideedest järsk loobumine ühendas jälle ungari seisusi valitsejakoja. Napoleon I proklamatsioon, kes tahtis õhutada Ungarit vastuhakkamisele, ei leidnud vastuvõttu. Püha lepingu vaim polnud siiski määratud ungari põhiseadust kaitsma. „Metternichi süsteem“ tahtis alul isegi maksu- ja nekrutite võtmise õi-

gust seisustele keelda. Äge vastuseis sellele korraldusele sundis valitsust riigipäeva kokkukutsu- misele aastal 1825. Sellega algas Ungaris demokraatlike reformide ja rahvuslike uuenduste aja- järk. Austria valitsus, kes XVII sajandil asus pärisorjade kaitseks sei- suste vastu üles, oli reformide ajajärgul ungari seisuste püüdele päris- orjade elujärje paranda- miseks äraütlevalt taga- sihoidlik. Üldse ta suhtus igalaadi reformidele eitavalt. Sellele vaata- mata ei saanud pärast juuli-revolutsiooni reformidest keelduda. Krahv Stefan Széchenyi juhtis reformide liikumist ge- niaalselt lihtsalt ja mõ- jusalt, kus võimalik, kooskõlas austria valit- suse soovidega arvesta- des eelkõige kõikide hu- ve. Ludvig Kossuth selle- vastu ei teadnud midagi mõõdukusest. Ta tungis tormikalt edasi, hoolima- ta nii valitsuse kui ka suurte maaomanike ra- hulolematusest. Veeb- ruari-revolutsioon, Met-

Pilt Budapestist, meie hõimude-ungarlaste pealinnast. Elisabeti torn.

ternichi langus tõstsid Kossuth'i seisukorra isandaks. Viimne seisuste riigipäev oli sunnitud 1848. a. pool- dama seisusliku riigi ümberkujundamist parlamentlikult valitsetavaks demokraatlikuks riigiks — seaduste koha- selt, nagu neid Villem Kossuth oli koostanud.

Sigismund Kemény, suur publitsist ja luuletaja, võrdles 1848. a. seadusandlust laevaga, mille keegi antiikaja türann laskis ehitada oma pealinna sadama jaoks. Laev oli välispidiselt täiuslik ja ilus, ainult tal oli ainus viga, et teda ei suudetud taluda sadamasse, kuhu ta oli määratud. Sest 1848. a. seadused rääki- sid rippumatust ungari sõjaväest, ei määranud aga min- gil moel lähemalt kindlaks, kuidas viia läbi vana sõja- väe jaotus. Nad ei sisaldanud üksikasjalisemaid juht-

nööre selle üle, kuidas teostada vastastikuse kaitse kohustust, nagu seda eeldas pragmaatiline sanktsioon. Need seadused lahendasid kuningas Maximiliani vastuses a. 1576 puudutatud probleemi niisama vähe kui seda olid suutnud Habsburgidki. See oli kergesti mõistetav, kuna nad sündisid revolutsiooni palavikulises õhinas. Ungari seadusandlus vajas õigusi, õukond oli ärevil, kõhkles mõne aja ja oli siis kõigega nõus. Ükski asjaosalistest ei omanud lusti mõelda üldiste asjade põhiseaduspärase korraldamise üle järele, leida tee, mis kummagipoolseid soove oleks rahuldanud.

See kuulsate seaduste puudus oli põhjuseks kokkupõrkele, mis vabadusvõitluse nime all a. 1848 võitis maailmakuulsuse. Selles võitluses arendas ungari rahvas imestamisväärset vastupanujõudu. Ühised rahvaste ja Austria pingutused ei suutnud kiskuda relvi ungarlasilt, keda Austria vaid Vene abil suutis võita. Vabadusvõitluse mahasurumise järele seletas noore Franz Josef I valitsus, et Ungari on kaotanud oma põhiseaduse kohta õiguse, kuna revolutsiooniline riigipäev 1849. aastal oli annud Habsburgide kojale alamlusvande seadusvastaselt. Selle seletuse vaimus tükkeldas keisrivalitsus Ungari mitmeks provintsiks, surus alla igasuguse avaliku elu liikumise, kiusates taga igasugust püüdu, mille sihiks näis olevat soov Ungari rahvuslikku iseseisvust tõsta. Kogu see tsentralisatsioon ei toonud siiski monarhhiale palju head. Tema rahaasjad halvenesid ja ta sõjavägi kannatas itaalia sõjas 1859. aastal tähtsaid kaotusi. Ikka tungivamalt tundsid dünastia nõunikud vajadust süsteemi muutmiseks. Nii tahtis siis valitsus 1860. a. peale valitseda põhiseaduspärasemal viisil; „põhiseaduspäraselt“, aga ühtlasi tsentralistlikult. Ungari pidi saatma oma riigipäeva saadikud Viini. Selle eesmärgiga kutsuti a. 1861 kokku Ungari maapäev, et see võtaks vastu Viinis koostatud uue põhiseaduse. Ungari maapäev seisis Franz Deák'i, 1848. a. ministri juhatuse all. Franz Deák'i kõned ja aadressid on stiililt ja ehituselt vanaklassika kooli meisterteosed. Tema väljendustes avaldus mõte, et Ungari ei vaja ühtki uut põhiseadust. Valitsus pöördugu tagasi 1848. a. seaduste juure. Schmerling, seekordne austria juhtiv minister, vastas Deák'i aadressi riigipäeva laialisaatmisega.

Nüüd algas vägivallavalitsuse uus faas, mis igitahes polnud nii halb kui eelmine. Monarhhia sattus pärast daani sõda (1864) tõsisesse väliskonfliktidesse. Deák mõistis, et ta peab loobuma senisest järsust järeleandmatusest. Seepärast avaldas Deák 1865. aasta kevadel kuulsa artikli, mis oli järgmine: „Me oleme alati valmis viima seaduslikul teel kooskõlla oma seadused tagatistega monarhhia heakäiguks.“ Nende sõnadega tahtis Deák teatada, et ta on valmis mineviku õpetusi mäletama, ühtlasi sallima võrdlust, mis 1848. a. seaduste vaimu ei haava, selle puudused aga kõrvaldaksid.

Selle järele algasid läbirääkimised kokkuleppeks, mis osutasid tähelepanud tagajärjekust, kuni preisi sõjavägi 3. juulil 1866 austria põhjaarmee purustas. Monarhh kutsus Deák'i pärast Königgrätzi lahingut enda juure ja küsis, mida nüüd ungari natsioon soovib. Deák vastas: Mitte rohkem ega vähem kui enne sõda.

Deák'il oli õigus kõnelda rahva nimel. Monarhh oli selle õigustunde kõikumatuses üllatatud, mis oli õnnetuse aegadel niisama julge kui paremail aegadel mõdukas.

Kokkulepe teostus varsti selle järele. 1867. aasta alul nimetas Franz Josef krahv Julius Andrássy ministripresidentiks. Deák keeldus nii portfelist kui ka autasust. Ta ei tahtnud äratada kahtlust, nagu oleksid isiklikud motiivid kihutanud teda monarhi ja natsiooni leppimisele. 1867. a. kokkulepe oli lõpuks lahendanud probleemi, mille lahendamist Ungari ja Austria riigimehed XVI sajandist alates olid tagajärjetult püüdnud. Ungari rippumatus oli kokkuleppega kindlustatud, kahjustamata monarhhia euroopa huve. Kokkuleppe põhialuseks oli pragmaatiline sanktsioon. Et see seadus kohustas mõlemad parteid vastastikusele kaitsele, siis seisis see täiesti õigel alusel. Ühine armee oli nüüd seaduslik ungari institutsioon; kuningal oli õigus seda armeed juhtida ja organiseerida. Natsioonile jäi nekrutite kokkukutsumise õigus. Kummagi riigiosa ühiseid asju juhtisid ministrid ühiselt. Rahaasjad ei olnud ühised, aga et siiski teatud ühiste kulude ja tulude valitsemiseks vajati ka ühist orgaani, nimetati ka ühine rahaminister. Ühiste asjade seaduspärane kontroll oli delegatsioonide ülesandeks. Need olid toimkonnad, mis valiti iga aasta Austria ja Ungari seadusandlike ametite poolt ja mis asusid vahelduvalt nii Ungari kui ka Austria pealinnas.

Kokkulepet täiendas aastal 1868 leping Kroaatiaga. Kroaatia kuulus juba XI sajandist Ungari külge. Ungari kuningas valitses St. Stefani krooni kandjana ka Kroaatiat. Kroaadid saatsid volinikud Ungari riigipäevale, kelle seadused olid ka Kroaatiat maksvad. Peale selle aga olid kroaatidel ka oma iseseisvad õigused ja riigikord. Neid õigusi laiendati 1868. a. seevõrra, et Gladstone läinud sajandi lõpul võttis ungari-kroaadi kokkuleppe endale eeskujuks, tahtes organiseerida Iiri Home Rule'i. 1867. aastast alates võib Ungari mõnede aastakümnete jooksul osutada suuremaile saavutustele vaimsel ja materiaalsel alal kui enne sajandite kestes. See oli ka loomulik, kuna Ungari oma sisemisi asju ajas iseseisvalt. Ka välisasjades oli Ungaril nüüd suurem mõju kui pärast Mohács'i lahingut kunagi varem. Selle kultuurse ja poliitilise tugevnemise eest oli Ungaril tänada 1867. a. kokkulepet. Seepärast soovitas Deák oma rahvale püsida selle kokkuleppe juures, kuna see oli bilateraalne leping, samuti kui pragmaatiline sanktsioon. Selle lepingu lõhkumine ei ole sobiv ega soovitatav, kuna muutuste nõue mõjub segavalt ja rahvuslike jõudude rahulikkude arenemist takistavalt. Rahvas järgnes mõni aeg Deák'i soovitudele, 80-ndate aastate lõpul aga haaras rahulolematuse kokkuleppe vastu ikka laiemaid ringe. See oli sihitud peamiselt kokkuleppe militaarosa vastu. Kokkulepe ei takistanud ungari rahvale oma ungarikeelse armee ülalpidamist ungari lipu all, mis endastmõistetavalt ühel ajal seisis kroonitud kuninga komando all. See ungari niinimetatud Honvéd-armee oli küll tubli armee, ometi mitte nii hästi varustatud ega välja õpetatud kui ühisarmee, mis suuremat jaolt oli kujundatud ka Ungaris rekruteeritud rügemen-

tidest. Teenistus- ja komandokeeleks aga oli kogu ühisarmees, nii ka Ungari rügementides, saksa keel, ja embleem näitas Habsburgide suguvõsa värve, musta ja kollast, mis vabadussõjast ja absolutismist peale Ungaris olid äärmiselt vihatud. Kuningas oli 1867. a. seaduste kohaselt nii saksa keele kui ka koja värvide tarvitamiseks täiesti õigustatud. Rahvas aga vaatas saksa keele ja põlatud värvide tarvitamisele ungari rügementides kui alandusele. Seda populaarset vaadet tarvitati agitatsiooni teel isiklike ambitsioonide maksmapanemiseks kurjasti. Niinimetatud riigiõiguslik opositsioon muutus ikka populaarsemaks ja kabineti seisukord, kes kaitsis 1867. a. kokkulepet, järjest raskemaks. Parlament ja monarhh läksid arvamistes lahku, kuna Franz Josef I suure visadusega pidas kinni kokkuleppes sanktsioneeritud õigustest. Küll tegi ta avaliku arvamise ees kontsessioone ühisarmee natsionaliseerimise huvides, nii kaugelt kui see ei puudutanud sõjaväe ülemjuhataja võimupiire. Saksa keelt käskluskeelena ja oma kojavärve ta ei tahtnud aga ungari sõjaväeosadele keelda, et mitte tuua kahju armee ühtlusele. Ta kartis, et sel juhul armee ei jagune üksi ungari ja saksa osadeks, vaid koguni neljaks või viieks armeeks. Saadikute ja ülemkoja enamus pooldas kuninga arvamist. Opositsiooniline vähemus leidis aga taltsutamatus ajakirjanduses ja lärmitsevais agitaatoreis nii tugevat toetust, et see lõputute kõnedega ja teiste parlamentlike võtetega võis takistada pikemat aega nekrutite kokkukutsumise seaduse vastuvõtmist. See parlamendi segadus levitas välismaal usku, et Ungari vaevalt suudab ära oodata võimalust Habsburgidest vabanemiseks. See usk kõigutas monarhhia prestiiži välismaal. Niinimetatud obstruktsioon Budapestis julgustas ka rahutuid elemente Austrias ja Kroaatiast ja takistas paljude tarvivate reformide läbiviimist ühisarmees.

Need sündmused äratasid krahv Stefan Tisza, pärast ungari suurima riigimehe Deák'i ja krahv Julius Andrássy surma, hinges kurba muret. Paindumatu kalvinist, hingeliselt sugulane Coligny, Cromwelli, Jan de Witt'iga, seletas Tisza, et poliitika, nagu seda niinimetatud 1867. a. kokkuleppe täiendamise liikumine seab endale ülesandeks, juhib maa kõlisevate rahvuslike lööksonade kätte varjus — kirstikku.

„Meie peame pöörduma tagasi Deák'i juure“, oli Tisza loosungiks. Juba 80-ndaial aastail seletas Tisza, et suur maailmasõda, mis otsustab Ungari saatuse, on möödapääsmatu, ja kuna valitseja oma seisukohtadest ei loobu, peame tegema ühisarmee heaks kõik, mis seisab meie võimuses. Ta naelutas kinni obstruktsiooni tegevuse — enamuse vastu, kui lubamatu relva, kui liikumise, mis kutsutud äratama rahvas anarhhilisi tunge, seepärast tahtis ta oma esimese ministerpresidendi ameti esimestel aastail pärast 1900. aastat teha obstruktsiooni võimatuks. Tema esimene katse ebaõnnestus. Hiljem võttis ta asja teiskordselt ette, et parlamendi kodukorda parandada ja kangekaelseid opositsiooni liidreid väevõimuga saadikute kojast eemaldada. Ta elu seisis sageli hädaohus, ometi hoolis ta alati ainult sellest, kuidas täita oma kohust. Teise lahingu oleks ta täieliselt võitnud, kui äkki poleks puh-

Ungari pulmakombeid.

kenud lahti maailmasõda. Tisza määratu energia ja ta arvurohked vaenlased aitasid ühiselt kaasa väärarvamise levimiseks, et tema on õieti maailmasõja süütaja, seetõttu, et ta laskis saata Serbiale ultimaatum. See on täieliselt väärsüüdistus. Ungari riigimeeste välispoliitika taotles 1867. a. alates alati rahuhoitu, kuna ungarluse huvid nõudsid rahu. Võõrkeelsete territooriumide liitmine Ungariga oleks Ungari sisemise poliitika segadust ainult suurendanud. Bosnia ja Hertsegovina okupatsioon aastal 1878 polnud ungari avalikule arvamisele meelt mööda, kuigi see monarhhia piiride kindlustamise vaatepunktilt ja Euroopa tasakaalu huvides oli möödapääsmatu.

Ungari riigimehed tervitasid rõõmuga Saksamaa liitu Austria-Ungariga. Nad vaatasid sellele kui võimsale tõkkele ründava slaavi voolu vastu, mis ähvardas Ungari neelda. Neist seisis kaugel mõte kasutada seda liitu agressiivseks sihtideks. Häbistav mõrtsukatöö Sarajevos äratas ka Ungaris meelepahatormi. Küll ei olnud surmatud ertsheertsog Franz Ferdinand siin armastatud, ometi see poliitilisest fanatismist tingitud hirmutegu võis äratada ungarlasis ainult õudust. Krahv Berchtholdil oli kavatsus Serbiat karistuseks selle ja mitmete teiste väljakutsumiste pärast hoiatamata sõjaga ähvardada. Krahv Tisza siiski seisis sellele otsustavalt vastu. Tisza võitles kuni 14. juulini 1914. a. kõigil ministrite konverentsidel alati sõja kavatsuse vastu. Ta oli ainus, kes kaitses rahu, kuna Austria ministerpresident ja kõik ministrid olid Serbiale sõjaväelise karistuse andmise poolt. Krahv Tisza arvates pidi jätkuma diplomaatilisest võidust Serbia üle. Ühes kuningale saadetud kirjas avaldab ta arvamist, et olud sõjaliseks ettevõtteks ei ole soodsad, kuigi Serbia karistamine oleks õigustatud. 14. juulil sündis ta ülalpidamises pööre. Nimetatud päeval kaalus ta seisukorda

saksa saadiku ja austria õukonna, samuti austria kindralstaabi ülemaga.

Nende kõneluste sisu on teadmata, ometi on kindel, et need härrad kujutasid sõda kui paratamatut tarvidust. Tisza pidi tundma, et Ungari oma vaenlaste pahatahtlikkuse eest millegagi pole kaitstud, kui ta sel tõsisel tunnil ütleb oma liitlasist lahti. Sisemise tõrkumisega liitus ta siis sõjaparteiga, pärast seda, kui ta kaks nädalat oli võidelnud selle vastu. Kesk-Euroopa riigimeeste ridades polnud ühtki teist, kes nii raske südamega, peaaegu vastu oma tahtmist oleks asunud sõjateele kui Tisza. Ometi kui ta juba ministrite konverentsi enamusega oli sunnitud liituma, teatas ta konverentsi kaudu, et monarhhia võiduka sõjalõpu puhul loobub Serbialt nimetamisväärsset maa-alalist tasu nõudmast. Nii vähe sõjakas ja aggressiivne oli mees, keda kogu maailma ees on märgitud sõja suurima süüdlasena. Teisest küljest olgu tunnistatud, et Tisza, kui sõda juba oli puhkenud, pani tegevusse kogu oma energia, et Ungari näitaks sõjatandril end väärsena oma mineviku aule. Ta oli armee komandole nõu ja teoga abiks, ei seisnud kaugel ka saksa ringidest, kuigi ta oli veeluse sõja otsekohene vastane. Franz Josef oli heatahtlik ja otsekoheselt sõbralik Tisza heategija, tema järeltulija, noor Karl IV, päris küll selle heatahtlikkuse, ei suutnud aga siiski sulgeda kõrvu juhtiva ministri vaenlaste kõnedele. Kui siis monarhhia seisukord halvenes, veensid vastutustundeta nõuandjad noort keisrit, et ta võidab üldise valimisõiguse andmisega massid trooni juure tagasi.

Tisza ei olnud põhimõtteline üldise valimisõiguse vastane, talle näis aga, et Ungari pole selleks reformiks veel küps küllalt. See arvamine lahkumine sündis vana proovitud dünastia kobarüüti a. 1917 ametist lahkumisele. Tisza astus nüüd husaaride ooberstina oma rügemendi juure, ja pannes oma elu suurimasse hädaohtu, täitis oma militaarset kohust, kuigi ta siis juba oli 57-aastane, nii et talle keegi poleks võinud panna pahaks, kui ta neis aastais kodus istudes oleks pühendanud end poliitilisele kutsele.

Asjaolu, et Tisza üldist valimisõigust vastustas, kasutasid ta vaenlased ta hea nime kahjuks. „Vaadake,“ nii kirjutasid nad päevast päeva oma ajalehtedes, „seesama Tisza, kes vallandas neetud sõja, keeldub andmast rahvale õigusi!“

Tisza oleks end võinud kergesti kaitsta, kui ta oleks tahtnud kergitada katet 1914. a. ministrite konverentside tõsiolude kohta. Ometi ta ei teinud seda üldistes huvides.

Inimelude suur kaotus, hooldamisraskused fronditageses ja eriti frondil, olid rahulolematuse põhjused, eriti kust saadik lootus õnnestumisele hakkas kaduma. Auahnusest või lühinägelikust fanatismist juhitud agitatorid valasid õli tulesse. Lõppeks kiskusid nad väejooksikute ja pööbli abil valitsuse linnas endi kätte. Väikese energia töölepanemisega mõne hästi distsiplineeritud kompaniiga oleks valitsuse seisukorda suudetud päästa. Tisza pidi vaikima, sest keev viha, mida ta võistlejad ja demagoogid rahva seas tema vastu olid

tõstnud, olid hävitanud täitsa ta mõju viimasele. Revolutsiooni esimesel päeval — 31. oktoobril — tungis mõrtsukas, mitte fanatismist, vaid rikutud hinge edevusest aetud, Tisza korterisse ja surmas vana kuningriigi viimse suure riigimehe. Tisza vaatas rahulikult surmale silma. Ta oleks võinud end päästa, ometi andis ta neile, kes talle andsid nõu põgeneda, vastuse, et nagu ta on elanud, nii ta tahab ka surra.

Pärast tema surma ja pärast Karl IV põgenemist asus valitsuse juhtimisele krahv Michail Károlyi radikaalse ja sotsialistliku ministeeriumi eesotsas. Varsti laskis ta end valida vabariigi presidendiks. Krahv Károlyi oli vihaseim Tisza vaenlane. Ta ei võinud sallida selle intellektuaalset ja kõlbelist üleolu. Tõeliselt aga oli Károlyi pahur aristokraat, kes iga mitteaadlikku põlgas kui teise järgu inimest. Haiglane auahnus ja viha Tisza vastu ajasid teda radikaalide laagrisse.

Károlyi oli mõni aeg väga populaarne, kuna usuti, et liitriigid on talle heasoovlikud. Tema poolehoidjate teeneil levis usk, et ainult tema suudab võita soodsaid tingimusi liitriikidelt. Väike Entente aga ei hoolinud Károlyist, vaid võttis järjest suuremaid maid kuningriigist enda kätte. Nüüd kartis Károly illusioonidest kainenud ungarlaste viha. Seepärast ta ei tahtnud Entente'i viimaseid nõudmisi enam täita, vaid andis valitsuse 23. märtsil 1919. a. senisele väikesele ja ebatähtsale kommunistide grupile.

Kui rahvakomissaride lapsikult sotsialiseeriv süsteem hävitas majandusliku elu, kui üldise viletsuse nähtused äratasid rahutust isegi hellitatud tööliste ringides, hakkas isandail nende jumalusele sarnasuse ees hirm. Nüüd soovisid nad majanduslike kalkultatsioonide põhjusel võita tagasi vana Ungari ja langesid tšehhidele kallale. Ühe endise staabiohvitseri juhatusel võitsid nad need tõeliselt, ometi ei suutnud distsiplineeritud punane sõjavägi oma võite kasutada. Selle ebakindla sõjaväega marssisid rahvakomissarid täis hullu julgust rumeenlaste vastu. Hästivarustatud rumeenia sõjaväel oli aga kerge punaseid purustada. „Nad olevat võitnud ungari rahvusliku armee“, kuulutasid rumeenlased. Sellest ei võinud loomulikult olla juttugi. Armee, mis nad võitsid, oli ainult keele järgi ungari armee, ometi oma vilumatuse ja internatsionaalse mõtteviisi poolest ebapüsiv ja võõras. Seepärast tegid rahvusliku mõtteviisiga ohvitserid ja sõdurid kõik võimaliku, et rahvakomissaride sõjaväe lõpetada. Rumeenlased pühitsesid selle järele ülimerget võitu. Nende marssimine Budapesti oli täitsa üleliigne, kuna rahvakomissarid juba enne olid põgenenud. Sel sõjakäigul kasutati siiski juhust õige rikkaliku sõjasaagi omandamiseks Ungarist.

Augustikuust 1919. a. valitseb uus suund Ungaris. Sellele valitsussüsteemile langes osaks raske ülesanne, Trianoni rahulepingut Ungari seadusandlusega tunnustada. Trianoni nimel jääb Ungari ajalukku alatine kurb järeleõla; temaga on ka seotud Euroopa poliitika valulise väärvõtte mälestus, nii kaua kui suurte rahvuste ärkav teadvus ei tee heaks tuhandeaastase riigi mõtetut tükeldamist.

UNGARI JA SUGURAHVAD

Professor dr. STEFAN CSEKEY

Soome-ugri rahvaste seast õnnestus pika aja kestes ainult ungarlasil luua iseseisev riik. Luuletaja laulis seepärast, et ungarlane on „oma suguvõsa vennatu oks“. Ungarlast kattis seepärast mingi tume kurb üksindustunne. Tõeliselt on meie vanale tõule saanud osaks kibe saatuse, aga mitte ainult ungarlasile, vaid kõigile soome-ugri rahvaile. Olime aastasadu selle lainetuse kaitsemüüriks, mis ähvardas ida poolt läänemaade kultuuri. Nagu meie valasime oma verd türki-

tatari rünnakute vastu võideldes, nõnda langes soome sugu rahvaid, seistes slaavlastega võitlustes aastasadu. Milline saatuse tragöödia, et tol ajal, kui mõlemad kõige enam haritud põhjamaised vennasrahvad maailmasõja tagajärjel purustavad slaavi köidikud ja tõusevad iseseisvaina ungari vennasrahva kõrvale, samal ajal meie rahvas paiskub laiali sidemeta rukkivihuna.

Oli aeg, millal Ungaris oli ebasümpaatne mõte ungari keele sugulusest „kalast lõhnivate hõimlastega“.

Peab tähendama, et esimene ungarlane soome-ugri võrdleva keeleteaduse alal, Johann Sajnovics, püüdis tõendada aastal 1770 ungari ja lapi keele sugulust. On küll tänapäevgi neid, kes naljatades küsivad, mis võiks olla nüüdisaegse vennaliku lähenemise põhjuseks. Nende arvates on inimesel kombeks senitundmatuid sugulasi külastada ainult kahel juhul: kui vajatakse neilt materiaalselt abi või kui on jõutud kõrgesse vanadusse. Vaevalt usutav, et käesoleval juhul peaksid paika need põhjused. Siin on palju enam mängus suur ajalooratas ja instinktiivsed tunded.

Vana, tuntud tšehhi ajaloolane Palacky kirjutab, et esimese tugeva löögi andis slaavilisele ungarlaste sissetungimine Kesk-Euroopasse, sest seeläbi tõrjuti slaavlaste põhja- ning lõunapoole. Teise — veel tugevama — andis talle vene imperialismi kokkuvarimine. See lõi Euroopa rahvapere neljanda soo: germaanlaste, romaanlaste ja slaavlaste kõrvale soome-ugrilaste oma, mis juba nüüd esindab kolme iseseisvat riiki Euroopas. Ainuke hea tulemus, mis maailmasõda meile on annud paljude löökide kõrval.

Kokkukuuluvuse müstiline ürgtunne ütles meie vabakssaanud vendadele, et nad sirutagu oma käed kord igatsetud, vahva, uhke ungari rahva poole. Vaesed sugulased on tulnud esmakordselt rikka juure. Ja mis nad on leidnud? Enda omast suurema vaesuse. Sugalussidemete kinnitamiseks oli aga vahest parem, et rikkaste vaestena oleme võinud anda neile oma hinge soojuse ja oma südame. Olin rääkimata õnnelik, kui kolm aastat tagasi viisin Budapesti III soome-ugri kultuur-kongressile tuhat soome-eesti venda Läänemere kaldailt. Mulle tundus, nagu oleks hakanud minema minuga põhjamaine mets, et kohtuda kangastusriikka ungari madalmikuga.

Sentimentalismist yaba reaalspoliitika-tegelane aga võiks küsida, missugust kasu võib oodata sellest vennalikkusest lähenemisest, kui meid lahutab kahe tuhande kilomeetriline kaugus. Selle vastu juhin tähelepanu ainult sellele, et möödunud oktoobrikuus, vaevalt üks nädal enne 18. oktoobril korraldatud hõimupäeva, mälestasid hispaania keelt rääkivad paniberi rahvad pidulikult Ameerika avastajat Kolumbust. See rassilise üksuse püha, fiesta de la raza, on paljuütlev näide, et sajandite pikkune poliitiline eriareng ei lahuta neid rahvaid, keda seob tõu-, keele- ning kultuuriline hõimlus. Hispaania-ameeriklaste uhke püha on sidunud ookeani kahe kalda rahvad teineteisega. Kuigi kolme soome-ugri riigi kultuurrahvaid ühendav side pole nii kaugeleulatuv, on ta seda sügavam, sest kolm rahvast tunneb, et nad võivad ainult sel viisil oma keelilisest ja kultuurilisest eraldusest pääseda ja astuda Euroopa rahvaste keskele, kui nad ei unusta oma rahvusliku ühtekuuluvuse ideed. Selle juures võiks veel võtta arvesse, et tehnika ja teaduse arenemisega kaugus kolme riigi vahel ikka väheneb. Reis kestab Tartust Budapesti tänapäev veel viiskümmend üks tundi, aga lennukiga sõites ainult mõne tunni. Mis sünnib kahe tuhande kilomeetri taga, on paar tundi hiljem juba raadio kaudu kuulda.

Muidugi on kolme rahva vahel palju erinevust. Rassilisest sugulusest ei saa üldse rääkida. Arvatavasti on ungarlased tõu järgi Karpaatide nõos elavate rahvastega enam sugulased kui soome-ugri rahvastega. Teadus on viimaseil aastail tõendanud, et ungarlased paljude sajandite kooselamise järele umbes 2500 aastat enne Kristust lahkusid idapoolse soome-ugri või lihtsalt ugri harust; oma kauase rändamise ajal langesid nad, enne kui saabusid praegusele kodumaale, sügavale tungiva türgi (volga-bulgari) keelilise, kultuurilise ning rahvusparasuse mõju alla, nii et valitsevat bulgari-türgi rahvast võiks vaadata ungarlaste esimese organisaatorina.

Patriootilis-teaduslikust tundmusest tärkas Ungaris umbes kolmekümne aasta eest turanismi mõtte, sest ungarlus, kui läänepoolsem ja poliitiliselt teadlikem ida rahvastepere liige, pidi äratama sugurahvastes ühtekuuluvuse teadvust. Ungari ajalookirjanduse juhtiv isik, Budapesti ülikooli professor Julius Szekfű, kirjutab „Magyar Szemle“ [Ungari Ülevaade] 1929. aasta jaanuarivihus turanismist järgmiselt: „Turanism, kui teda tarvitatakse kergemas ettekandes, on täna patriootilise stiili üheks abinõuks, kui poliitiliselt, siis on ta 19. sajandi rohkearvuliste rahvuslike illusioonide üheks hiljaksjäänud, kuid mitteparandatud väljaandeks, kui ta kergib aga teaduse süsteemi kuuluvate mõtete hulgas, siis ta on jäme eksitus, mille peab tagasi tõrjuma äärmise valjusega.“ (A „turáni-szláv parasztállam“ [Turaani-slaavi talupojariik], Magyar Szemle [Ungari Ülevaade] V k., 1929, nr. 1, lk. 31.).

Äsja kirjutas ungari keeleteaduse alal silmapaistev Budapesti ülikooli professor Julius Németh samas ajakirjas, et selle arvamise vastu ta pooldab täiesti „Turaani Seltsi“ asutamise mõtet aastast 1910. Kaks asja olid ainult ebaõnnelikult valitud: nimi ja kava. „Turaani Seltsi“ asemele oleks pidanud asutatama: „Ungari Idapoolne“ või „Uraali-altai Selts“ hõimurahvaste teaduse ja nende kultuuriliste — ja esialgu ainult kultuuriliste — sidemete eest hoolitsemiseks. Paremini oleks Budapestis asutada „Uraali-altai ülikool“; välismaal Istanbulis, Helsingis, Kaasanis, Urgas, Tokios asutada Ungari Teaduslikud Instituudid, esialgu loomulikult meie majandussuhteist tingitud tagasihoidlikes raamides, seadeldud ainult mõnele inimesele, enam töö kui representatsiooni jaoks. Mainitud kohtades on igal pool erakordselt rikalikku teaduslikku materjali kasutamiseks. Nende instituutide tugevaks saamise järele võiks mõelda majanduslike, võib-olla poliitiliste suhete sõlmimisest. (A magyar turánizmus [Ungari turanism], Magyar Szemle [Ungari Ülevaade] XI k., 1931, nr. 2, lk. 138 j.)

Selle mõtte järele asutati aastal 1923 meie ülikooli juures „Tartu Ungari Teaduslik Instituut“ ja aastal 1928 „Helsingi Ülikooli Ungari Instituut“, selle suure vahega, et soomlasil oli algusest saadik arusaamist ja huvi selle vastu ja niiviisi sai seal ungari instituut endises rüütelkonnamajas, kus asub ka Helsingi ülikooli saksa instituut, kahest suurest saalist ja eestost koosnevad ruumid, sai „Kalevala Seltsist“ hoiule Zsig-

mond *Simonyi* ungarlase raamatukogu ja Helsingi ülikool katab kõik ungarlase instituudi materiaalsed ning isiklikud kulud. Instituudi põhikirja kinnitas ülikooli kantsler 20. novembril 1929.

„Turanismi vaatepunktist — kirjutab edasi professor *Németh* — soome-ugri rahvastest võiks võtta arvesse ainult soomlased ning eestlased, neile on aga turaani mõte — vaatamata päris väikesearvulisele erandile — otse ebameeldiv: scob nad mongolitega, türklastega, kujutab soomlasi aasia päritolu rahvana, annab neile aasia värvingu, kuid soomlased kuuluvad ühes põhjamaiste germaanlastega, kellega elavad peaaegu kaks aastatuhandet kõige lähemas ühenduses, Euroopa kõige esimeste kultuurrahvaste hulka. Selle kõrval nad pole olnud ialgi Aasias, nende ürgpaik asus Ida-Euroopa pinnal. Paar aastat tagasi pidasid soomlased propaganda-ettekandeid Inglismaal kindla sihiga paralüüseerida arvamist oma mongoli päritolust, mis Inglismaal on levinud — enne veeuputust päritolu antropoloogiliste õpetuste mõjul — kooliraamatuiski. *Stefan Csekey*, kes elab eestlaste keskel, oma 1924. aastal väljaantud teoses (*Die finnisch-ugrischen Völker und die turanische Bewegung*) tõendab, et turanism leidis soomlaste ja eestlaste juures vähe vastukaja.“ (M. k. lk. 135 j.)

Soome-ugri rahvaste aasia päritolu juurdub aga tänapäevgi Euroopa avalikus arvamises. *Debreceni* ülikooli poliitikaprofessor *Vilmos Haendel* kirjutab veel aastal 1928, et vürst *Árpád*iga praegusele kodumaale sisserännanud ungarlased kuulusid kindlasti mitte valgesse, vaid kollasesse rassi. Tuhandaastane elamine Euroopas muutis alatise veresegamise tõttu ungarlust nagu rassi teissuguseks. „Niihästi meie kui ka näit. meie põhjamaiste sugulaste soomlaste juures (minu õppereisi ajal aastal 1927) leidub veel vaevalt tüübilist mongoli nägu ja keha. Väljaulatuvaid põseluid, hõredaid musti juukseid, kõõrdivaatavaid pilusilmi tuleb veel seal ja teal ette, aga harva.“ (A nemzetiségek (Rahvusi). *Debrecen* 1928, lk. 11.)

Kuidas tarvis soome-ugri rahvaste aasia päritolu vastu võidelda, näitab ka nende ettekannete tagajärg, mis ma pidasin käesoleva aasta jaanuaris Ungaris IV soome-ugri kultuurkongressi huvides. Mitte ainult ungarlase ajalehed valisid oma referaatide pealkirjaks, et „Ungarlus pole aasia päritolu rahvas“, vaid Tšehhoslovakkias ilmuv „*Slovenský Dennik*“ (22. I 1931) kirjutab pealkirjaga „Ungarlased loobuvad oma aasia päritolust“, et „Lõppeks on Ungaristki kuulda kainet häält“.

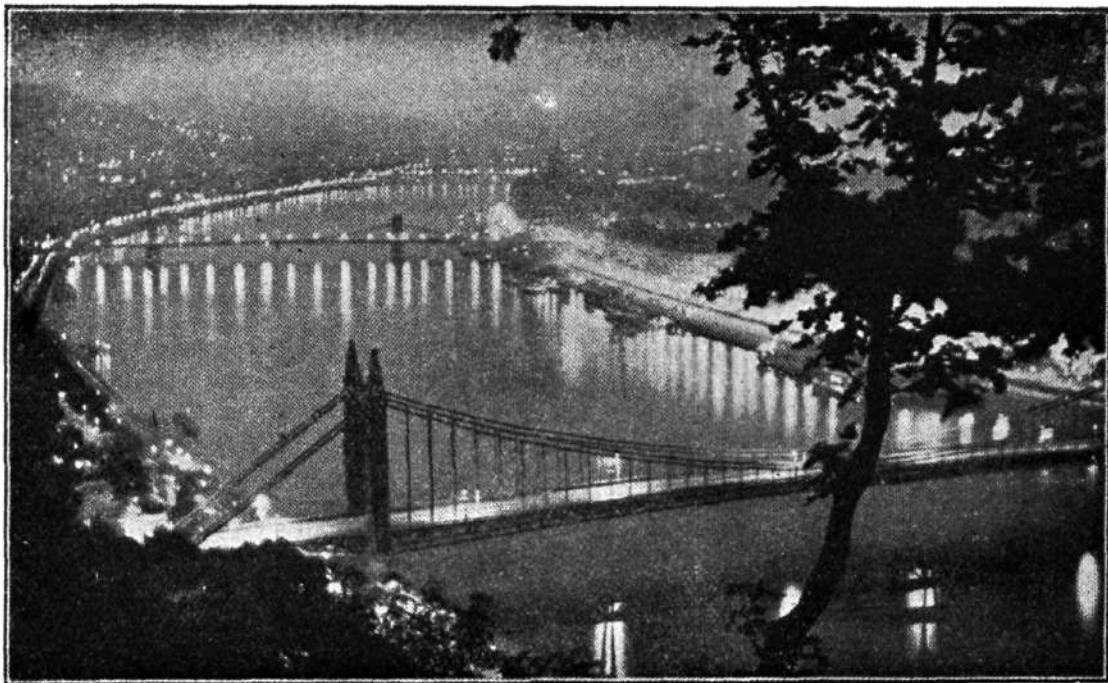
Mis eraldab ungarlasi põhjamaistest sugulasist, see on, hoolimata lõunamaa loodusesuhteist tingitud olukordadest, peaaegselt Ungari vanem kultuur ja

aristokraatlik eluvaade. Aristokratism sõna parimas mõttes, nii et ungarlase talupoegki on aristokraat. Ungarlase rahvas on „härarasrahvas“ ja armastab individualismi.

Muidugi on ungarlaste temperamentki täiesti teisest sugune kui meie põhjamaa vendade oma. „Postimees“ alustas oma juhtartikli 21. veebruaril 1927 järgmistest sõnadega: „Ungarlane, kes Eestis elab, ütles: „Kui uskuda seda, et inimese hing pärast surma läheb looma sisse, siis peab eestlaste hing küll minema kala sisse ja ungarlaste hing peru hobuse sisse.“ Nii külma-verelised ja kaalujad on eestlased.“

Veel iseloomustavam on see jutuke, mille jutustas endine välisminister *Jaan Lattik* minu kõne järele 15. märtsil 1930 Tallinnas „Eesti-Soome-Ungari Liidu“ poolt korraldatud ungarlase vabaduspüha puhul kolmest vennast. Üks, soomlane, kes elab kõige põhjapool, läinud kord metsa puid vedama ja võtnud kaasa põlvepikkuse poisijõmmi. Metsa jõudes öelnud poiss: „Isa, näe, karujäljed!“ Tehtud päev läbi tugevat tööd, ilma et kumbki sõnagi oleks rääkinud. Alles õhtul, koju tulles, öelnud isa: „On karujäljed jah.“ Kord sõitnud jutustaja ise isaga läbi Võrumaa metsade. Ta küsinud isalt, millal see ostab varsa; alles kolme-nelja tunni pärast tulnud vastus: „Mis sa varsaga teed?“ *Budapestis* viibides keegi välismaalane küsinud madjarilt, et kuidas see saab elada, on sõjakas inimene, aga *Trianoni* rahudiktaadi põhjal ei tohi relvi pidada? Mispole madjar vastanud kähku: „Meil pole praegu relvi, me võtame nad aga võideldes vaenlaselt!“ Nii on erinevad kolme venna temperamendid. Üks pikaldane põhjamaalane, teine veidi soojem lõunapool lahte, ja kolmas kuumavereline, temperamentne ja alati aktiivne lõunas. Aga temperamenti erinevus ei tohi killustada hõimutunnet, ei tohi tekitada tüli ühises perekonnas.

Kolme iseseisva riigi moodustava soome-ugri rahva kultuurareng sündis erilises voolusängis, ja hõimuaadest üksinda põlnud küllalt, et luua nende vahel tõelist kultuurüksust. Kui nad jõudsid selgusele oma kultuurilises ülesandes, siis nad otsisid otse ajaloolise fatalismiga sidemete loomist läänega. Kõik kolm rahvast elab suure veelahkmena ida ja lääne vahel, pöördunud seljaga ida, näoga päevaveeru poole. Ja ajalooline areng näitab, et nad orienteerusid spontaanselt õigesti lääne suunas. Need hõimurahvad, kes ei ole õigel ajal läinud teele lääne poole, ei ole ka kujunenud kultuurilisiks tegureiks ja on kadumas maailma suurelt näitelavalt. Ungarlane võib ka põhjamaistest haritud sugulasist näha, et see pikk tee, mis ta rahva on viinud *Uraali-orust* *Karpaatide* nõkku, ei olnud mingi juhuslik lääneseiklus, vaid ainus õige tee pääsmiseks ning eluks.

Doonau ja Budapest öösel tuhandete elektritulede valgustusel.

SÄÄRANE ON UNGARI...

Kuningliku statistika keskamefi andmeil

1. Maa-alade kaotused üksikuile riikidele. Uued piirid geograafiliselt vaatepunktilt.

Ungari maa-ala oli enne sõda 325.000 ruutkilomeetrit suur, seega siis oli maa praeguse Soomemaaga suuruselt umbkaudselt võrdne, Eestist aga umbes kahekorda suurem. Rahvarikkamaist ja tugevamaist riikidest olgu nimetatud Austria, Itaalia ja ka Suurbriti, koos Iirimaaga, kes valitsesid enne sõda vähema maa-ala üle kui Ungari. Maa-ala suuruselt seisis Ungari enne sõda Euroopa riikide seas kuuendal kohal. Praegu on see maa 93.000 ruutkilomeetrile kokku surutud. Seega ulatub Ungari kuningriigi kaotus enam kui 232.000 ruutkilomeetrini. Nii hiiglasuurt maakaotust pole kannatanud ükski teine riik, kui me ei võta arvesse Austriat, kelle maailmasõja maa-alalisi kaotusi võib ju nimetada võrduvaks Ungari omaga, — ometi polnud Austria ei geograafiliselt, ajalooliselt ega majanduslikult nii tervikuline kui seda oli Ungari. Ainult Ungariga koos, mis Austriat poolringi taoliselt peaaegu täiesti piiras, kujundas Austria teatud terviku. Ungari on, vaadates oma maa-alale, tänapäev 6-dalt kohalt tõrjutud alla 18-ndale. Oleks uute piiride tõmbamist vähegi põhjendanud geograafilised või etnograafilised eelolud, võiks veel olla juttu, vähemalt ajutiselt, seespool piire edenemisvõimaluste olemasolust. Piiritõmbamisel aga on jäetud igasugune geograafiline või etnograafiline olukord tähele panemata ja on arves-

tatud ainuüksi saaginäljase naabri strateegilisi ja läbikäimise lahedamaks muutmise nõudeid.

Seal, kus piir näib teatud geograafilist toetuspunkti siiski otsivat, nagu näiteks Doonau ja Ipoly joonel, haavab ta suurimalt rahvuslikkuse printsiipi, kiskudes eemale tihedaimalt asustatud Ungari maa-piirkonna oma tüve juurest. Selle saagiahnuse ohvriks langes ka — ainult 15%-lise slovaki elanikkonnaga Pozsony linn, kus 300 aastat järjest on kroonitud Ungari kuningaid. Piiri järelejäänud osad jooksevad täiesti süsteemita üle tasandike ja küngaste, lõikavad läbi jõgesid ja killustavad põldudel mitte ainult kogukondade piire, vaid isegi üksikuid talundeid pooleks. Paljudes linnades ja suuremais kogukonnas lõikab piir isegi raudteejaama linnast või emakogukonnast ära, ja kõik seda ainult selleks, et raudteesihid ja jaamasõlmed rahvusluse printsiipi naeruks pannes satuksid uute või suurendatud riikide kätte, et need oma võidetud saagi kindlustamiseks võiksid olla üksteisega naabruses. Seetõttu liideti kogu kirdepoolne Ülem-Ungari, mis geograafiliselt ja majanduslikult oli täiesti Alföld'iga (suur Ungari tasandik) ühenduses, Tšehhoslovakkiaiga. Tšehhid töötasid anda seal asuvaile rutenidele, viimaste oma poole võitmiseks, autonoomia, mida rutenid seni siiski veel pole saanud. Tšehhoslovakkia üksi päris Ungarilt rohkem kui 62.000 ruutkilomeetrit; Rumeenia suurendas Ungari arvel oma

maa-ala 102.000 ruutkilomeetriga, nii-siis võttis Rumeenia Ungarilt maad rohkem ära kui seda viimasele jäi. 64.000 ruutkilomeetri suurune maa-ala langes Lõuna-Slaaviale. Kõige vähem, kuni 4.000 ruutkilomeetrit, sai Austria. Viimane on õieti maailma ajaloo häbitavaim sündmus, nimelt et Austria, kelle saatuse aastasadu oli Ungariga ühendatud ja ka maailmasõja viimasega seisis kõige tihedamas liidus, väikeselt liidult sellist kinki oma lepinglase arvel endale laskis hea maitsta, kuna see maaosa pealegi pole kunagi Austriale kuulunud.

II. Elanikud. Uued piirid etnograafiliselt vaatepunktilt.

Ungari kaotus elanikelt on suhteliselt vähem kui maa-alas, kuna järelejäänud maaosa elanike tihedus on kaugelt suurem kui Ungarist lahutatud tasandikel. Enne sõda loeti ungarlasi koos kroaatide-slavoonidega 20.900.000 elanikku, millest Ungari praegussisse piirdesse on jäänud ainult 7.600.000, seega mitte rohkem kui üks kolmandik endisest elanike hulgast. Enamiku hingi, s. o. 5.200.000, päris Rumeenia, Serbia-Kroaatia-Sloveenia võit ulatus 4.100.000 hingeni. Tšehhoslovakkia võib praegu nimetada omaks $3\frac{1}{2}$ miljonit inimest endistest Ungari riigi elanikest, Austria võit aga piirdub ainult 300.000 hingega. Siin olgu nimetatud, et Ungari jaotusel peale eelnimetatud riikide partitsipeeris vähesel määral veel kaks riiki, nimelt Poola sel viisil, et Tšehhoslovakkia talle loovutas endisel Galiitsia piiril mõned poolakaist asustatud maakonnad 580 ruutkilomeetri suuruses, ja teiseks — Itaalia, kes sai endale endise Ungari sadamlinna Fiume. Vana-Ungari maapind ja rahvas on nii-siis õieti jaotatud seitsme riigi vahel. Keskajal tähendas raiumine neljaks suurimat karistust. Ungari jaoks, nagu näib, peeti sedagi karistust liig väikeseks, ja ta purustati laiali seitsmesse kaarde.

III. Rahva koosseisus tekkinud muutused.

Praeguse Ungari elanike arv ulatub kuni 8 miljonini. Seega on Tüvi-Ungari rahvaarv sõjast saadik tõusnud kuni 400.000 hinge võrra. See suur juurekasv on seletatav emigrantide-ungarlaste juurevoolu tõttu okupeeritud maa-aladelt, arvult kuni 300.000 hinge.

On tõsiasi, et igal Ungarist lahutatud maaosal moodustavad pärisungarlased enam kui 30% elanike arvust. Tšehhoslovakkias näit. asub 1.700.000 slovaki kõrval 1.070.000 ungarlast, Rumeenias 2.800.000 rumeenlase kõrval 1.700.000 ungarlast. Serbia-Kroaatia-Sloveenia riigile saanud elanikest on ungarlasi 460.000, serblasi ja kroaatlasi niisama palju, nimelt 470.000. Peale selle asub seal 300.000 sakslast. Üldse asub seega tšehhidest, rumeenlasist ja serblasist lõhutud Ungari maaosades 3.200.000 päris-ungarlast, seega rohkem kui ühtki teist vähemus-natsionaliteeti.

IV. Maa lõhkumise mõju põllumajandusele, mäetööstusele ja tööstusele.

Mägimaa lahutamisel Suur-Ungari tasandikust on Ungarilt enamik ta metsadest röövitud; Ungarile

on jäänud järele ainult 16% tema metsadest, okasmetsa ainult 3%. Maa tükeldamine on röövinud Ungarilt riikliku saagianniga Alföldi piirivöö ja kõige viljakamad lõunatasandikud. Küll langeb endise Suur-Ungari rukkisaagist näiteks 65% praegusele Ungarile, seevastu aga nisust ainult 49%, odrast 47%, kartulist ainult 38% ja maisist 36%. Suurt kahju maale sünnitab ka asjaolu, et veesüsteem on tükeldatud. Suurvee kaitsekorraldus ei seisa pärast maaosade Ungarist lahutamist enam, nagu enne, ühel ajal nii Ungari metsade valitsuse kui ka vetekorralduse ameti kätes, mistõttu ka Alföldile allavoolav suurvesi oma korraldamatuses põhjustab suuri kahjusid.

Ka loomakasvatus on pärast maatükeldamist suuresti vähenenud. Sigade kasvatus on langenud 72%-le, hobustest lubas rahuleping ungarlasile ainult 45%, kariloomadest ainult 35%, lammastest 31%.

Kõige enam on maatükeldamine puudutanud mäetööstust. Soolasaak 2,5 miljoni meetertsentneri kaalusuuruses on täiesti hävitatud, sama peab ütleva ka vähemaualatuslikumast kiviõliproduktioonist. Kalliskivitööstusest, mis andis igal aastal 3.500 kg kulda, 12.000 kg hõbedat, on järel veel ainult varemed. Lõplikult kaotatud on ka vase, antimoni ja mangani produktioon, samuti väävlitööstus.

Kohutavat passiivi näitab Ungari tähtsaim tööstuse materjal, raud. Endiselt 12-miljoniliselt rauamullasaagi meetertsentnerilt on produktioon langenud 2 miljonile.

Eraldatud seisukoha tõttu on ka söepuudus maal õige tunduv, pealegi kuna Ungari järelejäänud osa, kuhu suurtööstus on rohkem kontsentreeritud, seda võrdlemisi palju vajab.

Söepuudust ei saa korvata ka veejõud, kuna kogu vanas Ungaris leidunud veejõust on jäänud praegusele Ungarile ainult 2%.

Tööstusele tähendas Trianoni rahuleping otsekohest katastroofi. Esiteks vabrikute eneste, teiseks tööstusele vajalise tooraine röövimise tõttu. Eriti puu- ja luutööstuse produktioon on langenud ja seda kuni 22% endisest produktioonist. Paberitööstuses seisab praegune protsent niisama madalal, tekstiiltööstuses see on langenud 41%-le. Produktiooni langusega käiskäes osutame veel teisele ebasoodsale nähtusele, nimelt vabrikutöölise kihtides tööpuudusele vabrikute sulgemise või tegevuse vähendamise tõttu.

V. Maa tükeldamise mõju kaubandusele ja krediidile.

Sisekaubandusele see on olnud samuti halvav, mis on eriti arusaadav, kui võtta arvesse, et pealinna kontsentreeritud, aga sealt end üle kogu maa laotav kaubanduse ja krediidi võrk on täitsa lõhutud. Pealegi on pärast sõda paljud okupeeritud maa-aladelt Ungarisse tulnud isikud ja põgenenud ametnikud asunud, muu tegevuse puudusel, tegevusse kaubanduse alal, mis kaubanduslike ettevõtete edule, ettevõtjate rohkuse tõttu, ei mõju soovitavalt.

Mis puutub väliskaubandusse, siis on selle bilanss Ungaris, sõjaajast peale, püsivalt passiivne, kuna suur osa toorainet, eriti puu ja raud, tuleb vedada eraldatud

maaosadest ja 1927. a. näit. ületas sissevedu väljaveo 350 miljoni pengö suuruses. Ungari on puid ekspor- teerivast riigist muutunud viimaseid impoorteerivaks ja seda veel paljude teiste tööstusartiklite suhtes.

Ka maa krediidiolud on kannatanud hiigla- suurt vapustust. Suur-Ungari moodustas krediitorga- nisatsiooni mõttes ideaalse üksuse. Kontsentratsioon oli täieline. Pealinnas asuvad suured rahainstituudid varustasid krediidiga kogu maa. Trianoni leping purus- tas selle organisatsiooni. Kõigele halvale seltsis veel Ungari raha täieline väärtuse kaotamine, mis kannat- as aastal 1924 oma maksimumi. Praegu on küll Un- gari raha väärtus stabiliseerunud, ometi lasub kapitali puudus väga raskesti majanduslikul elul, tehes välis- laenu kestvalt vajaliseks.

VI. Maa tükeldamise mõju liikumisele.

Maa tükeldamise tõttu on jäänud väga palju side- teenistuses olnud isikuid tööta, eriti raudtee juures, peamiselt kaotuste tõttu raudteevõrgus. 19.700 km pikkusest raudteevõrgust on jäänud Tüvi-Ungarisse ainult 8.300, s. o. ainult 42%. Kaotus on seda suu- rem, kui võtta arvesse, missugust suurt kulu ja kapi- tali mahutust on nõudnud mägiraudteed praegu Un- garist lahutatud maaosades. Raudteedest rööviti Un- garilt nii-siis 58%, vedureist 69%, vaguneist 74%, kauba- vaguneist 79% ja muudest veovaguneist 83%. Edasi on riiklikust maanteed võrgust säilinud ainult 29%, munitsipaalsetest 43%. Ka veeteede võrku lõhkus maa- tükeldus põhjalikult. Sise-veeteede 6.000 kilomeetrist on veel järele ainult 2.100 km, 2500-kilomeetrisest aurikute teedest aga ainult 1.000 km.

Sidemes tähtsaim osa, meri, on langenud täiesti välja. Kaubalaevad jagasid saagipärijad omavahel ära. Kaotatud aurikute arv oli 137 — 148.000 tonni mahu- tusega.

VII. Kooliolud tükeldatud Ungaris. Üleproduktioon ja numerus clausus.

Ungaris on valitsenud aastasadu rahvaste vahel, vaatamata erinevusele keeles, teatud kultuuriline üht- lus. Ungarlased, kui juhtiv ja kõrgema kultuuriga element, oli vajutanud oma pitsati kogu maal asuvate rahvaste üle. Ungari keel ei olnud mitte-ungari kooli- des küll sunduslik, aga vabatahtliku õppeainena siiski õppekavas. Et Ungari kultuuri kaotust pärast maa tükeldamist teha piltlikuks, olgu toodud järgmised

numbrid: Ungari 17.000 algkoolist on jäänud järele ainult 6.400, eriti riigikoolidest, mis on ehitatud suu- remate kuludega, on olemasolnute ja järelejäänute suhe 3500:2600. 187-st poeplast keskkoolist on jäänud jä- rele ainult 85. Kaotatud koolidega kaotati ühtlasi 26.000 ungari õpilast, kes vaatamata asjaolule, et nad moodustavad koolis enamuse, on sunnitud õppima vöö- ras keeles.

Kaks eraldatud maapinnal asuvat ülikooli, Kolozs- vár'is ja Pozsony's, võeti ära kogu nende teadusliku ja majandusliku varustusega. Ainult professorid põge- nesid Páris-Ungarisse, kus nad suurte jõupingutustega asusid uute ülikoolide asutamisele endiste asemele, nii et Tüvi-Ungari omab praegu neli ülikooli ja ühe teh- nilise kõrgema kooli, seega niisama palju kui omas Suur-Ungari.

Endise 21-miljonilise elanike arvu juures polnud nii suur arv kõrgema haridusega isikuid liigne, prae- guse 8-miljonilise rahvaarvu juures ei suuda aga maa kõiki haritlasi toita, pealegi kui haritlaste rohkus oku- peeritud maadest Sise-Ungarisse valgumise tõttu on tõusnud. Nim. asjaolu sunnib Ungarit kõrgemais koo- les võtma tarvitusele numerus claususe, s. o. kuulajate arvu piiramise esimeseks semestriks, milline abinõu on seda kurvem rahva juures, kes alati on püüdnud kõrgema kultuuri poole.

VIII. Tulevase arenemise võimalused.

Meie ees on avanenud troostitu pilt. Ungari geo- graafiline ja majanduslik ühtlus on purustatud, terve kolmandik ungarlasi kistud eemale oma rahvuse juu- rest. Lõhkumise tõttu pole kannatanud mitte üksi järelejäänud, vaid ka eraldatud maaosade majandus- lik elu. Elu- ja teenistusvõimalused on vähenenud kummaski osas.

Sise-Ungari on praeguses olukorras võimetu are- nema. Ta on kokku pigistatud põllumajanduslikule maa-alale, pealinnaga, mis on dimensioneeritud kaks ja pool korda suurema maa jaoks. Praegune seisukord tähendab pikaldast vegeteerimist, mis osale rahvast küll võimaldab mõõduka äraelamise, ometi ei või praeguste piiride vahel olla juttu tervest arenemisest, üldisest rahva varandusliku seisukorra paranemisest, maa ma- janduslikust õitsengust. Praegust kurba ja arenemis- kõlbamatut seisukorda võib parandada ainult piiride edasilükkamine kuni etnograafiliselt, geograafiliselt ja majanduslikult põhjendatud jooneni.

Laskevõistlused 30. mail 1931. Kaitseminister Kerem laskevõistlustel sportpüssi proovimas.

Eesti Laskurliidu esimesed laskevõistlused

30. ja 31. mail 1931. a.

Laskevõistlused 30. mail 1931. J. Trumm püstolilaskmisel kaitseminister Keremi juuresolekul.

1.

Laskesport on viimaseil aastail sedavõrd pinda leidnud rahva hulkades, et seni omaette laskmisalal tegutsevail organisatsioonidel tekkis vajadus sel alal ühineda ja luua keskkoh, kes juhiks üleriiklikult kogu rahva laskesportlikku harrastust. Vaevarikka ja pineva töö järele, mis kestis kogu möödunud talve, kutsuti ellu Eesti Laskurliit, millesse koonduvad kõik laskespordist huvitatud organisatsioonid, ühingud ja seltsid.

Et laskesportlik tasapind Eestis, vaatamata väga lühikesele harrastuseale, on võrdlemisi kõrgele tõusnud, otsustas äsja ellukutsutud liit käesoleval aastal peale organiseerimistööde oma tähtsamaks eesmärgiks seada osavõtu ülemaailmseist laskevõistlustest, millised korraldab ülemaailmse laskurite liidu ülesandel Poola kütide liit Lvovis 23. augustist kuni 5. septembrini.

See oleks esimene suur tuleproov meie laskureile, oleks ka ühtlasi kasulikemaks kooliks neile, sest Lvovi laskevõistlustest võtab osa üle kahekümne rahvuse ja seal esinevad kogu maailma nimekaimad laskurid.

Eelkatsena Laskurliit korraldab oma parimaile laskureile kaks laskevõistlust. Üks neist leidis juba aset 30. ja 31. mail Tallinnas „Mustamäe“ ja „Tondi“ tiirul ja teine kavatakse pidada 1.—2. augustil.

Nende võistluste eesmärk oleks peamiselt paremate laskurite väljaselgitamine Poola sõidu tarvis ja neile võistluskogemuste andmine rahvusvaheliste võistlusmääruste kohaselt.

2.

30. ja 31. mai laskevõistluste iseäralduseks oli see, et neid peeti ülemaailmsete laskevõistluste programmi järgi ja teiseks võistluste läbiviimiseks pandi maksuma rahvusvahelistel võistlustel maksev kord. Üheks iseäralduseks oli veel see, et võistlused olid maksulised, s. o. et tuli võistlustele pääsmiseks lunastada vastav pääsetäht või n. n. „võistluskaart“.

Võistluskaardi ettenäitamisel pääsis laskur võistluste ajale, millal tema ise tahtis (kokkulepe oma grupiga, millesse ta määratud), ja pärast 10-lasulist võistlusseeriat võis ta oma äranägemise järgi teha vaheaja, andes platsi järgmisele võistlejale.

Uudisena võeti tänavuste võistluste kavasse veel „laskemängud“, mis seisid piiramatu arvu 3-lasuliste seeriade (duell-laskmises 5-lasulised) andmises, kusjuures paremusele lugesid 3 parimat seeriat laskuri valiku järgi.

Uus võistluste kord tundus alul võõrana, kuid võistlejad kohanesid sellega kiiresti ja lõpuks leiti see täiesti sobiv ning hea olevat, olgugi et see nõuab suurt ja hoolikat ettevalmistustööd.

Olgugi et võistlused veel on uued, et nad hilja välja kuulutati ja liig vähe aega jäi ettevalmistustöödeks, osutus osavõtjate arv korraldajatele üllatavalt suureks ja mõnel alal tuli isegi sooviavaldusi tagasi lükata, sest et laskerajad ei võimaldanud kõigi võistlejate äramahutamist.

Heade lootustega asuti siiski asja kallale ja 30. mai hommikul kell 8 kõlasid esimesed võistluspaugud.

Et „K. K.“ ruum on väga piiratud, anname siinkohal ainult kokkuvõtlikema pildi võistluste käigust ja tulemustest.

3.

Huvi tulipunktiks oli v a b a p ü s s i laskmine, mis leidis aset „Tondi“ 300 m lasketiirul, mis ajakohaste nõuete järgi on ümber ehitatud.

Lastakse 300 m kauguselt vastava kümneringilise märklehe pihta 40 lasku lamades käelt, 40 lasku põlvelt ja 40 lasku püsti käelt, kokku 120 lasku. See on õieti esimene selline ametlik jõukatsumine Eestis, kui välja arvata Võru maleva esiküttide möödunud aasta meister-võistlused.

Asi on võrdlemisi uus ja igaüht huvitab küsimus, kui ligidale künime maailmameistrite tagajärge-dele.

Esimesel päeval teeb oma nime otsekohe tuttavaks allohvitsner Voldemar Pragul, kes lamades asendist saavutab 90-, 91-, 90- ja 91-lasulised seeriad, kokku 362 silma, mis on hea tagajärg hariliku sõjaväe täpsuslaskmise püsti tarvis. Tema kannul sammub pealik Aleksander Loun, kes lamades saavutab laupäeval 90-, 87- ja 90-silmalised seeriad ja pühapäeva hommikul isegi 94 silma, mis annab kokku 361 silma. Laseb hr. Passupi poolt valmistatud vabapüssist. 84-silmaline seeria paneb mehe kõrvatagust kratsima.

Üllatuse toob kaasa kolonel J. Siir, kes laskmisele ilmub laupäeval alles pärast lõunat ja kes laseb kaitseväge täpsuslaskmise püssiga, mil puuduvad vabapüssi soodustused, nagu: esipära, hoidseen, kiirpäästik, blokk-

lukk jne. Üksteisele järgnevad seeriad: 96, 94, 99 (rahvusvahelise lugemise järgi) ja 95, mis annavad kokku lamades asendi tarvis 384 silma. M a a i l m a m e i s t r i t e t a s a p i n d, olgugi et püss ei ole päris maailma-meistri oma.

Pärast maailmasõda korraldatud ülemaailmsell võistlustel tulid maailmameistriks lamades laskmises:

	Silma
1) Ameeriklane Bruce, Roomas 1927. aastal	389
2) Soomlane Leiskonen, Antverpenis 1930. aastal,	389
3) Rootslane M. Erikson, Loosdninini 1928. a.,	388
4) Ameeriklane Fischer, S. Perrys 1923. aastal,	385
5) Šveitslane Lienhard, St. Gallenis 1925. aast.,	384
6) Ameeriklane Stokes, Reimsis 1924. aastal,	383
7) Norralane Karlson, Stokholmis 1929. aastal,	383
8) Šveitslane Lienhard, Mailandis 1922. aastal,	375
9) Ameeriklane Stokes, Lyonis 1921. aastal,	372

Kolonel Siiri tagajärg on niisugune, mis kõige paremaid lootusi annab tulevikus.

Lamades laskmises häid tagajärgi näitavad veel R u l l, 360 silma (91, 91, 90, 88), ja Nikolai K ü t t, 370 silma (94, 87, 95, 94). Jällegi üks õnnetu seeria.

Põlvelt laskmises tuleb jällegi esimesele kohale kolonel Siir 349 silmaga (86, 86, 88, 89) ja ühe silma vähem saavutab Aleksander Loun — 348 silma (88, 86, 88, 86). Kolmanda kohaga peab leppima N. K ü t t, kes saavutab 337 silma (85, 83, 87, 82).

Nõrgem on juba püsti asend. Üle 300 silma saavutavad ainult kolm meest: Kol. Siir — 327 silma (77, 83, 82, 85), A. Loun — 311 silma (75, 80, 82, 74), ja E. Rull — 304 silma (77, 71, 79, 77).

Kohtadele tulnute tagajärjed on:

	Püsti.	Põlvelt.	Lamades.	K o k k u.
1. J. Siir . .	77, 83, 82, 85 = 327.	86, 86, 89, 89 = 349.	96, 94, 99, 95 = 384.	1059.
2. A. Loun . .	75, 80, 82, 74 = 311.	88, 86, 88, 86 = 348.	90, 87, 90, 94 = 341.	1020.
3. V. Kütt . .	60, 78, 62, 76 = 276.	85, 83, 87, 82 = 237.	94, 87, 95, 94 = 370.	983.
4. E. Rull . .	77, 71, 79, 77 = 304.	79, 71, 81, 80 = 311.	91, 91, 90, 88 = 360.	975.
5. R. Passup .	77, 76, 68, 61 = 285.	80, 87, 85, 78 = 330.	86, 87, 86, 87 = 346.	961.
6. F. Šüts . .	70, 74, 66, 79 = 289.	79, 83, 78, 80 = 320.	90, 90, 87, 84 = 351.	960.

Must päev on Passupil, kel ei vea lamades laskmises, ja Kütil, kes püsti asendist kuidagi ei tule omadega toime ja ainult jöhvivõrd 1000 jätab „rikkumata“.

4.

Peaagu täieline ebaõnn sai osaks sõjaväe täpsuslaskmise püsti ja muutmatu sõjaväepüsti võistlejaille. Nende võistlus, mis seisis 300 m kauguselt kolmest asendist 60 lasu laskmises (lamades käelt — 20, põlvelt — 20 ja püsti käelt — 20), viidi läbi „Mustamäe“ tiirul, kus võistluspäeval valitses kõva tuul. Need laskurid, kes jätsid laupäeval laskmata, lootes pühapäevaks vaiksemat ilma, sattusid „vihma alt hoopis räästa“ alla.

Tugeva tammena püsis tormis ja marus pärnakas A. M a t s i n a, keda ja kelle püsti ei suutnud isegi maru kõigutada. Kui sellele jõule juure lisada tehnikat, siis on sel mehel parimaid lootusi.

Võistlejate tulemused on kõigil umbes 50 silma võrra madalamad nende harilikest saavutustest, mis kirjutatakse peamiselt ilmastikuolude arvele.

Esimestele kohtadele tullakse tagajärgedega:

	Lamades.	Põlvelt.	Püsti.	Kokku.
1. J. Trumm	171	145	103	419
2. A. Matsina	166	143	103	412
3. J. Vilberg	170	157	74	401
4. T. Rosenberg	170	128	100	398

Mitte paremini ei käi muutmatu sõjaväepüsti laskurite käsi, kellest esimesele kohale tulija J. V i l b e r g saavutab 346 silma (lamades — 141, põlvelt — 134 ja püsti — 71).

5.

Tõeliseks valulapseks on küll väikekaliibrilise püsti võistlus, olgugi et keegi ei tulnud välja lootuseta vähemalt 1000 silma välja lüüa. Aga „tuhat“ jäi rikkumata ja seekord isegi põhjalikult.

Tartu maleva ja ratsarügemendi vaheline laskevõistlus 14. mail 1931. a.

Meeskonnad ja kohtunikud. Tartu maleva ja ratsarügemendi vahelisel võistlusel sportpüssidest 14. V 31.

Süüdi on siin osaliselt tuul, mis salakavalalt vahetevahel nurga tagant liiva löi tuiskama, süüdi ka ebasobiv valgustus ja muidugi ka laskurid, kes küllalt ettevalmistatud ei olnud 120 lasu andmiseks.

Lasketagajärgedele avaldas tunduvat mõju ka as-

	Püsti.	Pölvelt.	Lamades.	Kokku.
1. J. Laube . .	80, 69, 70, 75 = 300.	78, 78, 89, 89 = 324.	92, 90, 93, 87 = 332.	986.
2. E. Rull . .	64, 80, 78, 75 = 297.	83, 78, 88, 76 = 325.	91, 89, 91, 89 = 330.	982.
3. R. Passup .	61, 72, 73, 71 = 277.	84, 88, 89, 83 = 349.	90, 88, 84, 94 = 356.	982.
4. H. Baumer .	77, 80, 74, 68 = 299.	80, 80, 82, 88 = 330.	86, 90, 85, 83 = 344.	973.
5. E. Rikkand .	75, 76, 63, 65 = 279.	84, 81, 81, 80 = 326.	88, 88, 90, 94 = 360.	965.
6. H. Inland .	69, 67, 70, 62 = 268.	80, 84, 86, 79 = 329.	93, 92, 90, 91 = 366.	963.

Siin nopivad esimesed kohad ära järvalased Laube ja Rull, kes on tuntud laskurid ka vabapüssist ja sõjaväe täpsuslaskmise püssist laskmises.

6.

Vabapüstoli alal esinevad ainult 5 võistlejat. See võistlusala korraldatakse „Tondi“ tiirul. Lastakse 6 kümnelasulist seeriat, 50 m kauguselt püstoli kümneringilise märklaua pihta. Esinetakse peamiselt väikeste kaliibriga.

Püstoli laskerada on veel halvemas tuulte keerises kui väikekaliibrilise püssi oma. Mehed, kes treeninglaskmistel ja eelvõistlustel järjekindlalt löövad välja üle 500 silma, saavutavad võistlustel:

- 1) A. Kukkk, 473 silma (82, 77, 74, 78, 83, 79),
- 2) J. Lippus, 467 silma (86, 83, 78, 75, 71, 74) ja
- 3) V. Viru, 459 silma (83, 76, 76, 72, 76, 76).

7.

Erilist huvi pakub püstoli duell-laskmine, millist sooritatakse „Tondi“ tiirul 50 m kauguselt. Kolmeks sekundiks ilmuva püstikuju pihta antakse 7-sekundiliste vaheaegade järele laskude vahel 6 viielasulist seeriat.

Laskurid näitavad täiesti häid tagajärgi:

- 1) N. Viru, 30 tabamust ja 285 silma (49, 44, 48, 47, 49, 48),
- 2) R. Passup, 30 tabamust ja 270 silma (47, 46, 42, 47, 43, 45),

jaolu, et mitmedki, kel võimalus oli laupäeval lasta, selle jätsid pühapäevaks (muidugi paranemist oodates), mistõttu pühapäeval tekkis laskerajal ummik ja paljudel tuli liig rutata.

Parimad tulemused olid:

- 3) J. Lippus, 29 tabamust ja 281 silma (49, 39, 48, 49, 49, 48) ja
- 4) J. Trumm, 29 tabamust ja 266 silma (43, 48, 47, 36, 46, 46).

Kui üldse ebaõnnest võistlustel võib juttu olla, siis jälgis kuri saatust major Lippust, kel teise seeria juures tuli ette tõrkuja padrun, mis viis käest ära esimese koha, sest et võistluste määruste järgi ei võeta arvesse relva ja laskemoona rikkeid.

Siiski suutis major Lippus 29 lasuga lüüa välja tervelt 281 silma!

8.

Omakohast suurt huvi äratasid ka laskemängud, eriti just duell-laskmisel. Siin võistlevad ägedasti J. Lippus, J. Trumm, A. Kukkk, J. Ernits, H. Siirmann ja V. Viru. Viimased neli loobuvad ajajooksul kaasamängimisest ja finaali jäävad J. Lippus ja J. Trumm.

Alul veab major Lippus, kel on rohkem 50-silmalisi seeriaid. Siis hakkab Trumm ägedasti järele pressima ja temal vedas. Mõni minut enne võistluste lõpu suutis ta oma 50-silmaliste seeriade arvu viia Lippusega ühele arvule, s. o. 4-le.

Lippuse viimased seeriad ei õnnestu ja vajaline viies viiekümneline seeria ei tule ega tule.

Võistluste lõpul on seeriaid:

- 1) J. Trummil: 50-silmalisi — 4, 49-silmalisi — 14,
- 2) J. Lippusel: 50-silmalisi — 4, 49-silmalisi — 3 ja
- 3) V. Virul: 49-silmalisi — 6.

Arvesse võetakse ainult parimad seeriad ja esimesele kohale tuleb see, kel neid on rohkem, s. o. J. Trumm.

9.

Eesti Laskurliidu esimesed laskevõistlused täitsid oma lootusi täiel määral. Olgugi et tuli ette viperusi korraldamise alal, olgugi et mõnel laskerajal olid ilmastikuolud võistlemiseks äärmiselt ebasoodsad, said asjast huvitatud kindla vastuse:

Meil on mehi, keda saata ülemaailmseile laskevõistlustele.

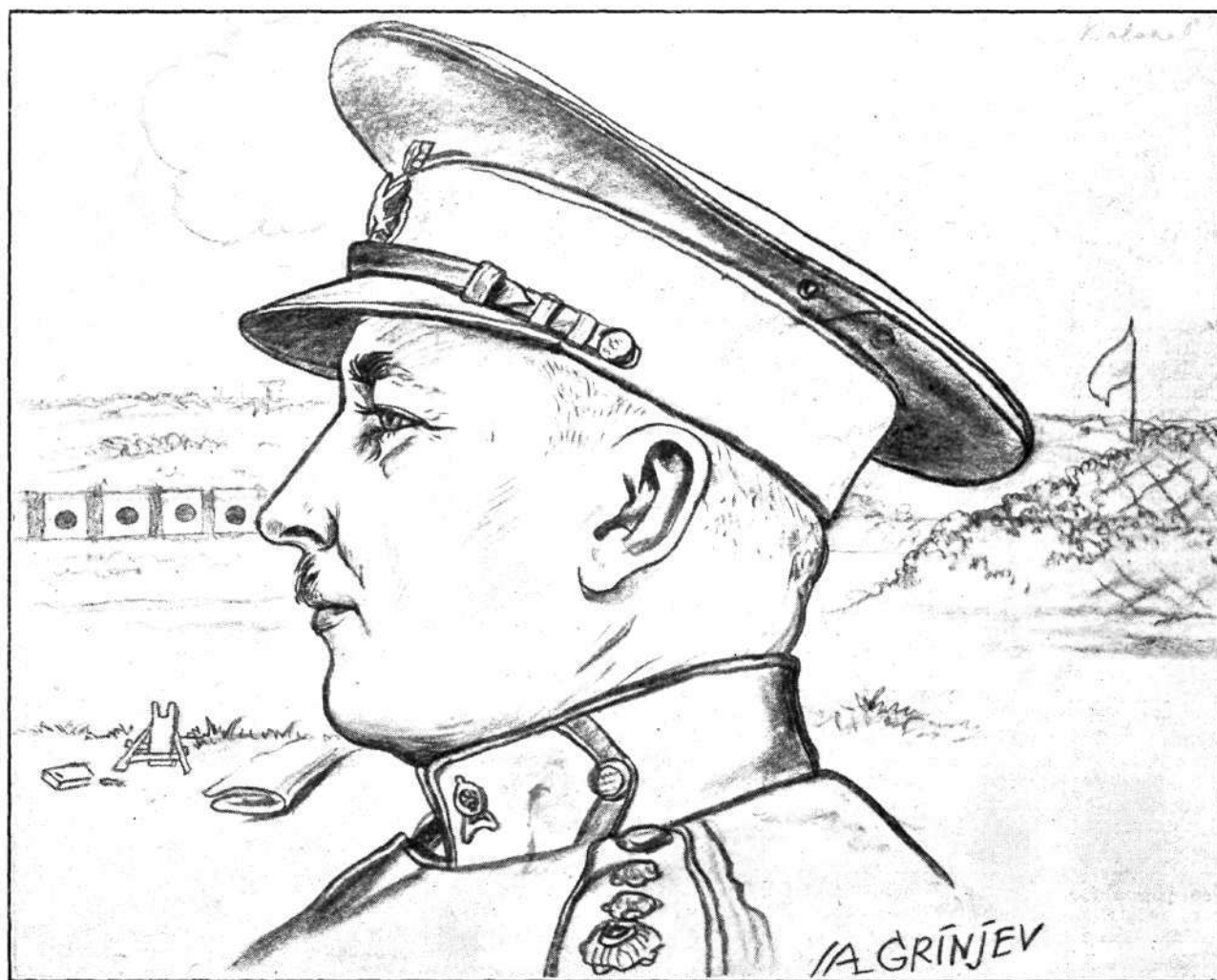
Võistlused leidsid head tähelepanu ka välispoolt. Neid külastasid peale teiste veel lugupeetud riigivanem K. Päts ja kaitseminister Kerem.

Meeleolu püsis kuni lõpuni hea, vaatamata ettetulnud viperustele ja ebaõnnele.

Siiski laulis mõni mees lõppbanketil täie tõsidusega:

„Tõsis torm ja maru
Mustamäe all,
Viis mu kümned ära
Võõra lauisse...“

A. P.

Kolonel Siir.

UNGARI HARIDUSE ARENEMINE

XIX sajandi esimesel poolel välja arenenud saksa idealismi silmapaistvamate esindajate, eriti Fichte, filosoofia vaadete järele on inimkonna eesmärk ning peaülesanne: inimese hinges peituvate vaimliste jõudude võimalikult kõrgemale arenemisastmele tõstmine. Kuid inimkond esineb igavese jumalusjõu määramisel erirahvustesse jagunenuna ning üksikud rahvused saavad ainult sel kombel edendada inimkonna ühiseid püüdeid, et nad võimalikult intensiivsemalt ühtlasi katsumad ka omapärast hariduse iseloomu välja arendada. Nii näeme, et XVIII sajandil levinud ratsionalismi, mille peaiseloomustajaks on rahvusvahelisus ning üldinimlikkus, XIX sajandi alul täiendab romantismist pärit rahvuslik liikumine. Rahvusluse aade ei ole vastolus üldinimluse aatega ega kogu inimkonna edenemisega. Kui nimelt teatud rahvas arendab välja oma peidetud jõuallikad, töötab ta ühtlasi ka kogu inimkonna edenemise heaks. Ajalugu tõestab, et igasugune haridus on õieti rahvuslik haridus, omapärase rahvavaimu loomingu, mille üldise tähtsuse omandanud elementidest viimati koosneb kogu inimkonna ühine vaimuvara. Iga rahva olemasolu — üksiku rahvana ja riigina — on õigustatud ainult sel mõõdul, kui võrd ta täiendab, alal hoiab või oma poolt edasi arendab kogu inimkonna hariduslikku vaimuvara. Ainult niiviisi võib üksik rahvas rahvaste suures peres saada tähtsaks lülis inimkonna ajaloos. Ainult selle ajaloolise ülesande täitmise võib temale anda eluõiguse.

Umbes 2000 aastat tagasi eraldus soome-ugri rahvaste perest üks hõim. Aasia mägismaalt lääne poole liikuvate türgi soost ratsutajarahvaste tormiline vool kiskus selle hõimu enesega kaasa. See kalastaja ja metsastaja soome-ugri rahvaosa sulas temast palju kõrgemal haridusastmel seisvasse karjandajasse ja põllundajasse lääne-türgi algupära oguri hõimusse ning mõne aastasaja jooksul tekkis ühine ungari rahvas, oguri sõnavaraga rikastunud ungari keel ning oma iseloomult türgipäraselt näitav ungari muinaskultuur. See nüüd juba ühtlane ratsutajarahvas siirdus, teiste rahvaste surve alt vabaneda püüdes, lääne poole ning asus IX sajandi lõpul püsivalt Doonau kallastele, oma praegusele kodumaale, kus lääne hariduspiirkonda sattudes ta üle 1000 aasta vahetpidamata hiigla raskustega on võidelnud oma olemasolu eest.

Ungari rahva saatust kõrgemast ajaloofilosoofilisest perspektiivist silmitsedes kerkib küsimus: kuidas ja mispärast on sellele aasia haridusega rahvale see osaks saanud, et ajaloo geenius just temale on kinkinud Kesk-Euroopa kõige ilusamad maa-alad, kuna nii mitmed samast soost hõimud jäljetult pidi kaduma. Miks on see rahvas pääsnud ajaloo näitelaval tähtsats osatendavate rahvaste perre? Mis oli tema erilise ülesanne üldajaloo suures kavandis? Ning üldajaloo seisukohast vaadates: mis on need tegurid, mis õigustavad selle rahva olemasolu?

I.

Esiteks tema eriti väljaarenenud valitsemisoskus. See võimaldas seda, et Doonau kallastele asunud ungari rahval õnnestus kõrget kultuuri luua ning seega ühtlasi kaasa töötada inimsuse (humaniteedi) aate saavutamiseks, mis ongi ajaloo peaülesanne. Ükskõik kuidas katsume eritella ning seletada hariduse mõistet ja selle aineid: usku, õigust, moraali, teadust ja kunsti, lõppresultaadina ikka selgub, et ainult poliitiliste, see tähendab riigiloojate jõudude mõjukas tegevus võib kindlustada kõigi nende erialade arendamise ja säilitamise tsivilisatsiooni raamides. Iga rahva ajaloo põhikiviks on tema poliitiline ajalugu, sellest on tingitud hariduse erialade areng.

Mis oli ungarlaste poliitiliseks missiooniks ning kuidas on nad selle täitnud? Karpaatidest poolkuutaoli-

selt ümbritsetud maa-alale ei suutnud kuni X sajandini ükski rahvas püsivat riiki asutada. Siia asusid keldid, traagid, sküüdid, sarmaadid, germaanid ja slaavi hõimud; siin hulkusid metsikud hunnid ja muud türgi soost rahvad. Kuid need käisid seda rahvaste sõjateed peajasjaliselt seepärast, et siit kergemini tungida peale lääneriikidele, paljaks röövides eriti Itaalia varaaidad. Tõsi küll, et selleks ungarlastel enestelgi ei puudunud lusti — olid nad ju poole sajandi kestes oma äkiliste röövkäikudega Lääne-Euroopa hirmuks — kuid Árpádi soost pealikute reaalspoliitiline instinkt ja diplomaatiline teravmeel lammatasid õige vara selle seiklushimu. Ungari geopoliitiliselt imestatavalt ühtlane maa valiti teadlikult alaliseks ning kindlaks asupaigaks. Árpádi'nd nägid selgesti kõiki neid hädaohutusi, mis ähvardasid Ungarit nii lääne kui ka ida poolt; ühe sajandi pärast, vürst Géza ja kuningas Stefan'i valitsuse ajal järgnes maa vallutamisele selle eesmärgilise korraldamine, riigi sisemise korra püsiv ja sügavale ulatuv põhjalik kindlustamine Lääne-Euroopast laenatud põhiaadete vaimus.

Kui ungarlased võrdlemisi kõrgel haridusastmel seisva ratsutaja- ning karjasrahvana saabusid oma praegusele kodumaale, leidsid nad seal ilma mingisuguse riikliku korralduseta elavate kõiksuguste eri-väikerahvaste kirjusid salkkondi. Idas ja läänes asusid bulgaarlased, Doonau ja Tisza vahelised lagendikud ja sood ning rabad olid asumatud, Pannoonias elasid sloveenid, röhkem lõuna poole kroaadid, Doonau paremal kaldal kuni Győr'ini avaarid, pahemal kaldal Nyitra-sloveenid, Dunántúl'i aladel (Doonau paremal kaldalt läände) siin-seal sakslased ja itaallased. Selle suure, geograafiliselt ühtlase maa-ala korraldasid nii riiklikult kui ka sõjaväelisel uuesti ungarlased, muutsid lõpmatud kesamaad ja tühjad stepid viljakandvaks põllumaiks, liitsid need läänemaade hariduspiirkonda.

Kõik need suured muudatused sündisid käsikäes ristiusu levitamisega. Ristiusk ei olnud ennegi päris tundmatu ungarlastele. Neil oli nimelt võimalus veel Musta mere kallastel asudes tutvuda nii ristiusu kui ka muhamedi ja juudi usuga. Olgugi et ungarlased veel olid paganad, peitus nende hinges mingi instinktiivne huvi ristiusu, kuid ühtlasi ka sallivus teiste uskude vastu. Ei ole siis ime, et ristiusu levitamine sündis võrdlemisi rahulikult, ilma suuremate kokkupõrgeteta. Euroopa üldajaloo vaatekohalt oli eriti tähtis, et vürst Géza ja Püha Stefan otsustasid liituda lääne-, s. o. rooma, aga mitte bütsantsi kirikuga. See samm otsustas ungarlaste tuleviku. Kui nad ei oleks võtnud vastu ristiusku, oleks neile hunnide, avaaride, petšeneegide, uaride ja kumaanide saatuse osaks saanud — nad oleksid hävinud. Kui nad aga, teiselt poolt, bütsantsi misjonääride õpetuse oleksid omaks saanud, oleksid nad varem või hiljem unustanud oma keele ja oma rahvusliku omapära, samuti kui bulgaarlased, kes greeka usu mõjul said slaavlasike, või mõned kumaani ja petšeneegi hõimud, kes samal põhjusel said rumenlasteks. Árpádi'nd soost vürstide asupaik — seega asunduste keskpunkt — oli Dunántúl'is, järelikult läänemaade kõige lähemas naabruses. Itaallaste ja sakslastega kokku puutudes juurdus vürst Géza hinge veendumus, et ainult läänemaise kristliku hariduse piirkonda astumine võib tema rahvast vägevaks, suureks ning harituks teha. Tema poeg, kristlik-rahvusliku Ungari riigi asutaja Püha Stefan, palus oma kuningakrooni otse Rooma paavstilt. Kui ungarlased oleksid Bütsantsi ristimis-püüetele alistunud ning greeka-slaavi hariduspiirkonnaga ühinenud, siis oleks passiivne greeka-katoliku kirik ja haridus ulatunud Leithajõe kaldani ning ühenduses sellega oleks Balkan juba tervelt 1000 aastat varem tunginud Karpaatideni.

Umbes poole sajandi jooksul sai Ungarist samaladililine, kristliku maailmavaate ja riigikorraga riik kui

Lääne-Euroopa naabermaad. Ristimise toimepanijaiks olid, pealt vaadates, saksa, itaalia ja sloveeni misjonäärid, — kuid see, mis ungarlaste tööpoolest vallutas, oli, et nad sattusid kogu Euroopas vägevasti valitseva, sügavasti sissejuurdunud ristiusu mõjupiirkonda. Ristiusu kõige tulisema apostolina meie maal esineb esimene ungari kuningas — hiljem pühaks tunnistatud Stefan. Idast siia siirdunud ungarlased läänemaade kloostrikultuurist mõjutatuina õige ruttu harjusid uue usu, uue maailmavaate ning uue haridusega. Vaevalt möödus kaks inimpõlve, kui Lääne-Euroopa riikide otsusel juba taheti esimese ristisõjakäigu pealikuks valida Ungari kuningat Püha Lászlót.

Ühisele ning tugevale Ungarile sai osaks tähtis üldajalooline missioon: ta pidi olema Lääne-Euroopa kaitsevalliks ning piirivalvuriks ikka veel idast läände tungivate Aasia rahvaste — petšeneegide, kumaanide (poolovtsite), tatarlaste ja türklaste — vastu. Kolmsada aastat oli Ungari rahvasterändamise viimaste voolude lainemurdjaks. Kui see pealetung kahanes, ilmus lõuna poolt poolkuu ning ungarlased jälle valasid oma verd, kõige suurema ohvrimeelsusega ristiusu huvides võideldes türklaste vastu. Kui ungarlased ei oleks vastu pannud islami hirmsatele löökidele, oleksid türklased vallutanud Euroopa, mis usupuhastuse ajal tekkinud ägedate riidude tagajärjel oli tükeldatud. ent „meie päevil“ — nagu ütles Macaulay — „õpetatakse Oxfordis Koraani“. Ungari traagiline ajalooline missioon oligi see, et ta võitles, kannatas ja langes Euroopa teisi rahvaid kaitses, nende olemasolu kindlustades. Tema kõige ilusamad, kõige viljakamad, puhastverd ungari elanike asustatud maa-alad Doonau ja Tisza jõgede vahelisel laendikul olid hirmsasti rüüstatud. XVII sajandi lõpul türgi invasioonide lõppedes asetati Habsburg'ide ja võõrast soost uute aristokraatide poolt varem ungarlaste asustatud rikkaille põllumaile serblasi ja rumeenlasi. Suure maailmasõja lõpul tänasid need hiliem tulnud asunikud ungarlaste poolt neile osutatud võõrastevastuvõtlikkuse eest niiviisi, et püüdsid poliitiliselt ühineda oma sugurahvastega ning vägivaldselt eraldasid tuhandeaastasest Ungari riigist suuri maa-alasid. Euroopa on selle tänamatuse Trianon'i rahulepinguga heaks kiitnud. Ent muistsel ajal ta oli palju tänulikum, austades türklaste vastu sõdivat ungari rahvast „clipeus christianismi“ (kristuse kilt) nimega. Tänapäevgi kuulutab lõuna aial kirikukellade helin vahva ungari sõjamehe János Hunyadi poolt Nándorfehértvári (Belgrád'i) kindluse vabastamise puhul (1456) saavutatud suure võidu mälestust.

II.

Kuidas sai isoleeritud, hõimlasteta ja sõrardeta elav Ungari rahvas eelmainitud suurte poliitiliste ja sõjaväeliste jõuavaldustega toime? Seda võimaldas ainult tema riigikorra, seadusandluse ja õiguse arendamine, mis teostus osalt läänemait laenatud, kuid oma rahvuse iseloomule vastavalt ümbermoodustatud elementide tarvitusele võtmisega. Riigi asutaja Püha Stefan tarvitas eeskujuna franki-baieri seadusi, kuid muutis neid ungarlaste pärimisõiguse vaimule vastavalt. Maa oli varem — nomaadrahvaste pärimiskommete järgi — hõimude omandus, — Stefan aga Karoline'idelt laenatud eraomandusprintsipi põhjal korraldas ümber oma riigi. Maa saamine ja omanine olenes valitsevast ning põhienes talle osutatud truudusele. See oli Ungari oludele vastavalt ümberistutatud germaani feodalism. Püha Stefan likvideeris hõimude vana omavalitsuse, kuna endine kord võis saada kardetavaks uue kuningriigi keskvalitsusele, kuid samal ajal ta säilitas poliitilise, ühiskondliku ja majandusliku korralduse vanad ungarlase vormid ja õigused. Oma pojale jäetud poliitilises testamendis (admonitioonides) ta rõhutab nende vormide ja kommete riiki konserveerivat jõudu. „Kas võiks keegi greeka mees ladinlaste üle greeklaste kombe järele valitseda või, vastupidi, ladina mees greeklaste üle ladinlaste kombe järele? Ei sugugi!“ Ta ühtlus-

tas uue riigikorraga vanu õigusi, kombeid ja elujõulisi institutsioone. Paganusaja ühiskondlikust korraldusest eraldas ta ainult need kombed, mis olid silmnähtavas vastolus ristiusuga. Püha Stefan asutas komitaate (maakondi), mis — peagi omandades laiaulatusliku omavalitsuse — hiljem, mõne sajandi pärast, said Ungari põhiseaduse ja rahvusliku iseseisvuse kõige tugevamaiks kaitsevallideks neis ägedais võitluis, mis olid sihitud Habsburg'ide absolutistlikkude ümberrahvastamispuute vastu. Alguses oli komitaat kuninga maaomandustest moodustatud majanduslik üksus, kuninga teenijate (servientes regis) asutus; hiljem muutus ta aadli poliitiliseks ühenduseks, kuhu koondusid maa kõik seisused. Sel kombel XIV sajandil teostus Ungari seisuste korraldamine. Kuninga teenijatest moodustus maa aadel (nobiles regni), kes oli vabastatud maksudest, kel oli isiklik vabadus ja määramisõigus oma maaomanduse üle. Aadlikud olid riigipäevade liikmeiks ja nende üle mõistis kohut kuningas ise.

Kuningliku keskvalitsuse võimu nõrgenemisega läks rahvusliku enesemääramise õigus aadli, riigipäevade ja komitaatide kätte. Saksamaal oli keiserliku keskvalitsuse võimu langemise tagajärjeks riigi maa-ala tükeldumine ning feodalism kutsus esile riigi lagunemise. Prantsusmaal jälle arenes feodalism hoopis vastupidises suunas: kogu poliitiline võim läks kuninga kätte. Ungaris ei saanud feodalism õieti sügavaid juuri ajada, sest kuninga ja aadliseisuse võim jäid tasakaalu. Juba XIII sajandi alul oli kuningas Endre II sunnitud kinnitama aadli eesõigusi „aranybulla“ (kuldbulla) nimelise dokumendiga (1222), mil Euroopa põhiseaduste ajaloos on ainult üks eelkäija, nimelt inglaste Magna Charta (1215). Sada aastat hiljem muutus Anjou soost kuningate sõjaväekorraldus, mis alguses õieti läänemaade feodalismile tugenes, omapäraseks ungari sõjaväeliseks asutuseks. Aadel juhatas oma sõjaväge (banderium'i) kuninga armees oma lippude all. Bänderiaalne korraldus sugugi ei toonud enesega kaasa riigi maa-ala lagunemist üksikutesse osadesse, nagu Saksamaal; Ungari poliitiline ja geograafiline üksuslikkus on ka hiljem säilinud.

Ungari riigi asutaja Püha Stefani kroon, millega kõik Ungari kuningad krooniti, sai ühtlase rahvusliku riigi sümboliks. „Püha krooni terve keha“ (totum corpus sacrae coronae) tähendas ühelt poolt riigi maa-ala jagamatust, teiselt poolt rahvusliku suveräänsuse mõlemaid poliitilisi tegureid: kuningat ja seisusi. XVI sajandi alul koondas meie kuulus õigusteadlane palatiumis Werböczy ungari õiguse põhiaated kuulsasse seadusraamatusse „Tripartitum'isse“. Werböczy seletuse järele on püha kroon — õiguse allikana ja sümbolina — rahva kingitus kuningale, ning kuningas omalt poolt on selle püha sümboli kandja. Ungarlaste omapärane arvamine pühast kroonist on nii sügavale juurdunud ungari rahva hinges, et see ei saanud kuningana austada valitsejat, kelle pead ei olnud puudutanud Püha Stefani kroon. Ainult üks niisugune valitseja oli Ungari ajaloo, kelle nimeks sai „kübaraga kuningas“ ehk „keiser Joosef“.

Kui a. 1526 Mohács'i lahinguväljal hukkus kuningas ning langesid riigi parimad mehed, oli ungari rahvas sunnitud türklaste vastu otsima abi naaberriigilt, Habsburg'ide maalt. Ungari kuningriigi ja Saksa-Rooma keiserrriigi vahel moodustati dualistlik liit (personaalunioon), kuid sellest ei saanud Ungari poolteise sajandi kestes mingit kasu. Habsburg'id olid tol ajal liig nõrgad selleks, et vabastada Ungarit türgi ikkest. Ja kui viimaks XVII sajandi lõpul Ungari maa-ala puhastati vaenlasest, püüdsid valitsejad vahetpidamata ning püsivalt ungarlasi oma võimu alla heita ning Saksa-Rooma keiserrriigisse sulatada. Rahvas aga ei annud järele. XVII sajandist kuni 1848. aastani oli rahvas sunnitud võitlema oma enese kuninga vastu, toetudes aranybulla kinnitatud vastupanemisõigusele. Kui türgi häda oli möödunud, pidi rahvas uude sõtta minema sakslaste vastu, et kaitsta oma rahvuslikku iseseisvust, rahvus-

likku omapära ning olemasolu. Maa parimad mehed, tema majanduslik heaolu, tema hariduspiüüded hävitati selles ägedas võitluses. Vabadussõdade lõppedes püüdis ühinenud, enda jõule toetuv Ungari rahvas kõigepealt sinnapoole, et Ungari rahvusriigi iseseisvus kindlataks ning tunnustataks. Kuid samal ajal ta pidi leppima dualismist päritud oludega ja katsuma neid ühendada oma huvidega. Oma sihi saavutamiseks astutud sammude kõige viljakamaks tagajärjeks tal oli leping Habsburg'idega a. 1867, pärast seda, kui viimne vabadussõda Vene sõjaväe ülevõimu abil oli maha surutud (1849). Sellest leppimisest järgnes Austria keiserriigi ja Ungari kuningriigi üheõiguslikkuse põhimõttele rajatud dualistlik liit, mis jäi maksvaks umbes pooleks sajandiks, kuni a. 1918 suure katastroofini.

III.

Olles tutvunud ungari rahva poliitiliste ja sõjaväeliste võitluste ajalooga kergib küsimus: missuguse hariduse on võinud enesele hankida alaliste sõdade käras see nii idast kui läänest ühtelugu ähvardatud rahvas? Missuguse hariduse on ta enesega idast siia toonud ning kuidas ta on saanud omandada läänemaade hariduse? Kas on ta osanud välja arendada temas peituvaid võimalisi ande õitsvaks kultuuriks? Missugusel määral ta oli valmis võtma vastu läänekultuuri mõjutusi? Kas on tema hariduspiüüded ka teostes ning loovas töös ilmsiks tulnud? Missugused aated — teadlikkude või alateadlikkude teguritena — on avaldanud mõju ungari rahvusliku hariduse arengule? Kas loobus ta aasialase rahulikkuse iseloomust ja passiivsusest? Kuidas omandas ta eurooplase aktiivse ilme?

Kui ungarlased olid jäävalt oma praegusele kodumaale asunud, ei esinenud nad enam sugugi metsiku aasia suguharuna, vaid karjandaja ning põllundaja nomaadrahvana. Võrdlev keeleteadus, maavallutamisaega uuriv muinasteadus ja etnograafia tõestavad, et ungarlastel oli oma türgipärane haridus, mis seisis kõrgemal astmel kui maal juba enne asuvate slaavi hõimude oma. Rikas sõnavara, sõjariistad, sõjaväeline tehnika, riieus, ehted, majapidamis- ja luksusriistad on võrdlemisi kõrge hariduse tunnusmärkideks. Juba enne maavallutamist olid ungari keele tulnud bulgaaria-türgi laensõnad: *írás* (kirjutamine) ning *betű* (kirjataht). On alal hoidunud muinasungari kiilkirjaviisi jäänuseid, mille tähtede kuju näib olevat osalt sama kui VI ja VII sajandist pärit kök-türgi kiilkirjutuste oma. Muinasungari kultuuri mälestusmärkides võime arheoloogilise analüüsi varal konstateerida isegi greeka motiive ja mõjutusi Ida-Aasia, Araabia, Iraani ja Bütsantsi vahetaltusel. Olgu ei pärast maavallutamist ungarlased siin asuvaik slaavlasilt palju sõnu laenasid, ei tähenda see sugugi, et ungari haridus eeskätt slaavi mõju all oleks arenenud.

Ungari hariduse aluseks on siis ungarlaste poolt siia toodud türgipärane muinaskultuur, mis pärast maavallutamist täiendas kristlikku ilmet kandvate slaavi, itaalia ja saksa hariduselementidega. Ja sest ajast peale ulatusid Euroopa igasugused vaimsed voolud Doonau ja Tisza vahelisele legendikule. Keskaegne Ungari oli üldiselt samal haridusastmel kui kõik muudki Euroopa maad. Ungariski sündis samasugune õitsev ladinakeelne vaimulik kirjandus kui teistes lääneriikides. Tolleaegse Lääne-Euroopa ühist kristlikku legendivara rikastasid ungari kirjanikud ja tõlkijad. On isegi tekkinud algupäraseid legende ungari põhadedst. Neid oli viis, kõik Árpád'i soost, mis kolmsada aastat oli Ungari valitsejasooks. Legendid Püha Stefanist, Imrest, Lászlóst, Eliisabetist ja Margit'ist on keskaegse ungari kirjanduse parimad tooted. Kõige vanem ungarikeelne tekst „Halotti beszéd“ (Matuse kõne) on pärit XIII sajandi algusest. Aegjargust enne mongolite ja tatarite laastavat sõjakäiku (a. 1241) on meil säilinud poolteist tuhat ürikut. XV sajandi algusest peale on meil suurel arvul alal hoidunud ungarikeelset käsi-

kirjalist vaimulikku kirjandust (codices), milles väljendub aegjargu usuline maailmavaade ja rüütlimeelne vaim. Suur osa käsikirjadest läks kaduma türgi valitsuse ajal.

Kuid kõrgemat haridust omandanud munkade ja nunnade sepitsetud rahvusvahelise käsikirjalise kirjanduse toodetest hoolimata õitses ka rahvaluule, mis ei olnud läänest laenatud, vaid algupärane rahvuslik kirjandus, mille juured ulatusid kaugesse minevikku. Rahvaluule tooted jäid üles märkimata. St. Gallen'i kloostri munga Eckehardt'i ülestähendustest kuuleme, et X sajandi ungarlased suurtel pidudel laulsid väga lõbusasti. Paganusaja papid sooritasid jumalateenistusi lauldes ohvrilaulu. Ladinakeelseis kroonikais on säilinud vanu eepilisi aineseid, tõestades, et meilgi võis olla sündimas rahvaeepos. Ürikutes räägitakse õige tihti keskaja trubaduuridest (énekmondók, igricek, regösök, hegedösök, kobzosok), kes oma laulu ja muusikaga lõbustasid nii härrasid kui ka rahvast, sellele vaatamata, et katoliku kirik kõvasti keelis nende kuulamise ja nuhtlusega ähvardas rahvaluule harrastajaid. Paganusaja jutustavad luuletused hiljem pidid taganema Árpád'ide kohta sepitsetud n.-n. „kuningajuttude“ eest.

Keskaja rahvapärane ungari jutustav luule tunnistab samast kalduvusest ning eepilise luule harrastusest, mis soome-ugri rahvastele üldiselt on omane. Soomlaste ja eestlaste rahvaluulekogud on maailmas kõige rikkamad. Ungarlane Antal Reguly korjas kakskümmend tuhat rida ostjaki rahvaluulet. Bernát Munkácsi voguli rahvaluulekogud on neljas tüsedas köites välja antud. Vana ungari rahvaluule tüübilised omapärasused, paralleelism ja assonants on pärit muinasajast. Ungarlased — nagu seda ühes oma uurimuses on kindlaks teinud prof. Négyesy — ei võinud neid omapärasusi saksilast laenata, kuna saksa-ungari kokkupuude ajal saksa luules enam ei tarvitatud assonantsi. Seevastu on türgi soost oguri hõimu ühtesulamine ungarlastega arvatavasti suurel määral mõjutanud ungari rahvaluulet, eriti lüürikat. Ungari rahvalaulude kompositsioon on sama laadi kui türgi-tatari rahvalaulude oma. Esimene rida esitab loodusest võetud pildi, millega liitub isiklik tunne või mõte. „Meie laulude lillekeel tunnistab idamaisest fantaasiast ning arvatavasti on pärit Ida-Euroopa tulbiküllastelt aasadelt“. Üksikud müüdilised motiivid, n. n. inepöder ja tarul-lind, arvatavasti põlvenevad türgi-tatari rahvaluulest ning on hiljem meie kroonikate jutustusis säilinud.

Algupärane ungari rahvaluule, mille tooteid hakati korjama alles pärast sajandite möödumist, oli ikka rahvusliku omapära, iseteadvuse ja individuaalsuse ülimaks valvuriks. samuti kui ka ungari rahva vaimse elu kontinuiteedi säilitajaks. Rahvaluule vaim ärkas uuele elule Petöfi, Arany'i ja Jókai teostes ning löi XIX sajandil ungari klassilise kirjanduse.

Laul ja muusika olid igaveses vendluses rahvaluulega. Ungari muusika kõige vanemaiks tooteiks on arvatavasti need vanad rahvalaulud, mis päästeti unustusse vajumast alles meie sajandi alul toimepandud korjamiste kaudu. Meie hõimlased, soomlased ja eestlased, on juba ammu varem kannud hoolt oma vanade rahvaviiside süstemaatilise korjamise eest. Sel alal on Ilmari Krohn'i teened erakordselt suured. Tema metoodi tarvitades asusid tööle meie rahvalaulude kogujad (Bartók, Kodály) ning hakkasid süstemaatiliselt korjama ungari rahvaviise. Rahvaviisi ehitus endastmõistetavalt oleneb keele omapärasest rütmist. Kui keeled on sugulased, siis peab olema ühiseid jooni rahvaviiside ehituses. Nii soome kui ka ungari rahvalaulude omapärasuseks on realõpu venitamine. Näiteks on venitatud Kalevala runoviiside viimne ja eelmise toon. Sellega siis on seletatav, et üksikute korjajate poolt ülestähendatud read tihti esinevad 9/4 taktis. Ka tüübilistes ungari rahvalauludes võime tähele panna realõppude venitamist. Vanades Transsilvaania tantsulauludes 8-silbilised read õige tihti vahelduvad 6-silbilistega, mida tuleb ette mõnes soomegi rahvalaulus. (Vt. B. Fabó: A

magyar népdal zenei fejlődése — Ungari rahvalaulu muusikaline arenemine, Budapest 1908.)

Sellest hoolimata, et ungari algupärane muusika praegusel kodumaal sai õige rikkalikke mõjutusi kiriku- ja slaavi muusikalt, oli ungari muusika oma stiililt ikkagi omapärane ning individuaalne. Esimene teade algupärasest ungari muusikast leidub Püha Gellért'i legendis. Piiskop Gellért'i tähelepanu tõmbas enda peale käsikivil jahvatava ungari teenijatüdruku laul ning piiskop küsis oma kaaslaselt: „Ütle ometi, missugune on oma laadilt selle laulu viis (quis istius melodiae cantus sit), et see mind sunnib jätma pooleli pühade raamatute lugemise?“ Itaaliast pärit piiskopil vististi oli arenenud muusikaline instinkt; seda tunnistab see, et temale tundus huvitavana too oma rütmi ja viisi poolest nii omapärane ungari laul. Ristiuse levimise tagajärjeks oli, et aja jooksul kadusid ungari muusika algupärased, muinasajast pärit iseloomustavad jooned. Kiriku suur sallimatus ilmliku luule vastu — mida ta põlgas paganuse pärandusena — oli selle peapõhjuseks, et, maha arvatud üksikud juhud, ilmalikud laulud ei ole säilinud järelemaailmale. Jutustavate ja lõbustavate laulude ettekandjaks olid ungari rändlaulikud (igricek), kes kiriku poolt olid väga taga kiusatud. A. 1279 keelas Buda sinood pappidele selle muusika kuulamise. Kitsarinnaline usuvaim veel kiusas taga ka XV ja XVI sajandi armastuslaule, n. n. „lillelaule“. Kuid kuningad ise pooldasid lauljaid ja muusikuid; nii näiteks kinkis a. 1296 kuningas suurema maaomanduse ühele lauljale.

Ungari vana rahvamuusika tunnusteks on: muistsest asupaigast pärit viieastmeline helireedel (pentatoonika), vaba, meeleolust olenev ajamõõt (tempo rubato), parlanto-esitysviis ja vaba, mitte arhitektooniline meloodiaehitus. (Vt. Bartók: A magyar népdal — Ungari rahvalaul, Budapest 1924.) Nagu XIX sajandi alul rahvalaule oli ungari kirjanduse õitseaja põhjustajaks, niisama võib ütelda, et meie päevil, ungari rahvamuusika Bartóki' ja Kodály poolt uurimisest saadik, rahvamuusika mõju all on alanud ungari kunstmuusika renessanss. Rikkad ja vahelduvad harmooniad, arvukad rütmilised kombinatsioonid, mida mõlemad leidsid korjates rahvalaulede varaaidas, olid neile eeskujuks uute harmooniate ja rütmide loomisel. Ungari rahvamuusikas — samuti kui ungari kunsti kõigis algupäraseis tooteis — on tunda idamaise päikese põletavat kuumust, puszta värskete tuulte puhangut ja muinasaja nomaadielu tugevasti tuksuvat rütmi.

Maavallutajast pärit arheoloogilised leiud äratavad tähelepanu nii muinasteaduslikust kui ka kunstilisest vaatekohast. Sõjariistade ja luksusasjade ornamentika näitab Sassaniidide-aegse persia kunsti mõju, mille jälgi veel hiljemgi esineb Püha Stefan'i ajal. XI sajandil ehitatud kirikute skulptuuris. Veszprém'i basilika varemete reljeefidel esinevad päris sama laadi palmettmotiivid kui IX ja X sajandi ungari mõõgataskute (sabretache) ja tuppede ilustustel. XI ja XII sajandi ungari kirikute kiviskulptuuri taime- ja loomamotiivid (lendav madu, kotkas) on samuti persia kunstist pärit. Meie vanade kirikute palmikukujulised kividekoratsioonidki on iraani motiividest mõjutatud.

Püha Stefani ajal pandi alus suurejoonelisele kirikute ehitustööle, mille juhatajaks olid välismaalased, peasjalikult langobardi meistrid. Romaani stiilis ehitatud ungari doomkirikud on niisama monumentaalsed kui tolleaegsed välismaa katedraalid. Kaua aega oli ka tunda Bütsantsi mõju. XIII sajandi algusest peale esineb tsistertsiaani vennasordu poolt Prantsusmaalt Ungari pinda ümberistutatud gooti stiil. Mainitud stiil seega oli tuntud meil varem (a. 1210) kui Saksamaal. Meie kuldsepatööstus ulatub maavallutamisaega. Esimesteks silmapaistvamaiks kujureiks ja pronksivalajaiks olid alguses just kuldsepad. XIV sajandi kuulsamate ungari meistrite, Márton ja György Kolozsvári'de teos, Püha László ausammas — mainitud meistrite parimaid töid — veel seisib oma kohal Nagyváradi doomkiriku ees, kui türklased vallutasid selle linna

a. 1660. Vendade Kolozsvári'de valmistatud Püha Jüri ausammas veel praegugi ehib Prahat. Meie maalikunst oli alguses Bütsantsi mõju all. Kuid seinamaalikunst arenes juba a. 1100 alates rahvuslikus suunas, laenates aineid ungari pühade elulugudest.

Ristiuse vastuvõtmine pani aluse ungari koolikordalduse arengule. XI sajandist peale asutati Ungaris läänemaade eeskujul kloostrite, katedraali- ja doomkoole. Mungad tõid ungari kloostrisse lääneriikide koolikordalduse. XIII sajandi kestes tekkisid ka linnakoolid. Ungari ühiskondliku elu arenemine aga nõudis ka kõrgemaid koole. A. 1367 asutati Pécs'is Bologna ülikooli eeskujul esimene ungari ülikool, mis seega omal ajal oli teine keskeuroopa ülikoolide reas; esimeseks oli a. 1348 asutatud Praha ülikool. On ajaloolisi andmeid ka Óbudasse asutatud ülikoolist (1389). XIV sajandil, Anjou suguvõsa valitsuse ajal tekkinud lähedad suhted Itaaliaga on suurel määral mõjutanud Ungari hariduse arengut. Itaalias alanud humanism ei esine Alpidest põhja poole üheski teises Euroopa riigis varem kui Ungaris. XII ja XIII sajandil oli ungari noormehi suurel arvul Pariisi ülikoolis õppimas, hiljem aga sattusid nad Padua, Bologna ja Ferrara ülikoolide tõmbavasse mõjupiirkonda. Neid oli nii palju, et mainitud ülikoolides moodustusid erilised ungari osakonnad. XIV sajandil oli ungari üliõpilastel Viini ülikooliski oma korporatsioon „Natio Hungarica“.

IV.

Ungari hariduse arenemise hiilgaivamaks järguks oli XV sajandi teine pool. Siis tõestas meie rahvas selgesti, missugused vaimlised jõud ja omadused peituvad temas. Tol ajal valitses „esimene modernungarlane“, kuningas Mathias. Ta oli tüübiline ning ehtne renessansivalitseja, päris sama laadi kui Cosimo Medici, Lorenzo il Magnifico ja Lodovico Moro. Ta oli Itaalia renessansi esimene suurejooneline esindaja Euroopas. Ta istutas Ungarisse Itaalia renessansi hariduse samas hiilgavas kujus, milles see õitses oma kodumaal. Silmapaistvad humanistid äratasid tema hinges antiikultuuri harrastuse. Olles kroonitud kuningaks ta kutsus oma juure itaalia hariduse saanud suurisandaid ja ülempreestrid. Oma abikaasaks valis ta Neapeli kuninga tütre. Ta kutsus oma õuele kuulsamaid Itaalia renessansi kunstnikke ning alatas andis neile suuri tellimisi. Andre del Verocchio, Veneetsias asuva Goleoni ausamba meister, valmistas talle mitmed ausambad. Buda lossi ehteks muu hulgas oli ka mainitud meistri suure õpilase Leonardo da Vinci maalitud Madonna pilt. Filippino Lippi maalib kuninga portree, tarvitades modellina kuninga medaljongi. Benvenuto Cellini sugulased, silmapaistev lombardia kuldsepp Curadasso ja hiljem Benedetto da Majano — Strozzi palee ehitaja Firenzes — samuti töötasid Buda lossis.

Mathias asutas suurepärase raamatukogu, hankides illustreeritud käsikirju ja makstes nende eest muinasjutulist hinda kõige kuulsamaile miniatuurmaailjale Attavantele ja Gherardole. Buda lossi ilu ning sära, mis äratas isegi Veneetsia saadiku tähelepanu ja imestust, veelgi suurendas rida klassilisi kunstiteoseid, Heraklese, Apollo, Diana, Pallas-Ateene jt. pronks- ja marmorkujud. Kuid ei puudunud sealt ungari rahvuslikud kangelased; János ja László Hunyadi ausambad sümboliseerisid Buda lossis ungari vaimu ja jõudu. Kahjuks sai kõikidele Ungari renessansiaja eelmainitud kunstiteostele poole sajandi pärast traagiline saatus osaks. „Suurim osa neist on Konstantinopolis, bütsantsi keisrite hiigla hipodroomi varemete keskel, kuhu võidukad türklased nad on paigutanud. Seal seisavad need ausambad, Ungari kuldse aja mälestusmärgid, teiste austust äratavate ajalooliste mälestusmärkide naabruses; nende kõrval kerkis uhke pronksmadu, mille vahvad greeklased omal ajal Delfis Platea võidu mälestuseks olid püstitanud. Kuningas Mathiase ausammaste kõrval oli Theodosiuse Egiptusest toodud

obelisk, suurte võitude tunnusemärk; seal seisid ka keiser Konstantiinuse võidusammas." (Fr. Riedl.)

Ka teadusmeeste seltskond, kelle suur renessansivalitseja koondas oma ümber, lagunes õige ruttu koost. Keskaja skolastika ideaaliks oli Aristoteles, nüüd, renessansiajal, süveneti jumaliku Plaatoni filosoofia uurimisse. Kuningas Mathias oli Plaatoni niisama vaimustatud imetleja nagu Cosimo Medici. Silmapaistev ungari humanist, luuletaja Janus Pannonius, kellele itaallased andsid nime: le delizie del mondo, tõlkis ladina keele uusplatoonilise Plotinose teosed. Platonilise filosoofiat harrastavaid Itaalia teadusmehi kogunes suur hulk Mathiasse õuele ning kuningas ise võttis osa nende vaidlustest. Trapesundi Gregorius ja Joannes Argyropulos pühendasid mõned oma teostest viimisteldud stiilkunstnikule ning humanistile, ungari arhihiiskopile János Vitéz'ile. A. 1467 asutas Mathias Pozsonyisse ülikooli, Academia Istropolitana, mil oli neli teaduskonda. Ülikooli õppejõududeks olid Euroopa silmapaistvamad teadusmehed, muude hulgas astronoom Johannes Regiomontanus, mitme astronoomilise riista leiutaja, kes esimesena tarvitas tangensi mõistet trigonomeetrias. Ungari oli esimene neist Euroopa riikidest, kus tegelikult hakati võtma tarvitusele Gutenbergi leidust. Budas juba a. 1473 ilmus trükis Ungari rahvuslik kroonika.

Itaalia humanism oli Ungaris nii sügavale juurdunud, et see ei saanud hääbuda kohe pärast suure kuninga surma. János Vitéz'i samanimeline poeg asutas a. 1497 teadusliku seltsi, Sodalitas Litteraria Danubiana, mille liikmeks olid Viini ja Buda humanistid. Kuid kuningate nõrkus, türklaste pealetungid ja Mohács'i tragöödia varsti tegid lõpu Ungari renessansiaegsele haridusele. Järgneva poolteise sajandi kestes langesid meie rahva parimad ning lootusrikkamad pojad lahinguväljal, võideldes türklaste vastu.

V.

Uued vaimlised voolud on õige ruttu üle Ungari rajade levinud. Vaevalt oli Luther oma 95 väitlauset Vittenbergi doomkiriku uksele kinnitanud, kui juba — seitse aastat hiljem — Buda kuningalossis elavad vaidlused tekkisid usupuhastuse põhiaadete üle. Kahekümne aasta jooksul võttis $\frac{3}{4}$ kogu riigi elanikkude arvust vastu protestantismi. Usupuhastus pandi toime esiti Ungari saksa linnades, mille elanikud said luterlasteks, kuid varsti selle järele võtsid vastu kalvinism Doonau ja Tisza vahelisel lagendikul ja Tisza jõe paremal kaldal asuvad puhtungarilased. Ungarlaste hinge, mida vähe aega varem oli valgustanud itaalia renessans, nüüd vallutas saksa usupuhastuse vaim. Itaalia renessans, klassikalise kirjanduse harrastuse ja esteetilise kultuuri kujuk, mõjutas ainult Ungari vaimlist ülemkihti, kuna usupuhastus, kutsudes esile usulise maailmavaate ümberhindamise, on kogu rahva hinge sügavale sisse tunginud. Usupuhastusest mõjutatuna elustus usutunne suurel määral nii protestantide kui ka katoliiklaste leeris, ühtlasi viimaste poolt esile kutsudes reaktsiooni ning enesekaitse protestantismi vastu. Usupuhastuse põhiaate kohaselt pidi piibel rahva kätte antama, mistõttu rahva keel kiriku ametliku keelena muutus kirjandusliku arenemise vahendiks. Usupuhastusel oli siis tähtis osa kirjanduse rahvastamise. Tekkis suurel arvul piiblitõlkeid, alul protestantide, kuid hiljem ka katoliiklaste poolt.

Sündis rikas ungarikeelne vaidluskirjandus, mille levimist suurel määral hõlbustas trükikodade ikka elavam tegevus. Renessansiaja ladinakeelne peenendatud stiil pidi kaduma usupuhastusaegjargu jämedama, ebatasase, kuid ühtlasi puhtungarikeelse stiili eest. Ungari noormehed enam ei õppinud päikesepaistelise Itaalia ülikoolilinnades, vaid nad tungisid Saksamaa protestantlikesse ülikoolidesse. XVI sajandil õppis Vittenbergi sünges ülikoolis poolteist tuhat ungari üliõpilast. Saksa

usupuhastuse tsentrumist need siis töid enesega kaasa oma kodumaale saksa õppe- ja koolikorralduse distsipliinarendava vaimu, kõigepealt aga Stumm'i ja Melancthon'i esindatud humanismi suuna.

Protestantlikud linnad ja aristokraadid omavahel võistlevad koolide asutamises. Nad kutsuvad Ungarisse välismailt kõige kuulsamaid õpetajaid. Transsilvaania vürst Gábor Bethlen kutsus oma asutatud Gyulafehervár'i kõrgema kooli õpetajaiks Martin Opitz'i, Johannes Alsted'i ja Heinrich Bisterfeld'i. Kuulus pedagoog Comenius neli aastat (1650—1654) õpetas Sárospatak'i koolis, püüdes uuendada kooli vananenud korraldust. Seal kirjutas ta oma kuulsate teoste, Orbis pictus, milles ta nõuab emakeelset rahvaharidust ning rõhutab tegelikke oskusi õpetavate reaalteadusvalade tähtsust.

XVI sajandi keskpaigu ärkavad ka katoliiklased. Nemadki asutavad kooli ja enese kaitseks võtavad tarvituse uue vägeva abinõu: trükikoja. Algab vastureformatsioon innukate jesuiitide juhatusel. Viimastest kõige vahvam oli „Ungari Cicero“, Budapesti ülikooli asutaja, kardinaal ning Esztergom'i arhihiiskop Peeter Pázmány, kes oma kirjandusliku tegevusega pani aluse ungari kirjakeelele.

Usupuhastuse teostumise tagajärjeks oli, et usutunne muutus teadlikuks ungarlaste hinges. Suur rahvuslik õnnetus, mis sündis Mohács'i lahinguväljal, teisel poolt süvendas rahvuslikku iseteadvust ning isamaa-armastust. Türgi vallutamisajast alates on kurbmeelsus ungari rahva hinge peajooneks. Maavallutamisajast türgi valitsuse ajani möödus kuussada aastat, kuid ungari rahvas ikka suutis alal hoida oma kodumaa alade integriteedi, tihti ta isegi tunduval määral laiendas oma rajasiid. Nüüd sattus ko'lm veerandit kõige paremaid maa-aladest türgi poolkuu võimu alla. Põhjas ja läänes oli ainult veel kitsas maariba, mis kuulus Ungari kuningriiki. Selle valitsejad — võõrast soost Habsburg'id — ei saanud aga ungarlastest kunagi aru, vaid alatasa ainult püüdsid Ungarit oma riiki sulatada. Idas oli Transsilvaania peaaegajalult protestantlik maa, mis katsus saada hakkama türgi protektoraadi abil. Ungari oli hirmsasti laastatud, tema muistne iseseisvus kadunud. Ta võitles kord türklaste, kord sakslastega, õige sageli aga mõlema vaenlase vastu. Katoliiklased ja protestandid ägedates ning vihastes vaidlustes vastamisi stüidistasid teineteist maa kurva saatuse pärast. Nende kaebavad hääled kõlavad „jeremiaadideks“ nimetatud kurbmeelseis lauludes, milles nii katoliiklased kui ka protestandid südamepõhjani liigutatult paluvad Jumalalt, et ta päästaks Ungari hävimast.

Mainitud aegjargust kuni tänaseni, Trianon'i saatustlike päevadeni, on patriootiline kurbmeelsus ungari rahva hinge põhitundmus. XVI sajandi silmapaistev hiiirik, Petöfi eelkäija Bálint Balassa, oma lauludes nutab isamaa õnnetu saatuse pärast. Suure eepilise luuletaja ning vahva sõjamehe „ungari Tasso“ krahv Miklós Zrínyi hinges tuksub XVII sajandil sama rahvuslik kurbmeelsus, mis kuruc'i rahvalauludeski. Isamaaline kurbus annab tumeda värvingu meie kirjanduse klassilisest aegjargu luuletajate oodidele, nii Kölcsey „Hymnusele“, mis valiti rahvushümniks, ja Vörösmarty „Szózat'ile“ („Aratushüüele“), milles luuletaja rõhutada tuleb meele igale ungarlasele, et „peale selle maa ei ole sinu jaoks paika kuski maailmas; õnnistagu või needku sind saatuse käsi, siin sa pead elama ja surema“. XIX sajandi alul valis meie rahvuslik romantika ained keskaegsest ungarilise ühtlusest ning kaebas Mohács'i lahingu pärast, kus Ungari muistne suurus hauda varises. Samal ajal sümboliseeris meie suurim draamakirjanik Joosef Katona oma suurejoonelises „Banus Bánk“ pealkirjaga tragöödias ungarilise rahva saatuse igavest traagikat. Kui ungarlane hakkab filosofoerima, ta möödapääsmatult satub pessimismi küüsi nagu Imre Madách oma teoses „Inimese tragöödia“ või János

Vajda, kes on huvitatud olemise või mitteolemise probleemist.

Ennast türklaste pealetungide vastu kaitstes ning alatasa võideldes riikliku integriteedi, põhiseaduse puutumatus ja usulise ning rahvusliku vabaduse eest arenes haruldaselt tugevaks rahvuslik iseteadvus ja rahvustunne. Rahvustunne ei esinenudki varem ühegi muu Euroopa maa kirjanduses nii võimsana kui ungari luuletoteis. Ungarlane oli, ütleb Riedl, juba XVI sajandil teadlikult ungarlane, tol ajal, kui sakslased ja itaallased öieti veel ei olnud selgusele jõudnud oma rahvuse suhtes. Meie rahva traagiline üldajalooline missioon tegi ungarlased juba õige vara iseteadlikuks rahvaks.

Olgugi et ungarlased ikka olid valmid võtma vastu Lääne-Euroopa vaimlisi voole ning keskajal ja renessansi järgus seisid umbes samal haridusastmel kui lääneriigid, nüüd jäi Ungari maha. XVI sajandi lõpul meil veel ei olnud muud kui usulist vaidluskirjandust ja piiblitõlkeid, kuid samal ajal Londonis juba tulid etendusele Shakespeare'i teosed, Itaalias ooperid, ja Tasso juba oli surnud. Kui a. 1603 Pázmány ühe protestantliku pastoriga vaidleb Ungari langemise põhjuste üle, Padua ülikoolis Galilei juba pani aluse uuema aja füüsikale ja hollandi Ida-Aasia Selts juba hakkas majanduslikult rikastama Lääne-Euroopat. Káldi veel viimisteli oma piiblitõlget, kui uue aja filosoofia silmapaistev esindaja, inglase Bacon, juba saadeti manasse (1626). Meil veel ei olnud midagi muud kui psalmitõlkeid ning vaimulikke raamatuid (Albert Szenci Molnár, István Geleji Katona), kui Corneille' Cid ja Calderon'i draamad juba saavutasid suure edu, kui Lope de Vega ja Martin Opitz olid suremas ja Richelieu asutas Prantsuse Akadeemia Pariisis.

Kui XVII sajandi keskpaigu meie János Apáczai Csere naiivselt hakkas seletama Descartes'i mõtteid ja toimetas kuiva teaduste sõnaraamatu, arvustab oma viimisteldud stiiliga kirjutustes Pascal inimese teadmuste ja oskuste nõrkusi ja puudusi. Kui meie Zrinyi nutab isamaa õnnetu saatuse pärast, kaebab viletsate olude üle ja murrab pead, kuidas türklasi välja saaks ajada, juba olid Pariisi salongides käimas elavad jutuajamised inimese- ja ühiskonna elu väärtusest, Bossuet pidas hiilgavaid jutlusi, Boileau estetiseeris ja arvustas, Rochefoucauld väljendas oma filosoofilisi arvamusel elu küsimuste üle. Gyöngyösy kirjutas meil kuivi eeposeid, kui Molière juba oli saabunud oma kuulsuse tipule. Kui meie esivanemad piirasid ümber juba poolteist sada aastat türgi ikke all kannatava Buda lossi ja Ungari pealinna, võites need lõpuks tagasi, Bayle juba asutas teadusliku ajakirja, Leibnitz, Locke ja Newton rajasis uusi teadusele ning uuele maailmavaatele. Csiksomlyós kirjutati veel müsteeriume, kui juba ilmusid Voltaire'i filosoofilised näidendid. Faludi kirjutas hästikasvatatud aadliku ja õukondlase maneeridest, kui oli juba ilmunud Montesquieu peateos, Esprit des Lois, mis oli pöördelise tähendusega riigiõiguse ja riigikorra arenemise vaatekohalt. Ungari aadel, kelle ühekülgne haridus oli reetoorilist laadi, veel harrastas Cicerot, kui Winckelmann'i „Geschichte der Kunst des Altertums“ avaldas otse revolutsioonilist mõju teadmusele ning arvamusle antiiksest maailmast. Kazinczy näeb vaeva, et peenendada meie, oma arenemises seisma jäänud, kirjakeelt, kui Saksamaal Goethe ja Schiller juba on jõudnud oma tegevuse tipule. Ungari filosoofia tarvitab veel konarlikku ladina keelt Wolf'i žargonis, kui Kant'i mõlemad kriitikad juba olid ilmunud.

VI.

Kuid XVIII sajandi lõpul sünnib muudatus. Ungarlased saavad teadlikuks selles, et nad olude sunnil on maha jäänud. Arkamise mõju avaldub esiteks kirjanduses, kuid hiljem ka poliitilises elus. Bessenyei, ja pärast Kazinczy algatusel oli meie kirjanduses pandud alus suurejoonelisele korraldus- ja propaganda-tegevusele;

nende kirjanike peasihiks oli arendada ungari kirjandust. Luuletajad ja kirjanikud tundsid end olevat prohvetid, kelle pühaks kohuseks on alal hoida isamaalist vaimu, valvel pidada rahvuslikku meelt, reaalse elu pinda istutada kirjanduse idud ning seega uuendada kogu rahva elu. Kirjanikud ka nägid selgesti, mis oli nende ülesandeks puhtkunstiliselt vaatekohalt: nad pidid võtma eeskujuks läänemaade moodsa kirjanduse parimad teosed, pidid ümber istutama välismaa kunstipiüded kodumaa kirjandusse. Nad tarvitavad läänemaisi värsimõtte, kuid saksa neoklassitsismist mõjutatuina ühtlasi võtavad tarvitusele ka antiikaja klassilised värsimõtted. Võrdlemisi lühikese aja jooksul rikastus meie keel uute laenudega, ta tehti plastiliseks ning vastavaks peenemaile kunstinoodeile. Prantsuse ja saksa valgustusaja filosoofiline kirjandus õige ruttu vallutab ungari luuejaskonna.

Kui 1820.—1830. aastail „Ungari suurim rahvulane“ krahv Stefan Széchenyi algas oma suurejoonelise poliitilise, ühiskondliku ja majandusliku reformtegevuse, meil juba oli täiesti aja vaimule vastav läänemaade tasapinnal seisev ilukirjandus. Võrsmarty geeniusel õnnestus oma järeleaimamatu luulekeele varal luua vaheldusrikkaid ja kunstikauneid vorme ning väljendada oma mõtteid ja tundeid viimisteldud stiilis. Meie kirjanduses ühelt poolt peegeldusid rahvuslikud piüded, teiselt aga aegjargu üldimimlikud aated. Romantismi õitseajal harrastati peaaesjalikult jutustavat luulet, kuid üldise demokraatliku tendentsi tunnusena hiljem pääsis esikohale tundeluule (lüürika), mille arenemisele uusi teid avas suure lauliku Petöfi geenius, rikastades ungari luulet uute, rahvapäraste kõlade, uute ainete ja motiividega. Petöfi suure kaasaeglase Arany'i jutustavas luules ilmes imestatavalt tabavas kujus ungari rahva omapärane rahvuslik isiksus, mõtte- ja tundeilm kui ka ungari keele musikaalsus. Ungari rahva hing leidis enese, ta enam ei vajanud võõraid eeskujusid, vaid igas suhtes muutus pärisungarlikuks.

Rahvuslik eepos, rahvanäidend, rahvalaul, rahvalallaad—need on ungari luule tähtsaimad liigid ning nende keel on õilistatud rahvaluulekeele läbi. Sajandi keskpaigu sünnib ungari ajalooline ja ühiskondlik romaan, mis suurima ungari jutustaja Jókai teostes saavutab erilist loomuliku, pärisungari ilme. Kõlsey loob ungari kõnekunsti, ning ladinakeelne reetoorika, mis oli kujunenud alalistes võitlustes riigi põhiseaduse puutumatus eest, peab kaduma ungari ilukõne teelt. Varsti esinebki Lajos Kossuth, maailmakuulus ungari kõnemees. 1830.—1840. aastail, Ungari ajaloo hiilgavamas reformijärgus, kui mõne aastakümne jooksul kõrvaldati sajandite puudused ja vead, rajavad Széchenyi teosed aluse ungari poliitilisele kirjandusele, mis Széchenyi oma teostes sisu poolest jõudis kõige kõrgemale arengastmele, kuna ta Kossuth'i teostes varsti ka vormi suhtes saavutas oma arenemise tipu.

XIX sajandi algusest peale on olemas ka ungarikeelne teaduslik kirjandus. Varem tarvitati nii teadusliku kui ka administratiivkeelena ladina keelt. Meie teadusmehed said oma hariduse peaaesjalikult välismaa ülikoolides; professoriks saades nad ebasoodsate olude tõttu olid sunnitud pidama loenguid mitme teadusala üle. Seepärast nad enamasti olid polühistorid. Mõned neist said kuulsaks kogu Euroopas. Nii ilmus a. 1755 Londonis arst Stefan Weszrém'i teos, mis käsitas katku probleemi ja äratas suurt tähelepanu. Andreas Segner, nn. Segner'i ratta ülesleidja XVII sajandi keskpaigu, oli esiti professoriks Debrecen'is, hiljem Jenas, Göttingen'is ja Halles. Tema esimesena tõestas, et igal kehal — selle kujule vaatamata — on kolm vaba telge, mis paariti 90° all kohtuvad; selle kohtumise tagajärjel kaob tsentrifugaalse tungi mõju. XVIII sajandi keskel meil oli silmapaistvaid botaanikuid, zoolooge ja mineralooge. Samal ajal uskumata tusedusega töötasid pragmaatilise ajalooourimise alal ungari jesuiidid (Pray,

Katona) ja ka majandus- ning statistikateadused leid-
sid harrastajaid (Berzeviczy, Schwartzner).

Teadusliku keelena tarvitatud ladina ja saksa keele asemele astus ungari keel kohe selle järele, kui krahv Stefan Széchenyi oli asutanud Ungari Teaduste Akadeemia a. 1825. Sest ajast peale algas teadusliku uurimistöõ metoodiline korraldamine. Loomulikult oli akadeemia teaduspoliitika peajasjalikult ungari keeleteaduse arendamisele sihitud. Silmapaistev keeleteadlane Révai juba sajandi alul hakkas avaldama keelelisi mälestusmärke; nüüd otsustas akadeemia energiliselt ja kavalikult jätkata Révai alatud tööd. Soome-ugri võrdleva keeleteaduse alal — selle teaduse esimesed esindajad (Sajnovics ja Gyarmathi) töötasid XVIII sajandi lõpul — esineb uus tüse uurija Antal Reguly, kes Széchenyi toetusel uskumatu eneseohverdamise ning väevanagemisega korjas meie Uraali ja Volga ümbruses elavalt hõimrahvaid õige palju keeleteaduslikku materjali. Sajandi keskpaigu saavutas meil soome-ugri keeleteadus oma õitseaja. See on soome ja ungari keeleteadlaste teene, et mõne aastakümne jooksul sugulustunne sai teadlikuks mõlema paljukannatanud hõimrahva, soomlaste ja ungarlaste, hinges. Keeleteadusele võlgname tänu selle eest, et käesoleval pidulik silmapilgul oleme koos sugulastena.

Kuid XIX sajandil on kõik muudki teadusalad tõusnud õige kõrgele arenemisastmele. Neil kõigil on euroopalise kuulsuse saavutanud esindajaid. Matemaatikud Farkas Bolyai ja tema poeg János olid Gauss'i sõbrad. János Bolyai esimesena leiutas mitteeuclidilise geomeetria. Aleksander Körösi-Csoma, kes sai teemurdjaks tiibeti keelte uurimises, juba lapsepõlves otsustas minna Aasiasse teaduslikule uurimisreisile, et seal kohapeal jõuda selgusele ungarlaste algupära küsimuses. Parun Josef Eötvös, kes uuris XIX sajandi juhtivaid poliitilisi aateid, saavutas kogu Euroopas tunnustatud kuulsuse oma väärtusrikka riigioigusliku teose kaudu. Tema poja parun Lóránt Eötvös'i uurimused, mis käsitlevad gravitatsiooni ja maamagnetismi, on teemurdjaks oma alal, on tuntud kogu maailmas ning eriti tähtsad ka majanduslikult vaatekohalt. Budapesti ülikooli arstiteaduse professor Ignác Semmelweis väärrib kogu inimkonna tänu selle eest, et ta päästis emad lapsevoodipalaviku hädaohust. Ármin Vámbéry sai kuulsaks oma Aasiasse tehtud uurimisreiside kaudu. Ludwig Lóczy uurimused olid mitmes suhtes teerajajaks geoloogia ja maateaduse alal. Ignác Goldziher oli silmapaistvamaid islami uurijaid. Surnud kui ka veel elavate uurijate kogu leegion hankis Ungarile austuse ning tunnustuse teadusliku töö mitmesugustel aladel.

Teadusalade differentseerumise ning rikastumise tõttu asutas ungari rahvas ikka enam kõrgemaid koole. Meil on neli ülikooli. Neist on suurim Budapest'i ülikool, asutatud Peeter Pázmány poolt Nagyszombat'is a. 1635, sega viis aastat varem kui Turu ja kolm aastat hiljem kui Tartu ülikool. Meil on rikkad raamatukogud ja muuseumid. Meie Teaduste Akadeemia alles hiljuti pühitses oma asutamise 100 aasta juubelit. Meil on suurel arvul kirjandusseltse ja iga teadusala esindajana töötab vastav teaduslik selts. Ungari rahva vaimlist energiat iseloomustab see asjaolu, et meie suured rahvuslikud kogud ja akadeemia ise asutati ühiskondlikul toetusel, rahva ohvrimeele ning vaimustuse abil, mitte aga valitsejasoo armust ega rahaga. Hoopis selle vastu, võõras valitsejasugu tihti koguni katsus takistada nende asutamist.

Türgi valitsuse lõppedes algas meie maa ülesehitamine välismaa meistrite juhatusel — baroki vaimule vastavalt. XIX sajandi algusest peale oli meie ehituskunstis uusklassiline stiil mõõduandev. Ehitusstiilide vaheldumine teostus meie maal sellest ajast alates ikka läänemaade kunstivoolude vaheldumisele vastavalt. Kasutatades rahvapärased motiivid on püütud ka luua omapärast ungari ehitusstiili. Meie kujurid ja maalikunstnikud õppisid Euroopa suurimaits kunstitsentrumites ja

töötasid võõraste mõjutuste inspiratsiooni all. Kuid mitmed suured talendid käisid oma teed, muude hulgast tsaari hoovimaalija Michael Zichny, Michael Munkácsy, Pál Szinyei-Merse jt. Meie kujutavas kunstis pääsis ungari omapära ikka enam ning enam võidule. Näitused tegid ungari kunsti igal alal tuttavaks.

XVI ja XVII sajandi verised võitlused avaldasid väga soodsat mõju omapärase ungari muusika arengule. Transsilvaania ja Põhja-Ungari magnaadid pidasid oma lossides ülal õueorkestreid, kelle teened on õige suured tolaeegse, rahvusliku omapära suhtes veel ühtlase ungari hariduse vaatekohalt. Laul vaimustas rahvast lahingutes, mille eesmärgiks oli välja ajada türklased ja sakslased, ja laul lohutas rahvast, kui ta pidi vaenlaste eest põgenema või ennast peitma. Rákóczi laulud, mis sündisid Rákóczi vabadussõja ajal ja pärast selle õnnetut lõppu, kõige otsesemalt väljendavad rahva kannatust ja kurbust. Mainitud aegjargu sõjakas meel ja palav isamaa-armastus löid lökkele Rákóczi marsis, mis XIX sajandi alul sai tuttavaks ning praegugi veel on üks kogu maailma kõige sütitavamaist sõjamarssidest. (Viibides Pestis a. 1840 Berlioz niivõrd vaimustas Rákóczi marsist, et valmistas selle motiividest suurepärase orkestripala „Fausti hukkimise“ (Damnation de Faust), milles põrgulased Fausti kõrvadesse karjuvad selle ungari sõjamarssi.)

XVIII sajandil ungari aristokraatide poolt ülalpeetud orkestrid ei olnud enam omapärane ungari, vaid lääne-euroopalise muusikakultuuri esindajad. Eszterházy soo lossis tegutsenud üleeuroopalise kuulsusega orkester väga mõjuvalt hõlbustas Joosef Haydn'i loomingu arenemist. „Kui ma head ooperit tahan kuulda,“ ütles kuninganna Maria Teresia, „lähen Eszterházyasse.“ Joosef Haydn'i noorem vend Michael oli piiskopi orkestri juhatajaks Nagyvárad'is. Beethoven viibis pikemat aega ungari magnaatide (Eszterházy, Brunswick, Erdödy) perekonnalossides. Oma C-moll messi ta löi hertsoginna Eszterházy nimepäevaks. Sonata appassionata on pühendatud ungari krahvile Frants Brunswick'ile. Ta käsitles ungari teeme Pesti saksa teatri avamispeoks koostatud laulumängu „König Stephani“ uvertüüris ja „Ateena varemets“. Schubert viibis a. 1818 ja 1824 suvel ühe krahv Eszterházy lossis ja löi seal mitmed surematud muusikateosed. Ungari teeme kasutas temagi väga hea meelega (Diverissement à la Hongroise, Moment musical (f-moll) jne.).

Omapärane ungari muusika jäi XVIII sajandil tagaplaanile. Rahvalaulud ja õpilaskoorid valmistasid pinda provintsilinnades (Sárospatak, Debrecen) sajandi lõpul tekkinud uuele ungari instrumentaalmuusikale, nn. „verbunkós“-viisidele (B. Szabolcsi). Silmapaistvad viiulikunstnikud: Bihari, Lavotta ja Csermák tarvitasid Rákóczi laulude motiive verbunkós-viiside loomiseks ja vana ungari muusika traditsiooni esindajatena ühtlasi jatkasid ikka tugevamaks saavat rahvameelset liikumist. Ungari verbunkós-viiside teemidest laenasid motiive Beethoven, Haydn, Hummel, hiljem Schubert, Joachim, Brahms, Massenet ja J. Strauss oma eri teostesse. Bihari oli Viini kongressi ajal tantsijate lemmikviuldaja. Ta oli kunstnik Jumala armust ega tunnud nootigi. Bihari oma verbunkós'ides kauneimalt ning tabavaimalt väljendas ungari hinge õilismeesust, idamaist tuld ning tõsidust, kuid ühtlasi — kaunistades oma mängu virtuoslikkude spontaansete motiividega ta esindas barokiaja värvirikust ning sätendavat välimust.

Ungari rahvalaulu motiividest on Frants Liszt loonud maailmakuulsad meisterteosed — ungari rapsoodiad. See suur ungari kunstnik ja muusikageenius, kellel õnnestus täiendada oma kunsti ungari aristokraatidelt saadud stipendiumide abil, on oma rapsoodiad toonud ohvriks isamaa altarile. Tundmused järkjärguline tõus, mis nii ilusasti väljendub Liszt'i rapsoodias, õige tabavalt iseloomustab ungari iseloomu: ungari pidu algab ikka kurbmeelsete lauludega, siis järg-

neb tasane csárdás ja alles lõpuks tuleb kiirete, vallatute, tuliste rütmide seeria. Frants Erkel, teine suurim ungaris muusika ajaloo, kasutas ungaris rahvalaulu motiive oma oopereis. Tema tegevuse tagajärjel tõusis ungaris ooperimuusika ühe korruga läänemaade tasapinnale.

Meil on tänapäevgi suur hulk virtuoose (Dohnányi, Vecsey j. t.) ja komponiste (Hubay, Bartók, Kodály), kes välismaa muusikatsentrumite kontsertsaalides on enesele hankinud maailmakuulsuse. Vanade ungaris rahvalaulude varaaida ülesleidmise tagajärjel ollakse praegu samal astmel kui inimene, kes jälle hakkab tarvitama oma juba ammu unustatud emakeelt: alguses see inimene peab otsima sõnu, et väljendada oma mõtteid; pärast aga aegamööda ärkab tema hinge põhjas uinuv keeleinstinkt ning ta leiab abinõusid oma tunnete väljendamiseks. See uus ungaris muusika, kõige oma külluse ning värvirikkuse peale vaatamata, ikkagi ei suuda täielikult väljendada ungaris hinge puutumatu ürgjõudu ja tema tunnete äärmise rikkuse eri-värvivõid.

VII.

Olles heitnud lühikese pilgu idast siia siirdunud ungaris rahva tuhandeaastasse poliitilisse ajalukku ja tema hariduse arengule võime panna tähele silmatorkavaid sarnadusi ühelt poolt ungaris, teiselt poolt soome ja eesti rahva ajaloolise saatuse kujunemises. Kõigile neile hõimurahvaile, kes suurte kauguste pärast alles poole sajandi eest hakkasid üksteist tundma õppima, määrati sama ajalooline missioon. Vahetpidamata ning raugemata jõupingutustega me olime sunnitud võitlema lõunas, soome hõimud jälle põhjas korruga ida ja lääne vastu, me olime sunnitud end kaitsma ühelt poolt germaanide, teiselt poolt slaavlaste ülivõimu vastu. Mõlemad hõimkonnad said ristiusu omandamise tõttu soodsaid hariduslikke mõjutusi — peaaesjalikult germaanidelt, kuid nad on maksanud õige kallist hinda lääneeuroopalise hariduskorralduse vastuvõtmise eest.

Meie õigustunne, meie kinnipidamine oma rahva traditsioonidest ning iseseisvusest võimaldas meil üle 1000 aasta püsida samal kodumaal, hoolimata kõigist õnnetustest ja kannatustest. Soomlasil on alal hoidunud vana seadusraamat, samuti kui meilgi on säilinud kõik seadused ja määrused Püha Stefani ajast saadik, mis meie andekas õigusteadlane Werböczy on suure teosesse koondanud. Mõlema rahva juures valitsevate seaduslike põhiaadete järgi on valitseja võim ja rahva õigus tasakaalus. Meie, samuti kui meie põhja hõimlased, oleme seadusraamat ja sõjariist käes võidelnud oma olemasolu ja põhiseaduse eest. Sõjariistade ülivõim mitu korda surus meid maha, kuid ülivõim kunagi ei saanud meilt võtta meie õigust. Usk õigusse süttas valguse meie hinges lootusetu aegadelgi ning veel praegugi süttab lootust ka pärast-Trianon'ise Ungaris elanike hinges. Sest õigus on väikerahvaste saatuse ku-

junemises ikka olnud suurema tähendusega kui vägevate rahvaste elus.

Rahva vaim väljendub rahva keeles. Meie soome hõimlaste keelt püüdis eneseses sulatada rootsi, meie oma keelt aga saksa keel. Kuni XVIII sajandi lõpuni oli kõrgema hariduse keeleks mõlemal maal ladina keel. Kui Széchenyi tegevuse tagajärjena saabus Ungaris reformiajajärk, algas Soomes Snellmann'i poolt juhitud soomluse liikumine ning hakati panema alust iseseisva soome hariduse arendamisele. Nagu soome rahvaluule Kalevala kaudu, äratades rahvustunnet, otsustavalt mõjutas kogu soome hariduse kujunemist, samuti muutis meil rahvaluule Petöfi ja Arany'i toodangu kaudu meie kirjanduse ning hariduse omapäraseks ungarilikuks. Iseseisva eesti hariduse allikaks samuti oli eesti rahva rikas rahvaluule.

Samalaadilise ajaloolise saatuse ning samalaadiliste vaimsete tegurite mõjumise tagajärjeks oli, et mõlema hõimu juures esinesid isikud, kes oma kirjandusliku tegevuse iseloomu poolest olid õige lähedased üksteisele. Vörösmarty tähendab meile sama, mis Runeberg soomlastele. Nagu Austria tsentraliseerimispuüete ajal meie Tompa oma allegooriatel väljendas kogu rahva rõhutat meeleolu, samuti valis Soomes vene survevalituse ajal Juhani Aho sümboolilise esitusviisi, et väljendada oma kangekaelse rahva („katajainen kansa“) meelekibedust. Madách'ile, kes mõtles olemise suurte probleemide üle, vastab Soomes Linnankoski. Jõkai vaimliseks sugulaseks on eestlane Vilde. Ungaris, kuid vististi veel suuremal määral Soomes ja Eestis, andis rahvaluule varaait aineid ning mõjutusi, uue sära ja omapära kirjandusele ja muusikale. Oma rahva hinge valgustades on ungaris, soome ja eesti kirjanikud ja laulikud teinud viljakaks rahvusliku hariduse pinna.

Väikesed hõimrahvad: soomlased, eestlased ja ungarlased, kes umbes 4000—5000 aastat tagasi üksteisest lahkusid ning lääne poole rändama hakkasid, võivad rahuliku südametunnistusega seista Ajaloo kohtu ees: nad on hiilgavalt lahendanud saatuse poolt määratud asupaikadel oma ülesanded. Nad on kõrgele tasapinnale arendanud enestes peituvad vaimsed ja füüsilised jõud ning raskemateski oludes nad on rikastanud inimkonna ühist hariduslikku varaaita. Ikka olles püüdnud hariduse ning valguse poole nad omandasid läänemaiste hariduse. Selle hariduse värvirikka spektrumi säteandavad kiired absorbeeriti mainitud hõimrahvaste poolt. Ent nad ei olnud ainult vastuvõtjad, vaid ka hariduse arendajad ning rikastajad. Kui nende kodumaad oleksid läinud teiste rahvaste kätte, ei oleks viimasedki suutnud rohkem saavutada. Kogu maailma vapustanud hiiglavõistluste tõttu on meie põhjamaa hõimlased vabaks ning õnnelikuks saanud; meid aga tükeldasid viimase aja võitlused nii hingeliselt kui ka kehaliselt. Meie tuhandeaastane ajaloo vahelduv käik siiski äratas meie hinges lootust paremasse tulevikku. Usume kindlasti, et õiglasem ajajärk koidab; meid veel katab ööpimedus, kuid taevaserava puna juba ennustab päikese tõusu.

J. K.

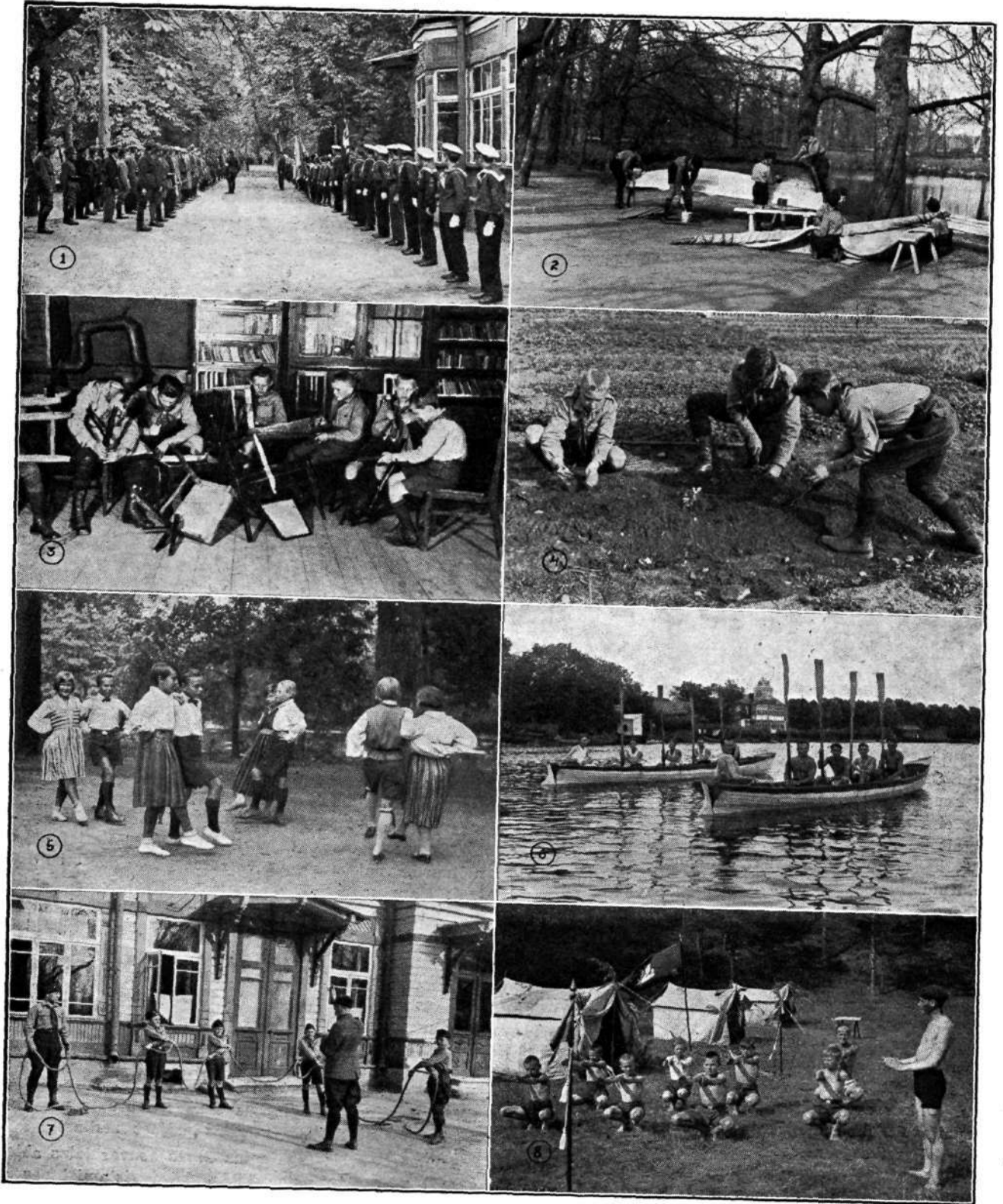
ISAMAA AUKS OLE VALMIS

PILTE SELLEST, KUIDAS TEGUTSEVAD MEIE POISID, ET HARJUDA OLEMA ALATI VALMIS

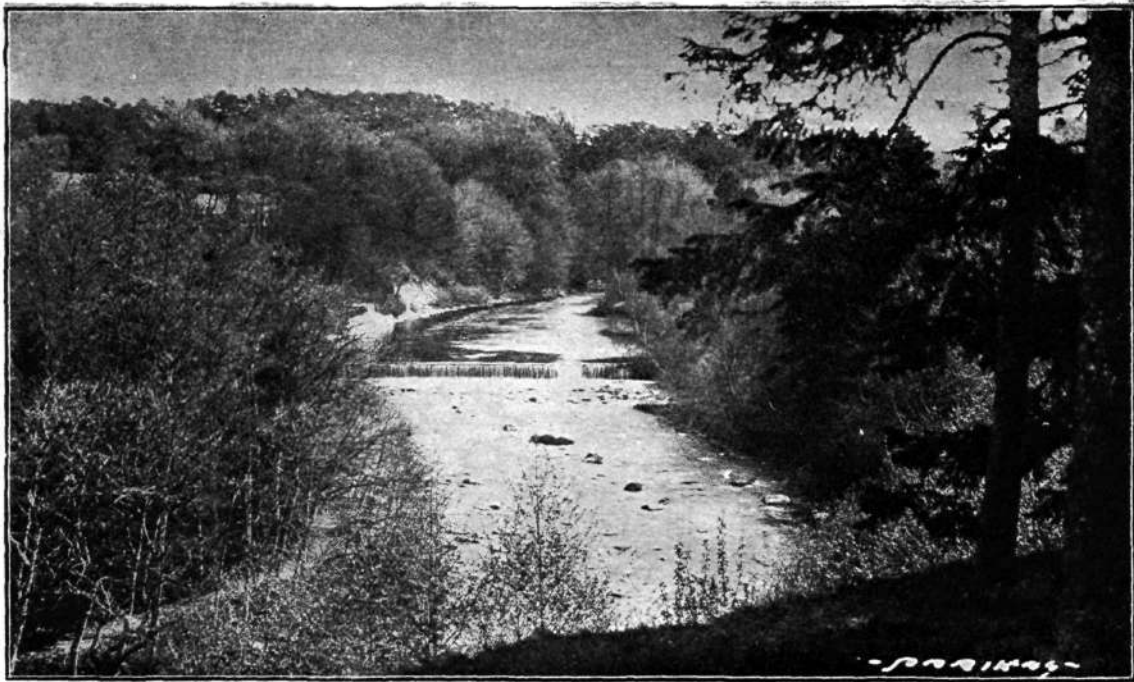
Säärase pealkirja all valmib Noorte Kotkaste peastaabis diapositiivide seeria, millest siin toome mõningad pildid. Diapositiive valmistatakse igale malevale üks seeria, et igal pool nende kaudu noorkotklust oleks võimalik seltskonnale tutvustada.

- 1) „Härra korrapidaja, kotkapojad on ilmunud rühma koonauseks.“ 2) Teadlikul koostööl pole noorele kotkale ükski takistus ülepääsmatu. 3) Mälestusmärgid jutustavad vabadusvõitjate vägitegusid. 4) Signaliseerimine lippudega arendab nägemist, mälu ja meeletteravust. 5) Enne lendamisharjutusi noorkotkad õpivad hoolega hüppeid. 6) Vesiratsud on saduldatud matkadeks.

1) Noorkotkad ja nende vanemad sõbrad — kaitseliitlased — üksteist teroitamas. 2) Kuni purjetiliib hakkab tuult püüdma, on paadimeestel palju oskust rakendatud. 3) Õpime parandama oma kodu tooljalgu ja mõnikord ka enda jalgu. 4) Mida pesapoeg kevadel istutab, seda kotkapoeg sügisel nopib. 5) Esivanemate tantsud on väärt meele tuletada. 6) Siin pole karta ei tolmuga ega tormi. 7) Kes on kiirem sõlmede oskuses? 8) Päike ja õhk on laagris parimad sõbrad.

ÜHEST RÜHMAST

MART MARDOS

Sel aastal kevad oli visa tulema. Saabusid juba lihavõttepühad, kuid kevad ei tahtnud ega tahtnud tulla. Koguni sadas veel ühtsoodu lund ja lobjakat, mis tõstis niigi juba küllalt kõrged lumihanged kõrgemaks.

Peagi kulus aprillikuu lõpule, kuid kevade lähene mist ei olnud siiski veel märgata. Inimesed vaatlesid nukralt ikka sadavat lund ja raputasid murelikult pead. Teab, kas saab jaanipäevakski minna adraga nurmele.

Kuid esimese mai saabudes muutus olukord järsku, peaaegu üle öö.

Lõõmendav päike ilmus nähtavale pilvede tagant ja kiiresti hakkasid sulama lumi ja jää; rõõmsasti lobisedes hakkasid kraavides voolama veed, rutates nõbedasti jõgede-järvede emalikkude kaissu.

Peagi oli kadunud lumi kinkudelt ja nurmedelt. Juba nähtus must, märg maa. Ainult siin-seal nõgudes ja varjulisemais kohtades säilis veel esialgu lund, tõmbudes inetult siniseks ja muutudes määrdinult mustaks. Õhk saavutas samal ajal veetlevaid kevadlõhnu ja paitavalt mahedat soojust. Inimesedki muutusid jälle rõõmsaiks ja neisse sigis uue hooga tüsedat tööindu.

Kevad oli äratanud maailma.

Ühes kevadega saabusid ka rändlinnud. Metsad olid jälle tulvil lindude rõõmsat vilistamist ja katsatusi. Tohutuis parvedes saabus neid ikka veel juure. Isegi luikede ja hanede parvi nähtus juba kõrgel tumesinises eetris. Ühtlasi nähtus ka kurgede tasa libisevaid kolmnurki ja kostis kauge „kruu, kruu“...

Ka tedred ja mõtused olid ilmunud ning algas nende igakevadine armumäng, täis kirglikku andumust ja metsikut ning võrratut ilu...

Vaevalt leidis inimest, keda oleks nii veedelnud see mõtuste armumäng kui just Kivistu Hannest, kohaliku metsavahti, kes oli ühtlasi ka kaitseliitlane. Mees otse joobus sellise mängu vaatlemisest, käis igal aastal Otaste metsas, kus ühel legendikul alati mängisid mõtused, vaatamas seda võrratut pilti. See oli ilusaim hetk Hannese elus.

Ka tänavu Hannes otsustas minna vaatama mõtuste mängu... Pealegi ta oli ju metsavaht. Ja seal leidis nii mõnigi salakütt...

Sel hommikul Hannes tõusis väga varakult jalule. Hakkas vaevalt vedama aovinet idataevale ja kukki polnud veel laulnud, kui juba Hannes läitis kambris tule ja hakkas kiiresti riietuma.

Seejuures ta silmitses vahete-vahel läbi rähmase akna välja: taevast oli nii sinine ja õrn, vaid mõningaid tillukesi pilvekobaraid ujus sinises avaruses nagu valgeid purjekaid; õu mustendas paljast mullast.

Otse ta selja taga seina ääres asuvas laias abielusängis magas ta naine Tilde, käed ristamisi pea all, ja nohises läbi nina, nagu podiseks koldel keeva vee katel.

Kui Hannes oli riietumisega toimes, ta võttis veel seinanurgas asuvalt riulilt metsavahti rohelise mütsi ja asetask selle peegli ees pähe, püssi rihmapidi õlale.

Samal ajal ärkas Tilde.

„Kuhu sa lähed, Hannes?“

Küsitav, kellele see tuli ootamatult, võpatas järsku ja naeratas teesklevalt.

„Lähem sinna.“ Seda öeldes ta osutas peaga ebamääraselt metsa suunas.

„Kuhu sinna?“ päris aiva naine.

„Noh, sinna... metsa...“

„Kas jälle mõtuseid vaatama?“

Ja Hannest tabas etteheitev ja laitev pilk.

„Kuidas siis muidu,“ vastas ta, naeratades piinlikult. „Olen ju metsavaht ja...“

„Ja täna mängivad metsas mõtused,“ ilkus naine.

„Ei või ju ometi ühtki korda jätta käimises vahele.“

„Teadagi, et ei või,“ vastas pahasena. „Täna kindlasti varitseb mõtuseid mõni salakütt. Kui puudun sealt, siis kindlasti tapetakse mõni.“

„Kuid ole ettevaatlik, et sinuga ei juhtuks midagi halba,“ noomis. „Oled ju nagu nii härdameelne ja tormad uisapäisa hädaohtu ja...“

„Ah, hea küll, maga nüüd edasi,“ viipas Hannes pahaselt käega.

Tõmbas veel kollase liimkuue selga ja astus võimalikult tasa esikambri, kus unelesid ta kolm prisket poega, kerra tõmbunuina.

Hannes piidles silmapilgu magajaid. Tõstis teki, mis oli libisenud magajailt, tagasi nende peale ja läks siis kikiarvu õuele; uks kiunus roostetanud hingedel. Hobu hirahtas kõlinal tallis, siga süütis niutsudes vastu suluseina, laud rappusid.

Hannes sammus väledasti üle õue, astus maanteele ja suundus siis peagi piki nurmeteed metsa poole, mis eemal mustas nagu tohutu luustik. Tee oli veel üsna tüma. Siin-seal teerööpa õnara is läikles vesi ja lirtsus saapatalla all.

Õhk oli tulvil hommikust värskust ja kargust.

Vahete-vahel seisatas Hannes teel, kuulatas mõne viivu ja sammus jälle edasi, hingates suurtel mõõmuldel hommikust karget õhku oma kopsudesse. Vilkesti rutates hakkas üsna soe. Hannes lükkas mütsi kuklasse, pühkis käeseljaga üle higise lauba ja vallandas liimkuue nõõbid; kuuehõlmad peksid kahisedes vastu põlvi; tee oli libe; mahe tuulevire jahutas ja paitas keha.

Piki kitsast nurmeteed siples läheneda vanker, luukõhn kimmel ees; rattad suplesid rummuni poris. Vankrikehade vahel norutas halli habemega taat, paks lambanahkne kasukas seljas; karvane läkiläki peas, kõrvad tõllakil. Mees oli oma parema jala lasknud rippu üle vankriredeli ja vilistas kehvalt „Oh sa poiss!“

Hannes tunnistas vastutulijat tükk aega, too teda, kuid kumbki ei tunnud teineteist — olid võhivõõrad.

Sõitja piidles altkulmu püssi Hannese õlal, nuuskas korraks nina ja valas hobusele tulise juti lepase kepiga, mistõttu vanker hakkas roomama pisut karmemini edasi, vajudes kord ühele, kord teisele küljele.

Kui Hannes saabus metsa, tõmbus ilm juba valgemaks ja süttis leegitsema taevakaar, luues debütantlikult kauni klassikalise maali. Juba siuksatasid mõned varajasemad linnud metsas. Muidu oli täieline vaikus.

Hannes ruttas kärmesti piki nõörsirget sihiteed, et jõuda veel õigeaks ajaks pärale. Mõnikord praksatas kuivanud oks ta jala all või kolksatas kivi vastu saapanina. Puud seisid nii tummalt ja kurvalt, otsekui elutud skeletid. Siin-seal puude all lebas varisenud lehti ja kollendas kulu.

Peagi ta jõudis haavasallu, kus harilikult toimus mõtuste mäng. Just iga puu all ääres oli näha vedelemas äraseeditud tsilindrisse pressitud haavalehti, mille üks ots kevadel laulu ajal on tavaliselt valge.

Aeg oli alles varajane.

Oli veel nii vaikne ja elutu metsas ning Hannes puges ühe suurema haava taha varju, et oleks võimalikult hea jälgida mõtuste mängu ja võib-olla ka salakütte.

Ta läitis piibu, jäädes ootama mõtuseid.

Ei tulnudki kaua oodata. Juba varsti kuuldus Hannesele tuttav vuring õhus: isamõtus lendas kohale. Hannes teritas silmi ja ennäe: mõtus istuski lähima puu raagunud oksal; oli isa. Hannes vaatles huvitusega seda uhket lindu karminpunaste kulmudega, kullakarvaroheka kaelaga, pruunide tiibadega, kirju sabaga ja kõhualusega.

Ilma et mõtus oma ümbrust julgeoleku suhtes suurt oleks uurinud, tõmbas saba rattasse ja algas:

„Tõkkat, tõkkat, tõkkaat!..“

Hannes aiva teritas kõrvu.

„Tõkkat, tõkkat, tõkkaat, tõkkaat — dõgaat, dõgaat!“ kordas juba mõtus trillerdavate intervallidega.

Hannes aina kuulatas hinge kinni pidades ja silmitses kiindunult lindu.

„Tõkkat, dõgaat, dõgat, ldõgat, ldõgaat...“ tõkatas mõtus juba iharamas toonis.

Kuuldus okste praksumist võsastikus. Mõtus vaikis silmapilguks, kuulatas pisut ja algas uuesti, olles jõudnud juba oma laulu haripunktile:

„Tšitsširit — tšitsširit — tširit — tšihkrin — kriuu, tritkriuu...“

Hetkeks oli jälle täieline vaikus.

„Knak... knak... knak...“ kostis korraka lähedusest emamõtuse häbelik häälsus.

„Tšitkriuu — tšihkriuu — kriuu...“ vastas isane.

Hannes oli kogu aeg üksisilmi jälginud mõtuste laulu, unustanud isegi piibu, mis nüüd tolknes kustununa suus. Kuid ei jatkunud aega ega leidunud mahti piibu tasku panemiseks; kartis, et see võiks äratada mõtuste tähelepanu ja segada nende mängu, mis nüüd hakkas juba liginema lõpule.

„Tšihkriuu — tšihkriuu — kriuu...“

„Knak... knak...“

Järsku välgatas püss eemal võsastikus, pauk kõmahtas nagu toobripõhjast ja isamõtus langes robinale oksoksalt alla nagu närbunud õis.

Silmapilguks metsas valitses täieline vaikus.

Peagi kuuldus hirmunud tiibade vuring õhus ja sahinat võsastikus. Lähemal silmapilgul paindusid peened oksad kahele poole ja keegi mees ilmus võsast nähtavale, püss käsivarrel, piideldes luuravalt ringi.

„Salakütt!“ vilksatas Hannesel välkiiresti läbi pea. „Aga kes?“

Hannes silmitses teravasti tulijat, ent raske oli tabada võõra nägu nii kaugelt. Viimati, kui mees tuli lähemale, nimelt surmatud linnu juure, tundis Hannes võõra.

„Juhan!“ ta hõikas pahaselt.

Hüütav, kellele see tuli täiesti ootamatult, kahvatas esmalt näost tohikvalgeks, silmad laienesid hirmust, püss sigines nagu iseenesest laskevalmis.

Hannes astus puu tagant välja.

„Juhan, mis asja sa jandid siin?!“

„Mina?“

„No muidugi sina!“

„Mina... hm... kuidas nüüd ütelda...“ ja mees otsis piinlikult sõnu, sügades kimbatuses kõrvatagust.

„Kindlasti sul puudub jahiluba!“ arutas Hannes.

Vastuse asemel teine noogutas tõendavalt peaga.

„Tähendab, oled salakütt, mis?!“

„Nagu näed,“ viskas teine hooletult vastuseks.

Tekkis lühike vaikus nende vahele. Juhan jalaga aina kohmitses tapetud mõtust, sulgede sasinedes. Kuid Hannes oli sügavas mõtiskelus. Ta laup tõmbus seejuures kortsu nagu veesaapa sääär. Vaatas uurivalt Juhanit otsa mõnel korral, tahtis midagi ütelda, kuid ei tulnud sellega kuidagi toime. Kahju, et salakütt osutus Juhaniks! Oli vana, vana, hea sõber...

„Juhan!“ ta ütles viimati, otsides sõnu. „Ma... pean sind... vangistama...“

„Vangistama... mind!?“ ilkas see. „Ei tea, mis pärast?“

„Mõtuse pärast,“ vastas.

„Ära jampsi, Hannes,“ lõi teine tühistavalt käega. „Selle tühise linnuraiepe pärast tahad sa mind vangistada? Mind, Hannes?!“

„Ma ei jampsi, Juhan. Pole midagi parata. Oled rikkunud seadust ja oled nüüd salakütt!“

Samal momendil tõsines Juhan. Nagu mingi nõksatus läbis teda. Ta ütles, ta otse kisendas need sõnad:

„Mina... salakütt! Hannes, kas oled hull?!“

Ent vastuse asemel Hannes osutas sõrmega mõtusele, mis lebas elutuna Juhanil jalgade ees maas.

Juhan langetas süüdlasena silmad, näris piinlikult huuli ja püss libises käest; ütles tasa:

„Seda ma ei oleks sinust uskunud, Hannes!“

„Ei ole midagi parata, Juhan. Olen riigi metsavaht ja minu kohus on valvata riigi varandust.“

Saabus vaikus silmapilguks metsa.

„Kas mäletad, Hannes, toda päeva seal Narva all?“ ... küsiteli viimaks Juhan.

„Mäletan.“

„Kas mäletad, kuidas teenisime ühes rühmas ja lahingus võitlesime kõrvuti... Kas mäletad, Hannes?“

„Jah, mäletan...“ vastas. „Mäletan isegi imeselgesti veel toda päeva, päeva, millal meie kompanii oli sunnitud taanduma punaste tugeva ülevõimu tõttu... ja mina... mina jäin haavatuna lahinguplatsile. Siis öösel tulid sina, Juhan, võtsid mind õlale ja kandsid omade juure... Usu, Juhan, seda ma ei unusta millalgi ja...“

„Ja ometi tahad sa nüüd mind vangistada!“ kähvas Juhan järsku kibestunult vahele. „Mind sa tahad üles anda... oma lahingukaaslast, mind, kes me olime ühes rühmas, võitlesime Narva all külge külge kõrval... Mind tahad sa nüüd üles anda, Hannes?!“

„Usu mind, Juhan. Ei ole midagi parata... olen metsavaht ja minu kohus on hoolitseda ja valvata riigi varanduse järele. Eks ole nii, Juhan?“

„Õigus ta on,“ möönis. Täna öösel, unetult voodis lamades, tuli võitmatu himu maitsta värsket mõtuse liha... see pidi olema esimeseks ja jääma ka viimaseks, millal astun üle seadusest. Ja nüüd just... sina...“

Ning mees näris valusasti huuli, põselihaksed tõmblesid.

„Jah, just nüüd, nüüd, millal mul majanduslik järg muutus sedavõrd lahedaks, et võimaldas astuda kaitseliidu ridadesse. Just nüüd pidi juhtuma see neetud kiusatus... alles eile andsin sooviavalduse kaitseliitu astumiseks, ja juba täna... kõik otsas. Mina, kes ma olen aidanud ehitada meie riiki ja seni pühalt austanud meie riigi seadusi, just mina pidin olema see, kes ise ignoreerib oma tööd... Oo, milline julm saatuse pilg!“

Ja mees otse oigas südamevalu käes, peites näo värisevatesse kättesse.

Siis Hannes astus ahastava sõbra juure, võttis sõbralikult teisel ümber kaela kinni ja lohutas hellalt:

„Ära muretse, Juhan. Ma saan sinust väga hästi aru... andesta, kallid sõber, et kohtlesin sind karmilt. Lepime ära ja unustame selle nagu halva unenäo... Siin minu käsi selle peale, vana sõber... ära muretse...!“

Mehed surusid rõõmsasti käsi, kaua ja südamlikult.

Mõlemal meenus samal ajal too juhtum seal Narva all, kui Hannes lebas haavatuna ja mahajäetuna lahinguplatsil ja Juhan tõi ta öösel sealt ära, tiheda kuulirahe all. Kaks vana sõpra mõistsid jälle hästi teineteist, sest nad olid võidelnud kõrvuti isamaa kasuks.

Eriti rõõmutses Juhan, sest ta sai nüüd viimaks ometi täita oma kauaaegse soovi: olla kaitseliitlane ja teenida jälle oma vanade lahingusõpradega ühes rühmas, isamaa kasuks.